

ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ 1ος

ΙΟΥΝΙΟΣ 1971

ΤΕΥΧΟΣ 1ον

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ : Πρός	
τὸ Λυμπεροπούλειον Φιλανθρωπικὸν Ἰδρυμα «Ἄρτος τῆς Ζωῆς».....	Σελ.. 1
Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ : Τοῖς ἐντεῦζομένοις	» 3
Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ : Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ στίχου Ἱερεμίου 5,13	» 5
Χ. Σ. ΒΟΥΛΑΓΑΡΗ : Ὁ χρόνος τῆς Κρίσεως καὶ ἡ φύσις αὐτῆς κατὰ τὸ βιβλίον	
τῆς Ἀποκαλύψεως.....	» 13
Α. ΘΕΟΧΑΡΗ : Τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸ φᾶς	
ἀρχαίων τινῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς συγχρόνου ἐρεύνης	» 34
Γ. Χ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ : Ἰησοῦς Χριστὸς δ «Παράκλητος».....	» 52
Β. Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ : Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἴδιόχειρος ἀνακεφαλαιώσις τῆς πρὸς	
Γαλάτας	» 59
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑI.....	» 80

ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία ἑκδοσίς ἐρεύνης Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης

Ἐκδότης : Τὸ "Ἴδρυμα «Ο 'Αρτος τῆς Ζωῆς»
(Στάσις Παράδεισος, Ἀμαρούσιον, Ἀθῆναι)

Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπή : Σ. Ἀγουρίδης, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Ν. Παπαδόπουλος, Ὑφεγγητὴς » »
Ν. Ράλλης, Θεολόγος
Α. Καλόβουλος, Φιλόλογος
Γ. Γρατσέας, Δ.Θ.
Ι. Παναγόπουλος, Δ.Θ.
Γ. Πατρώνος, Θεολόγος

Υπεύθυνος : Ἀγγελος Καλόβουλος, Μεσογείων 12, Ἀγ. Παρασκευή.

Διεύθυνσις Περιοδικοῦ : Καθηγ. Σ. Ἀγουρίδης, Εδφράνορος 12, Ἀθῆναι 502.

Ἄρθρα, μελέται, ἀνακοινώσεις, βιβλιοκρισία, βιβλία ἀποστέλλονται πρός :
Ίωάννην Παναγόπουλον, Χρ. Μάντικα 1, Ἀθῆναι 812.

Τὰ ἀποστέλλομενα χειρόγραφα δέον νά είναι δακτυλογραφημένα καὶ νά μή
ν περβαίνουν τὸ ἐν τυπογραφικῷ φύλλον (16 σελίδες). Οἱ συγγραφεῖς παρακα-
λοῦνται δικαιούσια τὰς ἔξης συντιμήσεις τῶν βιβλίων τῆς Ἀγίας Γρα-
φῆς : Παλαιὰ Διαθήκη : Γεν., Ἔξ., Λευτ., Ἀριθ., Δευτ., Ἰησ. Ναοῦ, Κριτ., 1,
2, 3, 4 Βαστ., 1, 2 Παραλ., 1, 2 Ἐσόρ., Νεεμ., Ἐσθ., Ιούδ., Τωβ., 1, 2, 3, 4 Μακκ.,
Ψαλμ., Παρ., Ἐκκλ., Ἀσμ., Σολ., Σειρ., Ὦσ., Ἀμ., Μιχ., Ὁβδ., Ἰων., Ἀββακ.,
Σοφον., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ., Ἡσ., Ἱερ., Δαν., Βαρ., Θρ., Καινὴ Διαθήκη :
Ματθ., Μάρκ., Λουκ., Ἰωάν., Πράξ., Ρωμ., 1, 2 Κορ., Γαλ., Ἐφ., Φιλιπ., Κολ.,
1, 2 Θεσ., 1, 2 Τιμ., Τιτ., Φιλήμ., Ἐβρ., Ἰακ., 1, 2 Πέτρ., 1, 2, 3 Ἰωάν., Ιούδ.,
Ἀποκ. Άι παραπομπαὶ εἰς αὐτὰ δέον νά γίνωνται δι' ἀριθμῶν (π.χ. 5, 18). Οἱ
συγγραφεῖς φέρουν ἀκεραίαν τὴν εδθόνην τῶν ἀπόγεων τῶν.

Εἰς τοὺς συνεργάτας τὸ Περιοδικὸν χορηγεῖ δωρέαν 100 ἀνάτυπα τῆς μελέ-
της αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ζητήσουν τοῦτο γραπτῶς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μετάφραστις, ἀναδημοσίευσις ἡ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις
οἷουδήποτε κειμένου τοῦ περιοδικοῦ ἀνεύ διείσας τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἐπησία συνδρομή :	ἐσωτερικοῦ (προωρετική)	Δρχ. 100
	ἔξωτερικοῦ	§ 4

Τιμὴ τεύχους Δρχ. 50

Αἱ συνδρομαι ἀποστέλλονται δι' ἐπιταγῆς εἰς τὸν ὑπεύθυνον τοῦ Περιοδι-
κοῦ Ἀγγελον Καλόβουλον, Μεσογείων 12, Ἀγ. Παρασκευή.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29ῃ Μαΐου 1971

Π ρ ὁ ζ

τὸ Λυμπερούλειον Φιλανθρωπικὸν "Ιδρυμα
«Ο Ἀρτος τῆς Ζωῆς»

Ἐν ταῦθα

Ἄξιότιμε Κύριε Πρόεδρε,

Χαιρετίζω μὲ ίδιαιτέραν ίκανοποίησιν τὴν παρὰ τοῦ ὑμετέρου "Ιδρύματος" ἔκδοσιν Δελτίου Βιβλικῶν Μελετῶν καὶ ἀπὸ καρδίας συγχαίρω ὑμᾶς διὰ τὴν πρωτοβουλίαν ταύτην.

Ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Θεολογία στηρίζεται ἐπὶ τῆς Ἅγιας Γραφῆς καὶ τῆς ιερᾶς ἡμῶν Παραδόσεως. Είναι Βιβλική καὶ Πατερική. Βιβλος καὶ Πατέρες δόδηγον ἀπὸ συμφώνου εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν, εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστόν. Ἐντεῦθεν καθίσταται προφανῆς ἡ διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν σπουδαιότης τῆς μελέτης τῆς Ἅγιας Γραφῆς, τῆς ἀφηγουμένης τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐρμηνευόστης τοῦτο θεοπεύστως.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Δελτίου Βιβλικῶν Μελετῶν πληροῖ ὑπάρχον παρ' ἡμῖν κενόν, εὐχόμεθα δὲ διὸ προτελέση τὸ ἔναυσμα διὰ τὴν περαιτέρω ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἡμῶν ἀνάπτυξιν τῶν βιβλικῶν σπουδῶν. Ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Ἑκκλησία είναι βιβλική καὶ πατερική.

Συγχαίρων καὶ αὐθίς τὸ "Ιδρυμα «Ο Ἀρτος τῆς Ζωῆς»" διὰ τὴν ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν, ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμᾶς, κ. Πρόεδρε, καὶ τὸ περὶ ὑμᾶς Συμβούλιον τὴν χάριν καὶ εὐλογίαν τοῦ Παναγάθου Θεοῦ.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ
Ο ΑΘΗΝΩΝ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

Από μέρους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΔΕΛΤΙΟΥ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ἀπευθύνω τοῖς ἐντευξομένοις τὸ χαίρειν. Ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ χρέους ἡμῶν πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς Ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας παράδοσιν, μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ συνοχῆς καρδίας ἄλλα καὶ ἐν χαρῷ ἀνεκλαυήτῳ, ἀπεκδυόμεθα εἰς τὴν παρούσαν ἐπιστημονικὴν προσπάθειαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ ΔΕΛΤΙΟΥ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, εὐχόμενοι ὅπως ὁ Κύριος εὐλογήσῃ περαιτέρω τὸ ἔργον τῆς μελέτης καὶ ἐρμηνείας τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ.

Ἡ ἐκδοσίς τοῦ Δελτίου πληροῦ, πράγματι, κενὸν παρ' ἡμῖν, παρέχει δὲ τὸ μέσον πρὸς ἔκφρασιν «καινῶν καὶ παλαιῶν» ὑπὸ ἀνεγνωρισμένων βιβλικῶν ἐπιστημόνων ἡ ὑπὸ νεοσσῶν εἰς τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. Ὁ στόχος εἶναι πάντοτε εἰς, ἥτοι ἡ ἀποσφήνισις καὶ βαθυτέρα κατανόησις τοῦ ζωοποιούμενος λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Πέραν τούτου ἐπιζητεῖται ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ εἰς τὰ θεολογικά γράμματα τοῦ τόπου καὶ ἡ προαγωγὴ τῆς συναισθήσεως εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, δι' ὃν ὁ ζωαρχικὸς Λόγος ἐσαρκώθη κατὰ τὸ θεῖον θέλημα. Ἡ προσπάθεια δὲ ἡμῶν αὕτη ἀφορμάται ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπόλυτος καὶ δεσμευτικός ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ποικιλίας τῶν παντοδαπῶν ἀνθρωπίνων λόγων καὶ εἶναι συνεπῶς πρώτιστον ἡμῶν καθῆκον, ἐφ' ὃσον συνειδητοποιούμεν τὴν θεολογικὴν ἡμῶν ἀποστολήν, νά διακηρύττωμεν καὶ νά ἔξαγγέλλωμεν τοῦτον, λόγον ἀποδίδοντες «περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος» (Ι. Πέτρ. 3,15). Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην οἱ ἔχοντες τὴν πρωτοβουλίαν τῆς παρούσης ἐκδόσεως θὰ θεωρήσουν ἑαυτούς εὐτυχεῖς ἐάν συμβάλουν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀφύπνισιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν Θεολόγων, τῶν σπουδαστῶν τῆς Θεολογίας καὶ παντὸς ἐνδιαφερομένου διὰ τὰ βιβλικὰ γράμματα.

Τὸ περιοδικὸν θὰ ἐκδίδεται κατ' ἀρχὰς ἀνά ἔξαμηνον. Ἡ πορεία τῶν πραγμάτων θὰ δείξῃ κατὰ πόσον εἶναι ἀναγκαία καὶ ἐφικτή ἡ πυκνοτέρα ἐκδοσίς αὐτοῦ.

Ἡ ἔξυπηρέτησις τῶν σκοπῶν τοῦ Δελτίου καὶ ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν ἔξαρται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό τοὺς βιβλικούς θεολόγους μας, τοὺς εἰδικότερον ἀσχολουμένους μὲ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἡ παρ' αὐτῶν

πρόθυμος συμπαράστασις και ἐνίσχυσις τοῦ Δελτίου θὰ καταστήσῃ ἀποτελεσματικὴν τὴν προσπάθειαν ταύτην. Ποιούμεθα ώς ἐκ τούτου και ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἔκκλησιν πρὸς πάντας τοὺς συναδέλφους βιβλικούς θεολόγους, δπως θεωρήσουν τὸ ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ώς ἴδικήν των προσπάθειαν, και περιβάλλουν τοῦτο μὲ τὴν ἀγάπην και τὸ ἐνδιαφέρον των.

Διὰ τὴν Ἐκδοτικὴν Ἐπιτροπὴν
Σ. Ἀγουρίδης

Αθῆναι, Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς 1971.

Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ στίχου Ἱερεμίου 5, 13

Νικολάου Μ. Παπαδοπούλου

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Μελετῶν τις ἐπισταμένως τὸ δον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου διαπιστοῖ διτὶ τὸ Ἱερ. 5,13 παρουσιάζει ἔρμηνευτικάς τινας δυσκολίας. Ὁ ύπό ἑξέτασιν στίχος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν στίχων Ἱερ. 5,7-30, ἐν οἷς δὲ Γιαχβέ, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν προφήτην καὶ διαπιστῶν τὴν ἡθικὴν διαφθοράν τοῦ λαοῦ (Ἴερ. 5,7-14), προαναγγέλλει τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν τούτου (Ἴερ. 5,15-30).

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ κείμενου τοῦ ἐν λόγῳ στίχου δὲν εἶναι ὅμοφωνος. Μεταξὺ τοῦ Μασωριτικοῦ καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' παρατηροῦνται διαφοραὶ τινες. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο' τὸ GAA¹ ἔχει τὸ 5,13c μετά τὴν λέξιν **תְּאַבָּצָץ** τοῦ 14 στίχου.

Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μασωριτικὸν

גִּזְוִיְּוִיְּהַיְּ אֶיְּמַנְּבָּהַתְּ
מְבָּרְכָּהַתְּ אֲנָןְ
בְּנָהַתְּ יְשָׁעָהַתְּ

Ο'

Οἱ προφῆται ἡμῶν ἥσαν εἰς ἄνεμον, καὶ λόγος Κυρίου οὐχ ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς οὕτως ἔσται αὐτοῖς³.

Εἰς τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικάς μεταφράσεις τοῦ Ἀκύλα, τοῦ Συμμάχου καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος δὲν διεσώθη ὁ στίχος⁴. Εἰς τὴν Βουλγάταν ἔχει· Prophetae fuerunt in ventum locuti, et responsum non fuit in eis; haec ergo evenient illis.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐν λόγῳ στίχου ἔγκειται κυρίως εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν τοῦ 5,13c **מְבָּרְכָּהַתְּ יְשָׁעָהַתְּ** (= οὕτω ᾧ γίνη εἰς αὐτούς).

1. R. Kittel, Biblia Hebraica, Stuttgart 1966, σ. 713.

2. IMS **מְבָּרְכָּהַתְּ**, Ο' **תְּאַבָּצָץ**. Πρβλ. R. Kittel, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 713.

3. 13 init.] pr. καὶ 966 Aeth = M | ἡμῶν] υμῶν Qc -88-233 L' - 130 - 538c 544 Aeth Tht. | om. ἥσαν 62 | καὶ λόγος 966] λογον S*; καὶ ο λογος Chr. | υπηρξεν O-233 I-198 106 130' 534 966 | om. ἐν C 46 106 Tht. r : post - ev | οὕτως ἔσται αὐτοῖς 966] , A V- 26-544 88-233 198-407 C - 90* Bo Arab Tht. (vid.). Πρβλ. Joseph Ziegler, Septuaginta-Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Societatis Litterarum Gottingensis editum, vol XV, Jeremias - Baruch - Threni - Epistula Jeremieae, Göttingen 1957, σ. 173-174.

4. F. Field, Origenis Hexaplorum quae supersunt, Tom. II, Jobus-Malachias, Oxonii 1875, σ. 584.

Οι τὸ βιβλίον τοῦ Ἱερεμίου ὑπομνηματίσαντες πατέρες⁵ τῆς Ἐκκλησίας, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος⁶ καὶ Θεοδώρητος Κύρου⁷, ἀκολουθοῦντες προφανῶς τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', οὐδὲν παρατηροῦν περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἱερ. 5,13c. Αἱ θέσεις τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω φράσεως ποικίλλουν μεταξὺ τῆς παραμονῆς της ἐν τῇ θέσει, ἢν αὕτη κατέχει ἐν τῷ κειμένῳ, τῆς μεταθέσεώς της μετά τὴν λέξιν τινὰς τοῦ 14 στίχου ἡ μετ' αὐτὸν καὶ τῆς θεωρήσεώς της ὡς γλώσσης.

Ὑπὲρ τῆς πρώτης γνώμης τάσσονται οἱ F.C. Cook⁸, C.H. Cornill⁹, G. von Orelli¹⁰, E.F. Sutcliffe¹¹, G.A. Buttrick¹² καὶ Ἀ. Χαστούπης¹³, ὑπὲρ τῆς δευτέρας οἱ P. Volz¹⁴, F. Nötscher¹⁵, W. Rudolf¹⁶, A. Weiser¹⁷ μεταθέτοντες τὸ Ἱερ. 5,13c μετά τὴν λέξιν τινὰς τοῦ 14 στίχου, καὶ ὁ F. Giesebricht¹⁸, προτάσσων τὸν στίχον 14 τοῦ 13 καὶ συνδέων οὕτω τὸν στίχον 12 μετά τοῦ 14, τέλος ὑπὲρ τῆς τρίτης γνώμης οἱ E. Kautzsch - A. Bertholet¹⁹.

Ἐκ τῶν δεχομένων ὡς ὁργανικήν τὴν παροῦσαν θέσιν τοῦ στιχιδίου ἄλλοι δικαιολογοῦν τὴν ἅποψίν των, συνδέοντες τὴν φράσιν πρὸς λέξεις προηγουμένων στιχιδίων τοῦ στίχου²⁰, καὶ ἄλλοι οὐχί²¹. Ὁ Cornill²² φρονῶν

5. Ὄλυμπιοδώρου Ἀλεξανδρείας, Ἀποσπάσματα εἰς Ἱερεμίαν, PG 93, 640. Δὲν σώζεται τὸ Ἱερ. 5,13.

6. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὑπόμνημα εἰς Ἱερεμίαν, PG 64, 813.

7. Θεοδωρῆτου Κύρου, Ὑπόμνημα εἰς Ἱερεμίαν, PG 81, 537.

8. The Holy Bible with an explanatory and critical commentary, vol. V, Isaiah - Jeremiah - Lamentations, London 1875, σ. 357.

9. Das Buch Jeremia, Leipzig 1905, σ. 61.

10. Der Prophet Jeremia, übersetzt und ausgelegt, München 1905, σ. 34.

11. A Catholic Commentary on Holy Scripture, New York 1953, σ. 577.

12. The Interpreter's Bible, vol. V, Ecclesiastes, Song of Songs, Isaiah, Jeremiah, New York 1956, σ. 848.

13. Ἀγία Γραφή. Παλαιά Διαθήκη. Μετάφρασις τῶν Ἐβδομήκοντα — Μετάφρασις διωρθωμένου ἔβραικον κειμένου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1960, σ. 629. Πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ. Τὸ φιλολογικὸν πρόβλημα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου, Κερ. 1 - 25, 14, Ἀθῆναι 1952.

14. Der Prophet Jeremia, übersetzt und erklärt, Leipzig 1928², σ. 59.

15. Die Heilige Schrift des Alten Testaments, VII, 2, Das Buch Jeremias, Bonn 1934, σ.

68. Τοῦ Αὐτοῦ, Echte Bibel, Die Heilige Schrift in Deutscher Übersetzung, Jeremias, Würzburg 1954, σ. 23.

16. Handbuch zum Alten Testament, Jeremia, Tübingen 1958², σ. 34.

17. Das Alte Testament Deutsch, Der Prophet Jeremia, Kap. 1-25,13, übersetzt und erklärt, Göttingen 1960, σ. 42.

18. Das Buch Jeremia, Göttingen 1907, σ. 33.

19. Die Heilige Schrift des Alten Testaments, Ester Band, Tübingen 1922⁴, σ. 737.

20. C.H. Cornill, Ἐνθ' ἀντ., σ. 60 - 61.

21. F. C. Cook, Ἐνθ' ἀντ., σ. 637. G. von Orelli, Ἐνθ' ἀντ., σ. 34. E. F. Sutcliffe, Ἐνθ' ἀντ., σ. 577.

22. Ἐνθ' ἀντ., σ. 61.

ὅτι ἡ φράσις **מִלְחָמָה** ή, προτασσομένη τοῦ 14αβ, δὲν ἀποτελεῖ ἐμφαντικὴν εἰσαγωγὴν, ἀλλὰ μᾶλλον μετρίασιν τῆς ἐπερχομένης ἀπειλῆς, δέχεται ὅτι τὸ ἔλλειπον στιχίδιον δέον νὰ ἀναπληρωθῇ διὰ τῶν λέξεων **כֹּבֶד רַגְלָיו**, δυναμένων εὐκόλως νὰ ἐκπέσουν δημιουργεῖς τῶν **גָּזָבָרֶתֶת**. ‘Υπὲρ τούτου συνηγορεῖ τὸ μὲν ἡ ἐν στίχοις 12 καὶ 13 ἀθέτησις τοῦ Γιαχβὲ καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ ἡ ἐν Δευτ. 18,20 συμπαράθεσις τῶν **צִיָּן** καὶ **כְּבָדָה**.

Οἱ μεταθέτοντες τὸ Ἱερ. 5,13c μετά τὸ **לֵאמֹבָץ** τοῦ 14 στίχου ἐκλαμβάνουν τὸν στίχον 13 ως συνέχειαν τοῦ λόγου τοῦ λαοῦ, ἵσχυριζομένου ὅτι «δὲν θὰ μᾶς εύρῃ κακόν, δὲν θὰ ίδωμεν ξίφος ἡ λιμόν. . .» (στίχ. 12), ἀποτελοῦντος συγχρόνως τὴν αἰτίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Γιαχβὲ προαναγγελλομένης καταστροφῆς του (στίχ. 14a). Οὕτω κατ’ αὐτοὺς τὸ κείμενον θὰ ἔχῃ· ‘Διά τοῦτο οὕτω λέγει ὁ Κύριος, ὁ Θεός τῶν δυνάμεων (14a) οὕτω ἂς γίνη εἰς αὐτοὺς (13c).

‘Ο D. Duhm²³, δρμώμενος ἐκ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ὁ 14b διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ **מִלְכָא** (δρθὸν **מִלְכָא**) εἰς **מַדְיָא** **מִלְכָא** σύγκειται ἐκ δύο πλήρων Kina στροφῶν, ἀναπληροὶ τὸ ἔλλειπον στιχίδιον τοῦ 14a διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ **מִלְחָמָה** ή ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 13 στίχου εἰς τὸ τέλος τοῦ 14a μετὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ **כֹּבֶד**²⁴ εἰς **מִבְּדָה**, κρινομένην ἀναγκαίαν, ἔνεκα τῆς ἀντιστοιχίας τοῦ ἀντωνυμικοῦ ἐπιθήματος τοῦ διωρθωμένου **מִבְּדָה** πρὸς τὸ τοῦ ἐν 14b ἀπαντῶντος **מִלְכָא**.’ Η ὑπὸ τοῦ Duhm προτεινομένη λύσις δὲν φαίνεται ίκανοποιητική, διότι ἡ μετάθεσις τοῦ 5,13c εἰς τὸ τέλος τοῦ 14a δὲν ἐνδείκνυται ως καθιστῶσα ἔλλειπτικὸν τὸν λόγον τοῦ 13 καὶ δυσνόητον τὸν 14.

Ἐτι μᾶλλον ἄσκοπος κρίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Giesebricht²⁵ προτεινομένη μετάθεσις τοῦ δλου στίχου 13 μετά τὸν 14, διότι, ἔναν ὁ λόγος τοῦ Γιαχβὲ εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἱερεμίου καθίσταται πῦρ καταναλίσκον τὸν λαόν, εἰς δὲν συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ ψευδοπροφῆται, πρὸς τί καὶ αὐθὶς ἡ καταστροφὴ αὐτῶν :

Εἰς τὴν δρθὴν λύσιν τοῦ τεθέντος προβλήματος θὰ δόηγήσῃ ἡμᾶς ἡ μελέτη δλοκλήρου τοῦ στίχου. ‘Η πρώτη λέξις ἐν τῷ Μασωριτικῷ είναι **מִיְּנָבָהָה** (καὶ οἱ προφῆται)²⁶. Οἱ ο’ ἀποδίδουν τοῦτο διὰ τοῦ οἱ προ-

23. Das Buch Jeremia erklärt, Tübingen - Leipzig 1901, σ. 60-61. «Drum so spricht Jahwe, der Gott der Heere : weil sie das Wort sprechen - so wird ihnen geschehen».

24. ‘Η γραφῇ αὗτη εἶναι κοινῶς παραδεδομένη.

25. ‘Ἐνθ’ ἀνοτ., σ. 33-34.

26. G. Quell, Wahre und Falsche Propheten, Gütersloh 1952. Th. C. Vriezen, Theologie des Alten Testaments in Grundzügen, Neukirchen 1956, σ. 27, 32, 34 ἐξ. 46, 59, 60, 63 ἐξ.

φῆται ἡμῶν. Ἡ παράλειψις τοῦ συνδέσμου ι καὶ ἡ προσθήκη τοῦ ἡμῶν εἰς α' πρόσωπον εἰς τὸ προφῆται συσκοτίζουν τὴν ἔννοιαν τοῦ στίχου ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ΜΙΑΦΙΝΓΓΗΤΟ. Ὁ ἐν τῷ Μασωριτικῷ κειμένῳ ὑπάρχων σύνδεσμος ι (στίχ. 13) καὶ τὸ ΜΕΓΑΡΒΡΥ ΝΥ (= ἐπειδὴ ἔξεστομίσατε) (στίχ. 14) οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔγκαταλείπουν διτὶ ὁ στίχος 13 εἶναι συνέχεια τοῦ 12 καὶ ὁ ἐν αὐτῷ ὅμιλῶν εἶναι ὁ λαός, διπερ δὲν ἔξαγεται ἀβιάστως ἐκ τῶν Ο', ἐν οἷς ἡ φράσις οἱ προφῆται ἡμῶν εἶναι ἀσαφῆς καὶ ἀόριστος. Τὸ ΓΙΑΡΛΙΖΙΤΟ τοῦ Μασωριτικοῦ ἀποδίδουν οἱ Ο' πιστῶς διὰ τοῦ ἡσαν εἰς ἄπειρον. Αντὶ τῆς λέξεως ΓΙΑΤ (= ἄνεμος) θὰ ἀνέμενε τις τὴν λέξιν ΛΕΒΑ²⁷ πρὸς δῆλωσιν τῆς ματαιότητος (πρβλ. Ἱερ. 2,5). Χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα σκοπίμως ἡ λέξις ΓΙΑΤ ὑπὸ τὴν δευτέραν αὐτῆς ἔννοιαν²⁸ τὴν «τοῦ ἀνέμου» καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀληθεῖς προφῆται παρουσιάζουντο διτὶ ἡσαν κάτοχοι τοῦ θείου πνεύματος (Ἄριθμ. 24,2· 1 Σαμ. 10,6. 10·19,20·23· Ἡσ. 42,1· 59,21· Ὡσ. 9,7). ΜΕΓΑΡΒΡΥ ΝΥ (= καὶ ἐκεῖνος δοτις δημιλεῖ δὲν [ὑπάρχει] εἰς αὐτοὺς). Οἱ Ο' μεταφράζουν· καὶ λόγος Κυρίου οὐχ ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. Προφανῶς ἀνέγνωσαν τὴν λέξιν ΡΕΒΡΥ (καὶ ἐκεῖνος δοτις δημιλεῖ) ώς ΡΕΒΡΥ (= καὶ ὁ λόγος). Καὶ πιθανῶς, ἵνα καταστήσουν ἔτι συγκεκριμένον τὸ ΡΕΒΡΥ, προσέθεσαν τὸ ΓΙΑΤ, δημιουργήσαντες οὕτω συνεζευγμένην κατάστασιν ΓΙΑΤ ΡΕΒΡΥ. Ἡ στίχις τοῦ ΡΕΒΡΥ διὰ τοῦ τσαίρω, ἐνῷ τὸ γ' ἀρσενικὸν ἐνικόν τοῦ τετελεσμένου τῆς Πιαιᾶ, ἐκτὸς τοῦ ἐν παύλῃ εὐρισκομένου τύπου, στίζεται διὰ σεγώλ²⁹, δηλοῖ διτὶ οἱ Μασωρῖται δὲν ἀντελήφθησαν τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ ἄρθρον, ἐπέχον θέσιν ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας, συνδέεται μετά τετελεσμένου³⁰ (πρβλ. ΡΕΒΡΥ = ἐκεῖνος δοτις προσέφερε θυσίαν· Ἱερ. 44, 21· Ἡσ. N. 10,24· Κριτ. 13,8 κ.ἄ.). Τισως νὰ είχον λόγον καὶ

67, 109, 132, 206, 208, ἔξ. 214, 227 ἔξ. 308 κ.ἄ. W. Eichrodt, Theologie des Alten Testaments, Teil I, Göttingen 1957, σ. 204 - 230. M. Noth, Geschichte Israels, Göttingen 1959, σ. 139 - 400. G. von Rad, Theologie des Alten Testaments, Band I, München 1960, σ. 20 - 125.

27. E. Kautzsch — A. Bertholet, Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 737.

28. Ἡ πρότη εἶναι «πνεῦμα».

29. W. Baumgartner — L. Köhler, Lexicon in Veteris Testamenti Libros, Leiden 1958, σ. 199. W. Gesenius, Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch, Berlin - Göttingen - Heidelberg 1959¹⁷, σ. 153. W. Baumgartner, Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament, Leiden 1967, σ. 202.

30. W. Gesenius - E. Kautzsch, Hebräische Grammatik, translated by A.E. Cowley, Oxford 1910⁸, σ. 447 § 138i. Carl Brockelmann, Hebräische Syntax, Neukirchen 1956, σ. 145. Τις ἀπαρεμφατικὸν ὄνομα ἔξελαβον οἱ Gesenius - Kautzsch, Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 142 § 52 h.

ἀπέφυγον τὴν στίξιν ἥρα. Ταύτην προφανῶς ἀναγνόντες οἱ Ο' ἀπέδοσαν κακῶς κατὰ τὸν König³¹ διά τοῦ καὶ λόγος, διότι μόνον τὸ ρῆμα ἥρα καὶ οὐχὶ τὸ οὐσιαστικὸν ἥρα συντάσσεται μετά τῆς π.

Διά τῆς φράσεως ταύτης τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ θεία ἔμπνευσις καὶ ἀποστολή τῶν γνησίων φορέων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἡ ὑψίστη ἐν αὐτοῖς οἰκουμενα αὐθεντία. 'Ο διεφθαρμένος λαὸς ἀπιστεῖ εἰς τὸν διὰ τῶν προφητῶν δόμιλοντα Θεόν. 'Η προφητικὴ ἀπειλὴ οὐδεμίαν ἀπήχησιν εὑρίσκει ἐπ' αὐτοῦ (πρβλ. Ἀμ. 9,10· Ἡσ. 5,18 ἔξ.). 'Η ἄρνησις τοῦ Θεοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθῇ οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ θεωρητικοῦ ἀθείσμου (πρβλ. Ψαλμ. 10,4· 14,1), ἀλλὰ ἐν πρακτικῇ ἐννοίᾳ, τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ οὐσης ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαρτίας (πρβλ. Σοφον. 1,12). 'Η ἀδιαφορία αὕτη τοῦ λαοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀπόλυτος πεποιθησίς εἰς ἑαυτόν, ἐφ' ὅσον οὗτος εὐημερεῖ, ἀνταποκρίνεται κυρίως εἰς τὴν εἰρηνικὴν καὶ ἐξ ἐπόψεως ὑλικῆς ἀκμῆς περίοδον τοῦ Μανασσῆ (689-642), ἕνεκα τῆς σταθερᾶς αὐτοῦ φιλοαστυριακῆς πολιτικῆς (4 Βασιλ. 21,1 ἔξ.: 23,5.6.10· Σοφον. 1,4-5· 3, 22). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην φαινομενικῶς παρουσιάζεται ἡ ἀδυναμία τοῦ Γιαχβέ ἔναντι τῆς δυνάμεως τῶν θεῶν τῶν Ἀστυρίων, ιδέαν ὑποθαλπομένην ὑπὸ τῶν ψειδοπροφητῶν (Ιερ. 5,30), καὶ δὲν ἐκπληροῦνται προφητεῖαι προγενεστέρων προφητῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ προφήτου Ιερεμίου (πρβλ. Ἀμ. 9,10· Ἡσ. 5,19). Οὕτω δικαιολογεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ χλεύη καὶ εἰρωνεία τοῦ Γιαχβέ καὶ τῶν γνησίων αὐτοῦ προφητῶν Μῆλος πληγῆ (= οὕτω ᾧς γίνη εἰς αὐτούς).

Οἱ Ο' ἀποδίδουν κατὰ λέξιν διὰ τοῦ οὔτοις ἔσται αὐτοῖς. 'Η ἐκδοχὴ τοῦ στιχιδίου ὡς μορφῆς δρου κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον³² Μῆλος πληγῆ πά δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δρθή, διότι τότε τὸ τέλος τοῦ στίχου στερεῖται τοῦ αὐθορμήτου καὶ δρμητικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ 13a, αἱ λέξεις μετρικῶς πλεονάζουν καὶ δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τούτου ἡ μετάφρασις τῶν Ο'. Διά τοῦ στιχιδίου τούτου κατακλείεται ὁ λόγος τοῦ λαοῦ, ποθοῦντος διακαδῆς τὴν δλοσχερῆ ἔξαφάνισιν τῶν ἀληθῶν προφητῶν.

'Εκ τῆς γενικῆς θεωρήσεως τοῦ στίχου προκύπτει ὅτι ἡ λύσις τοῦ δημιουργούμένου ὑπὸ τοῦ στιχιδίου 13c προβλήματος ἔξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τῆς δρθῆς ἐννοίας τῆς λέξεως Μῆλος πληγῆ (13a), τὸ δὲ ἐκ τῆς δργανικῆς συνδέσεως ταύτης μετά τοῦ 13c.

Πάντες οἱ ἀνωτέρω ἔρμηνευταί, ἐκτὸς τοῦ Ταργκούμ³³, τοῦ Θεοδωρῆ-

31. Παρά C.H. Cornill, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 61.

32. Πρβλ. Ἀμ. 4,12.

33. Παρά C.H. Cornill, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 61.

του Κύρου³⁴ και τοῦ Giesebricht³⁵, δέχονται ὅτι ὑπὸ τὸ ΙΑΙΒΗΠ
δέον νὰ νοηθοῦν οἱ ἀληθεῖς προφῆται καὶ οὐχὶ οἱ ψευδοπροφῆται. Τὰ ἐν
στίχοις 12 καὶ 13 διαλαμβανόμενα ἀποτελοῦν ἐπανάληψιν τῶν λόγων
τοῦ λαοῦ ὑπὸ τοῦ Γιαχβέ.

Ἐξ ἐπισταμένης μελέτης τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου θὰ ἡδύνατό τις νὰ
κατατάξῃ εἰς τρεῖς διμάδας τὰ χωρία, εἰς ἄ ἀπαντῷ ἡ λέξις ΑΙΒΗ. Εἰς
τὴν πρώτην διμάδα παρίσταται διμιλῶν ὁ Γιαχβέ διά τοῦ Ἱερεμίου³⁶, εἰς τὴν
δευτέραν διμιλεῖ ὁ Γιαχβέ³⁷ ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τοῦ λαοῦ, καὶ
εἰς τὴν τρίτην, ἐν ἀφηγηματικῷ τρόπῳ³⁸, παρατίθενται λόγοι διαφόρων
προσώπων, ἐνίστε καὶ αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως. Ἀξιοσημειώτον διμος τυγ-
χάνει ὅτι καὶ εἰς τάς τρεῖς διμάδας τῶν χωρίων ἡ λέξις ΑΙΒΗ χρησι-
μοποιεῖται ὅτε μὲν πρὸς δήλωσιν τῶν γνησίων προφητῶν, ὅτε δὲ τῶν ψευ-
δοπροφητῶν, μὴ ἔλλειπουσῶν καὶ σπανίων περιπτώσεων, ἔνθα τὸ ΑΙΒΗ
δηλοῖ τὸ συναμφότερον. Ἡ ὑπὸ τινῶν διατυπωθεῖσα γνώμη ὅτι τὸ δνομα
ΑΙΒΗ, ἄνευ προσδιορισμοῦ τινος, δηλοῖ τὸν ψευδοπροφήτην, δὲν
φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἀπολύτως, λαμβανομένου ὑπ’ ὅψιν ὅτι ὑπάρχουν πλεί-
στα δσα χωρία εἰς ἄ τοντο, καίτοι ἀπροσδιόριστον, χρησμοποιεῖται πρὸς
δήλωσιν τοῦ ἀληθοῦς προφήτου.

Γενικῶς θὰ ἡδύνατό τις νὰ ίσχυρισθῇ ὅτι ἡ διαχωριστική γραμμὴ με-
ταξὺ γνησίων καὶ ψευδοπροφητῶν κατά τὸ βιβλίον τοῦ Ἱερεμίου ἔγκειται
εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ ΑΙΒΗ μετά τοῦ רְבָע (δοῦλος)³⁹ ἐν σχέσει πρὸς
τὸν Θεόν καὶ ἀντωνυμικοῦ ἐπιθήματος καὶ τοῦ רְקַש (= ψεῦδος)⁴⁰,
ἐν παύλῃ δὲ רְקַש. Πλὴν δημος ὑπάρχουν πολλὰ χωρία, εἰς τὰ ὅποια
ἀπουσιάζουν αἱ προαναφερθεῖσαι προσδιοριστικαὶ λέξεις καὶ ταῦτα κυρίως
χρήζουν ἐρεύνης πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς ἔννοιας τοῦ ΑΙΒΗ.

34. Θεοδωρήτου Κύρου, ἔνθ' ἀνετ., PG 81, 537. «Στιχ. 12 οὐχ ἦσει γάρ, φησίν, ἐφ’ ἡμᾶς κακά, καὶ μάχαιρας καὶ λεμὸν οὐκ ὀφρύεθα. Αἴτιος γάρ τούτων ἦσαν οἱ ψευδο-
προφῆται τούτων γάρ ἐν τοῖς ἐπαγγελμένοις κατηγορεῖ. Στιχ. 13 Οἱ προφῆται ἤσαν εἰς
ἄτεμον καὶ λόγος Κεφιον οὐχ ὄπηρχεν αὐτοῖς. Τὸ δὲ αεὶς ἀνεμον» τὸ μάταιον καὶ
ψευδές τῶν λεγομένων δηλοῖ οὐ γάρ τοῦ θείου μετέλαπχον πνεύματος».

35. "Ἐνθ'" ἀνετ., σ. 33 - 34.

36. Ἱερ. 1,5· 2,8.26.30· 4,9· 5,31· 6,13· 7,25· 8,10· 13,13· 14,14.15.18· 23,9.11.13.14.15.
16.21.25.26.28.30.31.32.33.34.37· 25,4· 26,5· 27,9.14.15.16· 28,29· 29,8.19· 32,32· 35,15·44,4.

37. Ἱερ. 5,13· 29,15.

38. Ἱερ. 14,13· 20,2· 25,2· 26,8.11.16· 27,18· 28,1.5.6.8.9.10.11.12.15.17· 29,1.29· 32,2·
34,6· 36,8.26· 37,2.3.6.13.19· 38,9.10.14· 42,2.4· 43,6· 45,1· 46,1.13· 47,1· 49,34· 50,1· 51,59.

39. Ἱερ. 7,25· 25,4· 26,5· 29,19· 35,15· 44,4.

40. Ἱερ. 5,31· 6,13· 8,10· 14,14· 23,14.25.26.32· 27,14.

Μέρος τούτων ἀποσαφηνίζεται ἐκ τοῦ προσώπου, εἰς ὃ ἀναφέρεται τὸ Ιερεμίον, ἔαν δηλαδὴ πρόκειται περὶ γνησίου προφήτου, ὡς τοῦ Ἱερεμίου⁴¹, ἢ μὴ, ὡς τοῦ Ἀνανίου⁴². Ἐπὶ πλέον ἐκ τῆς γνωστῆς ἐν τῷ 23ῷ κεφαλαίῳ περιεχομένης κατὰ τῶν ψευδοπροφητῶν προφητείας καταφαίνεται ὅτι τὸ Ιερεμίον⁴³ καὶ ἄνευ τοῦ προσδιοριστικοῦ ρῆσμον⁴⁴, παρατιθέμενον μετ' ἄλλων λέξεων, ἀναφέρεται εἰς τοὺς ψευδοπροφήτας ὡς ἀφ' ἑαυτῶν⁴⁵ προφητεύοντας, διά τοῦ Βαύλ⁴⁶, τιμωρούμενους ὑπὸ τοῦ Γιαχβέ, ἔνεκα τῆς ἀσεβείας των⁴⁷, ὑποκλέπτοντας τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου⁴⁸, χαρακτηρίζομένους μετά τοῦ ἵερέως ὡς ἀσεβεῖς⁴⁹ καὶ τέλος ἐνυπνιαζομένους⁵⁰. Εἰς τίνα διάδα χωρίων προσδιορίζει τις τὴν ἔννοιαν τοῦ Ιερεμίου⁵¹ εἴτε τοὺς ψευδοπροφήτας⁵². Τέλος ὑπάρχουν καὶ δύο χωρία, εἰς τὰ ὄποια ὑπὸ τὸ Ιερεμίον⁵³ δέον νῦν ἔννοήσωμεν τούς τε γνησίους καὶ τοὺς ψευδοπροφήτας.

Ἐκ τῆς παραθέσεως καὶ κατατάξεως πάντων τῶν προαναφερθέντων χωρίων καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ Ιερεμίου, σημαίνοντος ὅτε μὲν τοὺς πραγματικοὺς προφήτας, ὅτε δὲ τοὺς ψευδεῖς καὶ τέλος σπανίως ἀμφοτέρους, καθίσταται δῆλον ὅτι ἐκ τῶν εἰς ὅγδοηκοντα δικτὼ χωρία ἐνενήκοντα δύο φορῶν ἀπαντώστης λέξεως Ιερεμία⁵⁴ μόνον εἰς τριάκοντα⁵⁴ παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν Ιερεμία⁵⁵. Ἐκ τῶν παρατεθέντων ἐν ὑποσημειώσει 54 (σ. 11) εἰκοσι ἔννέα στίχων, εἰς τοὺς ὄποιους ἀπαντῷ τὸ Ιερεμία⁵⁶, μόνον εἰς τοὺς ἑπτά χρησιμοποιεῖται πρὸς

41. Ἱερ. 20,2· 25,2· 28,6.10.11.15· 29,1.29· 32,2· 34,6· 36,8.26· 37,2.3.6.13· 38,9.10.14· 42,2.4· 43,6· 45,1· 46,1.13· 47,1· 49,34· 50,1· 51,59. Πρβλ.. Ἱερ. 23,37 ὁ λόγος τοῦ λαοῦ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

42. Ἱερ. 28,1.5.10.12.17.

43. Ἱερ. 23,9.

44. Ἱερ. 23,14.25.26.32.

45. Ἱερ. 23,16.31.

46. Ἱερ. 23,13.

47. Ἱερ. 23,15. Πρβλ.. Ἱερ. 23,33.34.

48. Ἱερ. 23,30.

49. Ἱερ. 23,11.

50. Ἱερ. 23,28.

51. Ἱερ. 1,5· 5,13.

52. Ἱερ. 2,8.26.30· 4,9· 8,1· 13,13· 14,13.15.18· 23,21· 26,8.11.16· 27,9.15.16.18· 29,8. 15· 32,32· 37,19.

53. Ἱερ. 28,8.9.

54. Ἱερ. 2,8· 4,9· 5,13.31· 7,25· 8,1· 13,13· 14,13.14.15 (διεγ.) 23,9.15.16.21.25.26.30.31· 25,4· 26,5.8.11.16· 27,14.15· 28,8· 29,19· 35,15· 44,4.

δήλωσιν τῶν γνησίων προφητῶν καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀναφορικῶς, ὡς ἐσφαλμένως σημειοῖ ὁ Giesebricht⁵⁵, πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἴστορίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν σύγχρονον⁵⁶. Οὐδέποτε τίθεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἐπαναλαμβανόμενον μόνον ὑπὸ τοῦ Γιαχβέ⁵⁷ ἢ καὶ αὐτὸς τοῦ προφήτου Ἰερεμίου⁵⁸, εὑρισκομένου εἰς δὲξειν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν λαόν, οὐδαμοῦ ἀντιμαχόμενον τοὺς ψευδοπροφήτας⁵⁹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει διτὶ ἡ λέξις **מַיְאָבֵדַה** χρησιμοποιεῖται ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἰερεμίου καὶ πρὸς δῆλωσιν τῶν γνησίων προφητῶν προγενεστέρων καὶ συγχρόνων. Κατόπιν τούτου οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθόμεν διτὶ τοῦτο, καίτοι μόνον εἰς τὸν ὑπὸ ἔξετασιν στίχον τίθεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, δηλοῦ τοὺς συγχρόνους τῷ Ἰερεμίᾳ (640 - 586)⁶⁰ γνησίους προφήτας Σοφονίαν (\pm 630)⁶¹ καὶ Οὐρίαν, υἱὸν τοῦ Σαμαΐου ἐκ Κιριαθιαρείμ⁶². "Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, τοῦ **מַיְאָבֵדַה** ("Ιερ. 5,13a) συνδεομένου πρὸς τὸν 12 στίχον καὶ τὸ 5,13c, ὁ στίχος 5,13 δέον νὰ παραμείνῃ ὡς ἔχει. Οὗτω·

Μετάφρασις :

מַיְאָבֵדַה
אֲנֵן בְּהָמָה
לֹא יָשַׁת

Kai oἱ προφῆται εἶναι ἄνεμος
καὶ ἐκεῖνος ὅστις ὅμιλει (δι' αὐτῶν)
δὲν (ὑπάρχει) εἰς αὐτοὺς·
οὕτω ᾧς συμβῇ εἰς αὐτούς.

"Οθεν ἡ ἔννοια τοῦ στίχου· Οἱ προφῆται εἶναι ψευδεῖς, ἀλλήθεια τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτούς διτὶ κακὸν προεφήτευσαν ἐναντίον μας νὰ συμβῇ εἰς αὐτούς.

55. "Ἐνθ' ἀντ., σ. 33.

56. Πρβλ. **מַיְאָבֵדַה עַ** = μέχρι τῆς σήμερον ("Ιερ. 7,25).

57. "Ιερ. 7,25· 26,5· 29,19· 35,15· 44,4.

58. "Ιερ. 25,4· 28,8.

59. F. Giesebricht, Ἐνθ' ἀντ., σ. 33.

60. B. Βέλλα, Χρονολογικοί Πίνακες τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἴστορίας, "Αθῆναι 1966, σ. 38. Πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, Θρησκευτικαὶ Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τόμ. B', "Αθῆναι 1963^a, σ. 1.

61. B. Βέλλα, Χρονολογικοί Πίνακες τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἴστορίας, "Αθῆναι 1966, σ. 39. 44. Πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, Θρησκευτικαὶ Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τόμ. A', "Αθῆναι 1968^a, σ. 337.

62. "Ιερ. 26, 20.

‘Ο χρόνος τῆς Κρίσεως καὶ ἡ φύσις αὐτῆς
κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως

Χρήστου Σπ. Βούλγαρη

1. Προλεγόμενα. Η Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου ἀντιπροσωπεύει ἐν εἰδος θρησκευτικῆς γραμματείας, ητίς ἱκμασε κυρίως κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. και 2ου αἰ. μ.Χ. Η ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία ἀποτελεῖ συνέχειαν και δὴ και ἐπέκτασιν τῆς προφητικῆς τοιαύτης τῆς Π. Διαθήκης, χρησιμοποιήσασα ἐλευθέρως προφητικὸν ὄλικον. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνήκει σειρὰ ὀλόκληρος ιουδαϊκῶν ἀποκρύφων, ἐνῷ ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἀποκάλυψις εἶναι ἡ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, τ.ε. τὸ τελευταῖον και μοναδικὸν προφητικὸν βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης⁽¹⁾. Ἰστορικῶς, ἡ περίοδος τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας διακρίνεται ὑπὸ ἐπαναστάσεων και πολέμων, πιέσεων και παντοίων διωγμῶν. Αἱ Συριακαὶ και Ρωμαϊκαὶ κατακτήσεις, αἵτινες ἔθεσαν ἐν κινδύνῳ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους, τὸ ὅποιον ἦπειλουν διὰ καταστροφῆς, προσέδωσεν εἰς τὸ προφητικὸν πνεῦμα τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους μίαν νέαν κατεύθυνσιν και μίαν νέαν σφαιραν δραστηριότητος. Αἱ σκέψεις τοῦ λαοῦ, ἐν δψει τῶν ἐπερχομένων δεινῶν, ἐπληρώθησαν διὰ μικτῶν συναισθημάτων φόβου και ἐλπίδος, ἡ δὲ προσοχὴ αὐτοῦ ἐστράφη πρὸς τὴν σημασίαν και τὰς συνεπείας αὐτῶν. Ως παρατηρεῖ ὁ Amos Wilder, «ἡ ἐσχατολογικὴ ἀτμόσφαιρα ἀντιπροσωπεύει μίαν ἐργάδη πνευματικήν και πολιτιστικήν προσπάθειαν μιᾶς ὁμάδος (ἢ ἐνὸς ἀτόμου) πρὸς ὑπερπήδησιν τῆς ἀκαταστασίας και προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τῶν πραγμάτων, προσέτει δὲ πρὸς ὑλοποίησιν τῶν πιθανοτήτων και τοῦ μέλλοντος, καθὼς ἐπίσης και πρὸς συμβιβασμὸν μετὰ τῆς δυναμικῆς και ριζικῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως»⁽²⁾.

Τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ τὸ ἔπος τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, τὴν δποίαν ἔχομεν πρὸ δφθαλμῶν. Η σωτηρία, εἰ και ἀναμφισβήτητος πραγματικότης καθ' ἔαυτήν, ἐπιτυγχάνεται μόνον μερικῶς ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ, οὐχὶ συμπληρουμένη, και οὕτως ἡ πρόβλεψις τῆς τελειώσεως αὐτῆς

(1) Βλ. Π.Ι. Μπρατσιάτου, ἐν Θ.Η.Ε., τ. II, στ. 1081.

(2) Βλ. «Social factors in early christian eschatology», EARLY CHRISTIAN ORIGINS, ed.A. WIKGREN, Chicago, 1961, σ. 76.

άνηκε κυρίως εις τὴν σφαῖραν τῆς Καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως. Οὕτως δὲ ίδιος ὁ Ἰησοῦς κατέστη προφήτης τῆς ιδίας αὐτοῦ προσωπικότητος δι' δι', κυρίως ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπέκεινα τῆς ἐπιγείου αὐτοῦ ζωῆς κατάστασιν, δι' προφήτης τοῦ μέλλοντος τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τελειώσεως τοῦ κόσμου. Αἱ ἐλάχισται ἐκφράσεις του ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δημοσίευσαι πλεῖσται ἀλλα θρησκευτικαὶ ιδέαι αὐτοῦ, παραμείνασαι στερρῶς εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀποστολικοῦ κύκλου, διετυπώθησαν ἀργότερον κατὰ συστηματικὸν καὶ πλήρη τρόπον ὑπὸ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας. Ἡ προοδευτικὴ (ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζόμενας περιπτώσεις) αὗτη ἀνάπτυξις τῆς περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας διετηρήθη εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων καὶ ἔθεωρείτο οὐχὶ ὡς ἀναγκαῖα καὶ φυσικὴ ἔξελιξις τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὡς ἐν μοναδικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον γεγονός, διπερ μέλλει νῦν λάβῃ χώραν εἰς τὸ μέλλον, αἰφνιδίως (Ματθ. 24, 36 - 44· Λουκ. 12, 39· Πράξ. 1, 7 - 1 Θεσ. 5, 2· 4· 2 Πέτρ. 3, 10· Ἀποκ. 3, 3· 16, 15). Τὸ ἀπροσδιόριστον δῆμος τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ ἐνέχει πάντοτε σταυρεῶς καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἐπικειμένου. Ός παρατηρεῖ δὲ C. H. Dodd, «εἰς τὰς προφητείας καὶ ἀποκαλύψεις, τὸ θεῖον γεγονός, τὸ «ἐσχατον» εἶναι πάντοτε ἑγγύς (round the corner)»³⁾. Ἡ ἀναμονὴ τοῦ γεγονότος τούτου, πληροῦντος πάντοτε τὴν σκέψιν τῶν πρώτων χριστιανῶν, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν ὡς προαγέλλοντα τὸ τέλος.

Τὸ τὴν ἔποιν ταύτην ἀνεπτύχθη ἡ ἀπλῇ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἱστορίας, ἡτις προέβλεπεν, διτε δόκιμος, ἀντιτίθέμενος εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἀρνήσει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, δέον δημοσίη πρὸς τὴν κλιμάκωσιν τῆς ἔχθροτητος πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα τοιουτορόπως ἡ ἐπὶ τῆς ἀθείας ἔμφασις ἐκδηλωθῇ εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῆς περὶ Θεοῦ ιδέας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων: μία βασιλεία τοῦ Σατανᾶ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἔνας ἀντίχριστος εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ἡ παγκόσμιος κατάστασις, καθ' ἥν ἐποχὴν ἔγραψῃ ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου (ὑπὸ πάντων σχεδὸν ἀναγνωρίζεται ὡς χρόνος συγγραφῆς τά τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Δομετίανοῦ, 81 - 96 μ.Χ.)⁴⁾, δικαιολογεῖ τοιαύτην ἄποψιν. Πῶς ἡδύνατο τὸ χριστιανικὸν προφητικὸν πνεῦμα⁵⁾ ὑπὸ τοιαύτας συνθῆκας ν' ἀμφιβάλλῃ, διτε ἡ ἐλεύσις τοῦ Χριστοῦ ἡτο ζήτημα χρόνου; Πάντα τὰ

(3) The Apostolic Preaching, N.Y., 1962, σ. 81.

(4) Πρβλ. Π. Μπρατσιώτου, ἐν Θ.Η.Ε., τ. ΙΙ, στ. 1087. Β.Χ. Ἰοαννίδου, Εἰ σα γωγὴ εἰς τὴν Καίνην Διαθήκην, Ἀθῆναι, 1960, σ. 454.

(5) Οἱ δροὶ «προφητικὸν πνεῦμα» καὶ «προφητεία» λαμβάνονται ἐνταῦθα ὑπὸ εὑρεῖαν ἔννοιαν.

σημεῖα, τὰ ὁποῖα προεδίκαζον τὴν ἔλευσιν ταύτην, ἡσαν παρόντα. Οὕτως ἡ ὑπέροχος δομὴ τοῦ βιβλίου ἀναδιπλοῦται ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νῦν κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ «ἐν τάχει», τὸ ὁποῖον διατρέχει ὀλόκληρον τὸ βιβλίον, ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου αὐτοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου (1, 1· 2, 16· 3, 11· 11, 14· 12, 20· 22, 6.7.20 κλπ.). Ὁ συγγραφεὺς ἐκλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου ὡς ἐν δρᾶμα τεραστίων διαστάσεων, τὸ ὁποῖον ἐκτυλίσσεται μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρίστανται ἐμπλακέντες εἰς μίαν μείζονα σύρραξιν. Ἡ δὲ περὶ Θεοῦ ἴδεα διαμορφοῦται ἐξ ἀρχῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν σύγκρουσιν ταύτην: ὁ Θεός καλεῖται τὸ «ἄλφα καὶ τὸ ώμέγα» (1, 8) καὶ «ὁ ὕν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (1, 8· 4, 8). Ὁ τύπος «ὁ ἐρχόμενος» ἀναφέρεται ἀναμφισβήτητος εἰς τὴν ἐπερχομένην κρίσιν τοῦ Θεοῦ.

2. Ὁ χρόνος τῆς κρίσεως.

Οἱ ιερὸις συγγραφεὺς δὲν θεωρεῖ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως ἐγγίζουσαν ὡς ἐν στιγματον γεγονός, ἀνευ οὐδενὸς σημείου δυναμένου νῦν προδικάζῃ τοῦτο. Ἡ ἐκφραστὶς αὐτοῦ ἡτο φανταστικὴ μὲν, ἀλλ᾽ ἡ σκέψις του ἡτο ἡδραιωμένη ἐπὶ μιᾶς ἀληθοῦς ἱστορικῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἡτις ἄγει εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁρισθὲν τέρμα αὐτῆς. Ἡ ἔναρξις τῆς κρίσεως τοῦ κόσμου ἀναπτύσσεται ἐκ τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τοῦ παρόντος. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Χριστοῦ ἐξ οὐρανῶν⁽⁶⁾, ἔνθα καθέζεται ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ (Πράξ. 5, 31), ἀνάγει ἡμᾶς εἰς τὴν «παρουσίαν», τὸ κατὰ παράδοσιν τέλος τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, ὃ δὲ συγγραφεὺς ἀναλύει τὸ θέμα τοῦτο κατ' ἀξιοσημείωτον τρόπον, ὡς τι οὐχὶ ἀπολύτως καὶ ἀποκλειστικῶς περὶ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἀκόμη καὶ τώρα κάθε «ἐπισκοπή⁽⁷⁾» τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας, πᾶσα κυριαρχικὴ ἔξουσία, τὴν ὁποίαν ὁ Χριστὸς ἀσκεῖ ἐπ’ αὐτῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ βασιλικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, χαρακτηρίζεται ὡς «ἔλευσις» τοῦ Κυρίου (Ἀποκ. 2, 5, 16, 22, 23· 3, 3,20). Ἡ παροῦσα ὅμως ἔλευσις, ἔχουσα προσωρινὸν χαρακτήρα καὶ οἰονεὶ ὑθέατος, καταλήγει εἰς μίαν τελικὴν ἔλευσιν ὁρατὴν εἰς πάντας. Ἄλλ’ δι τι πρόκειται νῦν λάβῃ χώραν ἐπέκεινο τοῦ παρόντος, τὸ ὁποῖον περιορίζεται χρονικῶς, δὲν ἀναφέρεται εἰς ἐν ἀπότερον μέλλον, ἀλλ’ ἐπίκειται: «ἄ δει γενέσθαι ἐν τάχει» (1, 1· 22, 6· πρβλ.. Λουκ. 18, 8)⁽⁸⁾.

(6) Πρβλ.. Λουκ. 24, 51. παράλ., ὡς καὶ τάς ὅμιλίας τοῦ Πέτρου εἰς τὰς Πράξεις.

(7) Bk. H.W. BEYER, ἐν TH.D.N.T., τ. 11, σ. 606 - 609.

(8) Ὁ R.H. CHARLES παρατηρεῖ, διτὶ τὸ «δεῖ» σημαίνει οὐχὶ μόνον τὴν ταχείαν συντέλειαν τῶν πάντων, ἀλλὰ τὴν ἀπολύτως βεβαιαν ἐκπλήρωσιν τοῦ θείου σκοποῦ διτὶ ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῆς θελάμβανε χώραν ταχέως, ἀπετέλει πάντοτε τὴν ἀναμονὴν πάσης ζώσης προφτείας καὶ ἀποκαλύψεως. Τὸ «ἄ δει γενέσθαι» κατ’ αὐτῶν ἐλήφθη ἐκ τοῦ Δια-

‘Η ἐκπλήρωσις τῆς προφητείας ταύτης, ητις προσδιορίζεται διὰ τῆς λέξεως «καιρός», είναι ἔγγυς⁽⁹⁾. Ἐντεύθεν δὲ συγγραφεὺς προτρέπει τοὺς χριστιανούς ὅπως ἀναγνώσουν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου καὶ δὴ κατὰ προτίμησιν μεγαλοφόνως ἐπ’ ἐκκλησίας, ἵνα οὕτω, δσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι λάβουν γνῶσιν αὐτοῦ («ὅτι ἀναγιγνώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες» 1, 3) λόγῳ τῆς βραχύτητος τῆς προθεσμίας⁽¹⁰⁾. ‘Η ἑλευσίς τοῦ Χριστοῦ ἐπίκειται. ‘Οπως καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ ἑλευσίς τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ἀποκαλυπτικῆς θεωρήσεως τοῦ μέλλοντος. Μετὰ τῆς ἑλεύσεως δὲ ταύτης συνδέεται τὸ τέλος («ἄχρις οὖ ἄν ηξω» 2, 25, καὶ «ἄχρι τέλους» στ. 26), ἡ δὲ ἑλευσίς θεωρεῖται ἐπὶ τῶν νεφελῶν, ὡς προεφήτευσαν οἱ Δανιήλ (7, 13) καὶ Ζαχαρίας (12, 10^ο πρβλ. Αποκ. 1, 7) καὶ ἡ δοπία, ὡς καταδεικνύεται ἐκ τῶν κραυγῶν τῶν κατοίκων τῆς γῆς, φέρει μεθ’ ἑαυτῆς τὴν ἐσχάτην κρίσιν⁽¹¹⁾. ‘Ο Ιησοῦς ἔρχεται ὡς κλέπτης (Πρβλ. 16, 15), ὥστε οὐδεὶς γνωρίζει τὸν χρόνον τῆς ἑλεύσεως αὐτοῦ (3, 3)⁽¹²⁾. ‘Η ἑλευσίς αὐτοῦ δικαῖος, ἄν καὶ θεωρεῖται ὡς μελλοντικὸν γεγονός, τοποθετεῖται ἔγγυς («ἔρχομαι ταχύ», 3, 11). Οὕτω, δὲ συγγραφεὺς προτρέπει τοὺς

νι ἡ λ. 2, 28,29 (Πρβλ. *Commentary on the Revelation of St. John*, (I.C.C.), N.Y. 1920, τ.Ι, σ. 6). Δυνάμεθα νῦ εἶπομεν, δτι τὸ «δεῖν τοῦτο τοποθετεῖται εἰς τὰ πλαίσια τῆς θείας οἰκονομίας τῆς ἐκπληρώσεως εὑρισκόμενον ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν δῆλην ἀρχέγονον χριστιανικὴν αντίληψιν ἐπ’ αὐτοῦ (Πρβλ. W. GRUNDMANN, ἐν TH. D.N.T., τ. II, σ. 21-25). Ἐνταῦθα ἐκφέρεται ἡ ἀντίληψις, δτι πᾶν δ.τι συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ λαμβάνει χώραν συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ εἰς τρόπον, ὥστε ὁ Θεός παρίσταται ὡς ὁ ἀρχῶν τῆς ιστορίας, ητις ἀγέται ἀπό τῆς Δημιουργίας εἰς τὴν τελείωσιν τῶν πάντων, κατά τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ.

(9) «Ο Καιρός ἔγγυς ἐστιν» (1, 3- 22, 10). ‘Ο O. CULLMANN παρατηρεῖ δτι ἡ λέξις «καιρός» ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν στιγμὴν τοῦ ἐσχατολογικοῦ δράματος καὶ ἐπιλέγει, δτι δὲ Ιωάννης, λέγων δτι «οὐ καιρός ἔγγυς ἐστιν», ἐκλαμβάνει τοῦτο ὑφ’ ἣν ἔννοιαν χρησιμοποιεῖται προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐγγύτητος τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ συνοντικά Εἴαγγέλια (Bl. Christ and Time, London, 1962, σ. 40). Κατὰ τὸν P.S. MINEAR, δὲ δρος «καιρός» ἀποτελεῖ ἐσχατολογικὸν δρον καθ’ δῆλην τὴν K. Διαθήκην, ἀναφερόμενος εἰς τὴν αἰώνιαν ζωὴν ἐν τινὶ Βασιλείᾳ, ητις δὲν ἔχει τέλος (Bl. «The Cosmology of the Apocalypse», CURRENT ISSUES IN NEW TESTAMENT INTERPRETATION, ed. W. KLASSEN καὶ G.F. SNYDER, N.Y. 1962, σ. 27.Πρβλ. G. DELLING, ἐν TH. D.N.T., τ. III, σ. 459 - 62.

(10) Πρβλ. M. RIST, ἐν *The Interpreters' Bible*, N.Y. 1951, τ. XII, σ. 367. H B. SWETE, *The Apocalypse of St. John*, London, 1917, σ.3.

(11) Οὕτω, «καιρός» καὶ τελικὴ κρίσις συμπίπτουν. Κατὰ δὲ τὴν «τελικήν» ἑλευσιν, δι Ιησοῦς θανατώνει τοὺς κατοίκους τῆς γῆς (2, 5, 16^ο πρβλ. 2, 22, 23· 3, 3). Σημειωθήτω, δτι δὲ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα ἀναφέρει τὸν δρον «καιρός» τόσον εἰς τὸ παρόν δσον καὶ εἰς τὸ μέλλον (4, 1).

(12) Πρβλ. 3, 11- 22, 7, 12,20. ‘Ο Ανδρέας Καισαρείας παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ: «ἀς κλέπτης εἰκότως δ τε γάρ ἐκάστου θάνατος καὶ ἡ κοινὴ συντέλεια πᾶσιν ἀγνωστοῖς», καὶ «τὸ ταχὺ ἔρχομαι δηλούντος δστι τὴν τοῦ παρόντος καιροῦ βραχύτητα, συγκρίστε

πιστούς ὅπως κρατήσουν πᾶν δῆτι κατέχουν («κράτει ὁ ἔχεις» 3, 12),⁽¹³⁾ ήνα μὴ ἀπολέσουν τὸν στέφανον⁽¹⁴⁾ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοῦ τὰς προοπτικάς τῆς αἰώνιου ζωῆς⁽¹⁵⁾). Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει, διτὶ τὸ μήνυμα τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν διαλαμβάνει μόνον τὰς ἀμοιβάς, αἱ δόποιαι πρόκειται νὰ ἀπονεμηθοῦν εἰς τοὺς πιστούς καὶ τοὺς μάρτυρας, ἀλλ᾽ ἐπίσης καὶ τὴν πεποιθησιν, διτὶ αὗται (τὰ στέφανα) πρόκειται νὰ χορηγηθοῦν συντόμως.

Εἰς τὸν στίχον 3, 20, (εἰδοὺ ἔστηκα ἐπὶ τὴν θύραν καὶ κρούων ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ»), δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἔνα λειτουργικὸν τύπον, ἵνθι ἡ ἀμοιβὴ ἐκείνων, οἱ δόποιοι ἀπεδέχθησαν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ, συνίσταται εἰς προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν. Ἡ εἰκόνα αὕτη ἀποτελεῖ συνήθη ἔκφρασιν τῶν Εὐαγγελίων καὶ ὀλοκλήρου τῆς Κ. Διαθήκης, ἵνθι ἡ εἰσόδος εἰς τὴν σωτηρίαν παρίσταται ως θύρα (Πρβλ. π.χ. Ματθ. 25, 10· Λουκ. 13, 25· Λουκ. 11, 7-13, 24· Ἰωάν. 10, 1, 2, 7, 9). Οσοι διῆλθον διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν παρεμβολὴν ἀποτελοῦν τοὺς σεσωμένους, ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες παρέμειναν ἐκτὸς αὐτῆς, ὑπόκεινται εἰς ἀπώλειαν. Ἄλλη ἐν προκειμένῳ (Ἀποκ. 3, 20), τονίζεται ἡ χρονικὴ στιγμὴ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ, διτὶς παρίσταται ως ἔχων ἥδη ἔλθει. Οὐχ ἡττον δύως, ως πολλάκις συμβαίνει, ὁ ἀδριστος ἐνὸς ρήματος χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλωσιν πράξεως μελλούσης νὰ λάβῃ χώραν λιαν συντόμως (Πρβλ. π.χ. Λουκ. 21, 20· Ρωμ. 13, 12· Ἱακ. 5, 8· 1 Πέτρ. 4, 7 κ.ἄ.). «Υπὲν» αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν δέοντα νὰ ληφθῇ καὶ ἐνταῦθα, διτὶ δηλαδὴ ἡ ἐλευσις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ γεγονός τοποθετούμενον εἰς τὸ μέλλον (Πρβλ. 6, 17)⁽¹⁶⁾.

τοῦ μέλλοντος, ἡ τῆς ἔκάστου τελευτῆς τὸ ἄμφρον καὶ σύντομον». Βλ. ἐν Π.Ι. Μπρατσιώτου, «Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου», Ἀθῆναι, 1950, σ. 103 καὶ 322 ἀντιστοίχως.

(13) Πρβλ. καὶ Διαθ. Νεφθαλ. 3, 1 «τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ κρατεῖν, καὶ ἀπορίπτειν τὸ θέλημα τοῦ Βελιάρου».

(14) «Ο στέφανος θεωρεῖται ἀνέκασθεν ως τὸ βραβεῖον τῆς νίκης κατά τῆς ἀμαρτίας. Πρβλ. 2 Τιμ. 4, 8· Ἱακ. 1, 12· 1 Πέτρ. 5, 4. «Ο δὲ Ἰσιδωρος Πηλουσιώτης παρατηρεῖ: «... μηδὲν παραλείψας τῶν διφειλόντων πεπράχθαι στεφάνων ἐστίν εἰκότες ἀξιος». Επιστολὴ 5, 82, Μigne P.G. 78, 1376 A.

(15) «Ως καὶ κατετέρω θὰ εἰδούμεν, ἡ αἰώνιος ζωὴ ἐνταῦθα δέν νοεῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μακροπεμπεύσεως, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ μετά τοῦ Χριστοῦ αἰώνιως εἶναι. «Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην λαμβάνει αὐτὴν καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (ιζωήν... νοοῦμεν αἰώνιον, οὗ τὴν μακροπεμπεύσιν, ἡς πάντες μέλλουσιν ἀπολαύειν... καλοὶ τε καὶ κακοὶ, ἀλλὰ τὸ ἐν εὐθύμιᾳ διάγειν» (Migne P.G. 4, 666 A). «Ο Ἀμμώνιος Ἀλεξανδρείας παραλληλίζει ταύτην πρὸς «θύραν Θεογνωσίας» (Migne P.G. 85, 1461 A).

(16) «Ο J.A.T. ROBINSON παραπτερεῖ, διτὶ δ. σ. 3, 20 συνδέεται καὶ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀρχεγόνου θείας ἐχαριστίας ἵνθι ἡ ἐλευσις τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἑκκλησίας θεωρεῖται ως προτύπωσις τῆς μεγάλης ἐλεύσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν παρουσίαν (Jesus and His Coming, London, 1957, σ. 27).

‘Ο ἐπίλογος τοῦ βιβλίου περιέχει ἐμμέσως προσθέτους μαρτυρίας, αἱ δόποιαὶ προδίδουν τὴν πίστιν τοῦ Ἀποστόλου Ἰοάννου εἰς τὴν ἑγγίζουσαν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο δύναται νὰ διαπιστωθῇ εἰς τινὰ ἔκφρασιν, ἡτις ἐκ πρώτης δψεως ἐμφανίζεται ως ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ: «ἀδὲ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι, καὶ ὁ ρυπαρὸς ρυπανθήτω ἔτι, καὶ ὁ δίκαιος δικαιοσύνην ποιησάτω ἔτι, καὶ ὁ ἄγιος ἀγιασθήτω ἔτι» (22, 11). Δυστυχῶς δῆμος διὰ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς θεωρίας ταύτης, τὸ παρὸν ἐδάφιον, ἔχεται ἔντος τῶν πλαισίων τῆς ἑγγιζούσης ἔλευσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡτις διήκει δι’ δῆλου τοῦ βιβλίου καὶ δῆ καὶ τονίζεται ἀμέσως μετὰ τὸν παρόντα στίχον, φαίνεται νὰ καταλήγῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, διτὶ εἶναι πλέον πολὺ ἀργά διὰ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ὅπως μετανοήσουν, ἐνῷ ἐπὶ παραλλήλου προτέπει τοὺς δικαίους ὅπως συνεχίσουν ἀγαθοποιοῦντες καὶ ὑπομένοντες ἐπ’ ὀλίγον εἰσέτι χρόνον, διότι ὁ Κύριος ἔρχεται. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρησις τοῦ C.M. Laymon, τονίζοντος ἐν προκειμένῳ, διτὶ αἱ συνήθειαι τῶν ἀνθρώπων ἔχουν ἀποκρυπταλλωθῆ καὶ ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἀδύνατος. Τοῦ τέλους εὑρίσκομένου τόσον ἑγγύς, δὲν ὑπάρχουν πιθανότητες μετανοίας, οὔτε καὶ πειρασμοὶ πρός ἀποστασίαν⁽¹⁷⁾.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐπιθυμεῖ νὰ τονίσῃ, διτὶ ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται ἀπροειδοποιήτως, ως κλέπτης (3, 3), καὶ ἐπὶ πλέον, διτὶ ἔρχεται «ταχὺ» (3, 11· 22, 7· 12, 20) καὶ συνεπῶς τὸ τέλος ἐπίκειται⁽¹⁸⁾. Κατὰ τὸ βραχὺ τοῦτο διάστημα μεταξὺ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ ἑγγύς μέλλοντος δέον ὅπως λάβῃ χώραν πᾶν διτὶ ἐπιθυμεῖ νὰ τονίσῃ ὁ συγγραφεὺς.

3. Ἡ φύσις τῆς κρίσεως.

Ο συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου περιγράφει διάφορα γεγονότα, τὰ ὅποια μέλλουν νὰ προαναγγείλουν τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ. Τοιαῦτα εἶναι τρεῖς ἀλληγορικαὶ παραστάσεις, θεωρούμεναι ως ἀρχὴ ὀδίνων: πόλεμοι, λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ (6, 1 - 8). Πέραν τούτων ὁ σεισμός, ὁμοῦ μετὰ τοῦ σημείου τοῦ οὐρανοῦ, διτὶς «ἀπεχωρίσθη ως βιβλίον ἐλισσόμενον», περιγράφουν τὴν ἔναρξιν τῆς καταστροφῆς τοῦ κόσμου (στ. 12 - 14). Τὰ σημεία ταῦτα θεωροῦνται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς γῆς ως προανάκρουσμα τῆς ἐπερχομένης κρί-

(17) *The Book of Revelation*, N.Y. 1960, σ. 153.

(18) Τὸ ὑπόβαθρον τοῦ δρου «μαράνα θά» (Ι Κ ο ρ. 16, 22) δέον μετὰ βεβαιότητος νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα. Ότις παρατηρεῖ ὁ O. CULLMANN, ὁ δρος οὗτος δέον νὰ νοηθῇ ὑπὸ διττῆς σημασίαν, ως εὐχὴ διὰ τῶν Ἐλευσιν τοῦ Ἀναστάντος ἐν τῷ μέσφ τῆς Ἐκκλησια-στικῆς κοινότητος ἀφ’ ἐνός, καὶ ἀφ’ ἐτέρου ως εὐχὴ διὰ τῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου Ἐλευσιν αὐτοῦ, ἡτις προτυποῦται διὰ τῆς ἐν τῇ λατρείᾳ παρουσίας αὐτοῦ ἐν τῷ παρόντι. Βλ., ἀνωτ. σ. 74. Πρβλ., W. Kramer, Christ, Lord, Son of God, London, 1966, σ. 99 ἔξ.

σεως (στ. 15 - 17). Ταῦτα δύνανται νὰ ἑκληφθοῦν ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ αὐτήν καθ' ἑαυτήν ἀφ' ἐνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς μία τελευταία, εἰ καὶ ἀνεπιτυχῆς, προσπάθεια πρὸς προώθησιν τῶν ἀνθρώπων εἰς μετάνοιαν (στ. 20 - 21), εἰς «πειρασμός»⁽¹⁹⁾ (3, 10· πρβλ. Ἰωάν. 17, 15· Ἐβρ. 3, 8· Ἱάκ. 1, 2, 12· 1 Πέτρ. 4, 12), δι' οὗ δὲ Θεὸς δοκιμάζει, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον, ἀκόμη καὶ τὴν ἐσχάτην ὥραν, οὗτοι δύνανται νὰ μετανοήσουν. Αἱ προειδοποίησεις αὖται καὶ προτροπαὶ πρὸς μετάνοιαν, δλονὲν καὶ περισσότερον ἔντεινόμεναι (Πρβλ. 16, 3 = 8, 8· 16, 4 = 8, 10· 16, 10 = 8, 12), ἀποτελοῦν, κατὰ συνέπειαν, τὸ προανάκρουσμα τῆς δευτέρας ἐλεύσεως⁽²⁰⁾.

Τὰ γεγονότα ταῦτα, λαμβάνοντα ἡδη χώραν κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀποτελοῦν μὲν προανάκρουσμα τῆς ἐπερχομένης κρίσεως, ἀλλὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν συγχρόνως καὶ ὡς μέρος αὐτῆς. Τὸ στοιχεῖον τοῦ παρόντος, τὸ δόποιον μετ' ἐμφάσεως ὑπογραμμίζεται ἐν προκειμένῳ, προεξοφλεῖ τὴν ἐντύπωσιν, διτὶ διὰ τῶν κοσμικῶν τούτων σημείων ἥρχισεν ἡδη ἡ θεία κρίσις. Ἀπαξ ἔτι παρατηροῦμεν τὸν ὑπέροχον συνδυασμὸν παρόντος καὶ μέλλοντος εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν γραμματείαν. Ἡ θεία τοῦ κόσμου κρίσις ἄρχεται ἐν τῷ παρόντι διὰ τῶν μεγάλων καταστροφῶν καὶ τῆς καταλύσεως τῶν φυσικῶν νόμων, ἀλλὰ παραμένει μία μεγάλῃ ἡμέρᾳ εἰς τὸ μέλλον, ὅτε πάντες οἱ ἀνθρώποι μέλλουν νὰ ἐμφανισθοῦν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀκούσουν τὴν ἀπόφασιν Αὐτοῦ. Ὡς παρατηρεῖ ὁ E.F. Scott⁽²¹⁾, ἡ περὶ τελικῆς κρίσεως ἀντίληψις αὐτῇ ἀποτελεῖ κεντρικήν ιδέαν ὀλοκλήρου τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας. Ο συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως διαιρεῖ τὴν κρίσιν εἰς δύο μέρη: μίαν προκαταρκτικὴν κρίσιν εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος αἰώνος⁽²²⁾ (Πρβλ. Ἰωάν. 12, 31· 20, 4 - 6) καὶ μετ' αὐτῆν μίαν τελικὴν κρίσιν, μετά τὴν χιλιετὴν μεσοβασιλείαν τοῦ Χριστοῦ (20, 11, 15). Βάσις ἀμφοτέρων τῶν κρίσεων θὰ είναι τὰ ἔργα, ἀναλόγως τῶν ὅποιων θὰ καθορισθῇ ἡ ἀπόφασις τοῦ Θεοῦ. Βιβλία θ' ἀνοιγούν, ἐντὸς τῶν δόποιων καταγράφονται πᾶσαι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των, καὶ, συμφώνως πρὸς τὰς ἐνδείξεις αὐτῶν, ἄλλοι μὲν θὰ δικαιωθοῦν, ἄλλοι δὲ θὰ καταδικασθοῦν.

α) Ἡ χιλιετὴς μεσοβασιλεία. Τοιουτοτρόπως, ὁ ἱερὸς συγ-

(19) Ὡς πειρασμός δὲν νοεῖται ἐνταῦθι συγκεκριμένος τις διωγμός, ἀλλὰ δὲλη ἡ περίοδος τῶν θλίψεων, ἡτις, ἀρχομένη μετά τῶν ἀντιχριστιανικῶν διωγμῶν καὶ κορυφουμένη κατὰ τὴν πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ κυριαρχίαν τοῦ ἀντιχρίστου, θὰ κατέληγεν εἰς τὴν μέλλουσσαν κρίσιν. Βλ. Π.Ι. Μπρατσιώτου, αὐτόθι.

(20) Ἡ σκέψις εἶναι δμοία τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἐκτεθειμένης. Ὁ ίδιος δὲ Ἰησοῦς προειδεύειν, περὶ τῆς δευτέρας ἐλεύσεως αὐτοῦ θὰ προηγηθοῦν διάφορα κοσμικά γεγονότα. Πρβλ. Ματθ. 10, 17 - 23· Μάρκ. 13, 3 - 37· Λουκ. 21, 5 - 29.

(21) *The Book of Revelation*, N.Y. 1940, σ. 164.

(22) «Αἱώνῳ λαμβάνεται ὑπὸ εὑρεῖαν ἐνταῦθα.

γραφεὺς καταλήγει εἰς τὴν γνωστὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς χιλιετοῦς βασιλείας. Ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Π.Ι. Μπρατσιώτης⁽²³⁾, τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ βιβλίου (20, 1 - 10) εἶναι δυσκολῶτατον, τῆς δυσκολίας ἔγκειμένης πρὸ παντὸς εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς σημασίας τῆς χιλιετοῦς ταύτης βασιλείας. Ἡ οὐσία ἔγκειται εἰς τὸ κατὰ πόσον αὕτη πρέπει νά ἐκληφθῇ κατά γράμμα καὶ νά νοηθῇ ὡς πραγματοποιουμένη ἱστορικῶς ἐν τῇ γῇ ἢ ἐσχατολογικῶς ἀφ' ἐνός, ἢ κατὰ πόσον πρέπει αὕτη νά νοηθῇ ὡς ἐπίγειος ὄλικὴ ἢ ὡς πνευματική, ἀφ' ἑτέρου. Ἀμφότεραι αἱ ἐκδοχαὶ ἔτυχον καὶ ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας ἐκ μέρους Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα ἐπικρατήσῃ τελικῶς ἡ ἄποψις, τόσον ἐν τῇ Ἀνατολῇ δσον καὶ ἐν τῇ Δύσει, τῆς ἀλληγορικῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς⁽²⁴⁾.

Ἐκ πρώτης δψεως δύναται τις νά θεωρήσῃ τὴν ιδέαν ιδιάζουσαν εἰς τὸν συγγραφέα τῆς Ἀποκαλύψεως, παραγνωρίζων τὸ γεγονός, δτι οὐχὶ μόνον ὁ Παῦλος εἰσάγει, κατὰ πυρόμοιον τρόπον (1 Κορ. 15, 21 - 28), μίαν θριαμβευτικὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ μεταξὺ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς αἰώνιου βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἐπιπροσθέτως καὶ κοινὴν συνείδησιν τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς σκέψεως, παραληφθείσα ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ χιλιετῆς βασιλεία τῆς Ἀποκαλύψεως δέον δπως ταύτισθῇ μετά τῆς μεσσιανικῆς τοιαύτης τῆς ιουδαϊκῆς καὶ ἀρχεγόνου χριστιανικῆς σκέψεως (Πρβλ. Πράξ. 1, 7· 2 Πέτρ. 3, 8 πρὸς Ἀποκ. 20, 4)⁽²⁵⁾. Οἱ ιδιάζων δὲ χαρακτήρι τοῦ συγγραφέως τῆς Ἀποκαλύψεως ἔγκειται εἰς τὸ δτι προσδίδει εἰς τὴν ἐνατένισιν ταύτην τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας δευτερεύουσαν θέσιν, τοποθετῶν αὐτήν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, δτι τὸ χριστιανικὸν ιδεῶδες περὶ τῆς τελειωθείσης βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀνατρέπει τὴν ὄλιστικὴν καὶ ἐπίγειον ἀντίληψιν τῆς ιουδαϊκῆς μεσσιανικῆς ἐλπίδος.

Ἐκεῖνο, δπερ ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἐνταῦθα, εἶναι ταύτοσημον πρὸς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν ἐλπίδα, δτι ὁ Χριστός μέλλει νά βασιλεύσῃ μετά τῶν πιστῶν εἰς αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἥδη ἐκκαθαρθείσης γῆς. Ὑποτίθεται δὲ, δτι οἱ ἐκλεκτοὶ οὐτοὶ, δσοι ἔξων ἐν τῇ γῇ κατὰ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ, συμβασιλεύουν μετά τοῦ Χριστοῦ. Οὗτοι εἶναι οἱ ἐν 20, 4 μνημονευόμενοι : «καὶ εἰδον θρό-

(23) Ἀνωτ., σ. 282 ἔξ.

(24) Περὶ τῆς χιλιετοῦς βασιλείας ὅμιλον οἱ : Ἀρέθιος (Μigne, P.G. 106, 756C), Μεθόδιος ὁ Ὁλύμπου (Μigne, P.G. 18, 177 A,B), Ἰωάννης Μαλάς (Μigne, P.G. 97,69 B), ὡς καὶ ὁ Ἰουστίνος, Α' Ἀπόλογ. 8, 4 (Migne, P.G. 6,337 C), πρβλ.. καὶ Παπίον, ἐν Migne, P.G. 20,300 A.

(25) Ὁ Οἰκουμένιος καὶ ὁ Ἀνδρέας Καισαρείας ταυτίζουν αὐτήν μετά τῆς περιόδου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κτηρύγματος. Τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἀσπάζεται καὶ ὁ καθηγητὴς Π. Μπρατσιώτης, Bl., ἀνωτ., σ. 283.

νους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ κρῆμα ἐδόθη αὐτοῖς⁽²⁶⁾. Οἱ πιστοὶ εἰς τὸν Χριστὸν συμμετέχουν εἰς τὴν βασιλικὴν ἔξουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς διαικυβερνήσεως τοῦ κόσμου (5, 10· πρβλ. 1 Κορ. 4, 8, ὡς καὶ Ματθ. 19, 25· Λουκ. 22, 30)⁽²⁷⁾. Οἱ Ἀρέθας σχολιάζων τὸ τοιοῦτον παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς: «ἐπεὶ οὖν οὐχ ἐάλωσαν οὗτοι, οὕτε δι’ ἀναιδείας ἐντυπώμενοι τῷ πονηρῷ, οὕτε δι’ ἔργων, εἰκότως ἔζησαν καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ, ἄχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος»⁽²⁸⁾.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἀπετέλει ἐπίσης συνείδησιν τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, διτ., δσοὶ ἐν τῷ μεταξὺ εἰχον ἀποθάνει ἐν Χριστῷ καὶ οἵτινες εἰχον θισας ὑπομείνει θάνατον διὰ τὸ σνομα αὐτοῦ, οὐδὲν εἰχον ἀπολέσει (Πρβλ. 1 Θεσ. 4, 13 ἔξ.), δι’ ὅ και ἀνίστανται, ἵνα συμβασιλεύσουν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ χιλια ἔτη. Ἐνταῦθα εἰσάγεται ἡ ιδέα περὶ τῆς πρώτης ἀναστάσεως, ἣτις περιορίζεται εἰς δσους κατὰ τὴν παρουσίαν ἀνῆκον ἥδη εἰς τὸν Χριστὸν (1 Κορ. 15, 23). Οὗτοι εἰναι οἱ «πρωτοπόροι» τοῦ κόσμου, οἵτινες ἐλυτρώθησαν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἀρνίου (Ἀποκ. 14, 5). Ο δεύτερος θάνατος εἰναι ὁ θάνατος τῆς ψυχῆς, ὅστις ἀκολουθεῖ τὸν θάνατον τοῦ σώματος καὶ ὁ ὁποῖος ἔξισοῦται πρὸς αἰώνιαν καταστροφήν. «Οσοι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν πρώτην ἀνάστασιν δὲν συμμετέχουν αὐτῆς καὶ, ὡς τελειωθέντες, δὲν ὑπόκεινται ἐκ νέου εἰς κρίσιν. Κατὰ συνέπειαν, ἐφ’ ὅσον οἱ μετὰ τοῦ Χριστοῦ συμβασιλεύοντες εἰναι οἱ ἀναστάντες καὶ μὴ ὑποκείμενοι εἰς θάνατον, ἡ χιλιετῆς βασιλεία φέρει ὑπερφυσικὸν χαρακτῆρα. Πᾶσα δὲ ἐτέρα μορφὴ αὐτῆς περιγράφεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἰουδαϊο - χριστιανικῆς ἀντιλήψεως, καθόσον ἡ ἔδρα αὐτῆς τοποθετεῖται εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἣτις περιβάλλεται ὑπὸ εἰδωλολατρικῶν ἐθνῶν (20, 3, 8,9). Γεγονός πάντως παραμένει, διτ. τὸ θέμα τῶν δύο ἀναστάσεων δέον δπως ἔξετασθῇ ἐν συναριήσει πρὸς τὸ θέμα τῶν δύο κρίσεων (20, 4 - 5, 11,15). Ἐφ’ ὅσον ἡ χιλιετῆς μεσοβασιλεία τοῦ Χριστοῦ ταύτιζεται μετά τοῦ μεσσιανικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐποχῆς δηλονότι τοῦ κηρύγματος, ἡ πρώτη κρίσις συμπίπτει μετά τῆς ἀρχῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἣτις διὰ τοὺς πιστεύσαντας, τοὺς ἀγίους, εἰναι καὶ ὑποτύπωσις τῆς ἀναστάσεως εἰς τὴν αἰώνιαν μακαριότητα. Ἐπ’ αὐτοῦ ὅμιλει χαρακτηριστικῶς ὁ αὐτὸς συγ-

(26) Ο M. RIST θεωρεῖ, διτ. ἡ σκηνὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ Δανιήλ 7, 9, 27, ἐνθα οἱ θρόνοι ἀναφέρονται ἐν συνδιασμῷ μετά τῆς ἔξουσίας, ἣτις παρέχεται εἰς τοὺς ἀγίους. Bl. ἀνωτ., σ. 520.

(27) Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἰναι ἐν χειρίον τοῦ Δανιήλ 7, 22: «ἔως οὐ ἥθετ ὁ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν καὶ τὸ κρῆμα ἔδωκεν ἀγίους Ὑψίστου, καὶ ὁ καιρὸς ἔφθασε καὶ τὴν βασιλείαν κατέσχων οἱ ἀγιοιν, καὶ παράλληλος ρῆσις τοῦ Παύλου ἐν 1 Κορ. 6, 2: «ἢ οὐκ οἰδατε διτ. οἱ ἀγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσιν;»

(28) Bl. ἐν J.A. CRAMER, Catenae Græcōrum Partum in Novum Testamentum, Hildesheim, 1967, τομ. VIII, σ. 471.

γραφεὺς εἰς τὸ κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον λέγων : « αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, διτὶ τὸ φῦς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἡγάπησαν οἱ ἀνθρώποι τὸ σκότος ἥ τὸ φῦς » (3, 19). Ἡ πίστις καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ ἔξασφαλίζει διὰ τὸν ἀνθρώπον τὴν αἰωνίαν ζωῆν, δι^τ ὁ οὗτος δὲν συμμετέχει τῆς κρίσεως : « ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντὶ με ἔχει ζωήν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν » (5, 24 - 27). Κατὰ ταῦτα, ἡ εἰς τὸν κόσμον ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ εἰσάγει τὴν περίοδον τῆς πρώτης κρίσεως (« ἦν κρίσις ἐστὶν τοῦ κόσμου τούτου· νῦν δὲ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ζῆσθαι » (πρβλ. 16, 8 Ἑξ. 12, 31), ήτις ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περιγράφεται συμβολικῶς διὰ τῆς χιλιετοῦς μεσοβασιλείας.

Κατὰ παρόδιον τρόπον, οἱ μὴ πιστεύσαντες θεωροῦνται ώς παραμένοντες εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ θανάτου (Ιωάν. 3, 19 Ἑξ.), καὶ ώς ἐκ τούτου ἀμέτοχοι τῆς πρώτης ἀναστάσεως καὶ τῆς μεσοβασιλείας τοῦ Χριστοῦ. Οὗτοι ἀνίστανται κατὰ τὴν γενικὴν κρίσιν τοῦ κόσμου, ἵνα παραδοθοῦν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν αἰωνίαν τιμωρίαν καὶ κακοδαιμονίαν. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ νόημα τῆς Ἀποκαλύψεως, ἂν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιουμένη συμβολικὴ γλώσσα καὶ τὸ ἀποκαλυπτικὸν ὑφος δυσχεραίνει πως τὴν ἀμεσον κατανόησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἡ πρώτη ἀνάστασις τίθεται σαφῶς ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου, ώς ἀνάστασις τῆς ψυχῆς, ώς ἀνακαίνισις δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῷ ἡ δευτέρα ἀνάστασις ἐπιφυλάσσεται ώς ἀνάστασις τῶν σωμάτων πάντων γενικῶς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν τελικὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ χιλιετής μεσοβασιλεία δὲν προϋποθέτει, διτὶ ἔκαστος πιστὸς θύ ζήσῃ ἐπὶ τόσον χρόνον δσον διαρκεῖ αὐτῇ, συμβολικῶς ἐκφραζομένη, ἀλλ᾽ ἀναφέρεται συλλήβδην εἰς πάντας τοὺς πιστούς, οἵτινες μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θύ καθίστανται μέλη αὐτῆς. Οἱ ἄγιοι, ἐνταῦθα, εἶναι ἡ γενεά καὶ ἡ χορεία τῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀγίων. Τοιουτοτρόπως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διτὶ ἡ περιγραφὴ τῆς χιλιετοῦς βασιλείας ἐκφράζει τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἱστορίας τοῦ παρόντος κόσμου. Ότι δηλαδή μία περίοδος χριστιανικῆς ἱστορίας, ήτις ἀποτελεῖ νίκην καὶ θρίαμβον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ κακοῦ, ἐπίκειται νὰ λάβῃ χώραν συντόμως.

β) Ὁ Παγκόσμιος χαρακτήρ τῆς κρίσεως. Ἀνεφέρθημεν ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν παγκόσμιον ἴστορικὴν κατάστασιν καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν δύο μεγάλων ὑπερδυνάμεων τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τῆς Συριακῆς, καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς, διότι αὗται ἀντιπροσωπεύουν τὰς ἐγκοσμίους δυνάμεις, αἱ δόποιαι ἀντετίθεντο εἰς τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου, ἡ κρίσις, τὴν ὅποιαν ἐπιφέρει ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ, στρέφεται ἐναντίον τῶν ἐγκοσμίων αὐτῶν δυνάμεων καὶ τῶν συνεργῶν αὐτῶν, διότι ἡ πρὸς τὸν Θεόν ἐχθρότης καὶ τὸ ἀντί - χριστιανικὸν πνεύμα ἡσαν

χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν ἐν λόγῳ δύο δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν προσεποκοίησιν αὐτῶν, ὡς ὅργάνων τοῦ σπατανᾶ. Ἡ Συριακὴ καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἡσαν οἱ κατ' ἔξοχὴν φορεῖς τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ κακοῦ. Ἐνταῦθα δέον νῦν τονίσωμεν τὴν συσχέτισιν τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως πρὸς τὰ προφητικά βιβλία τῆς Π. Διαθήκης, ἵνθι τὰ διάφορα ἴσχυρά κράτη διεδραμάτιζον σημαίνοντα ρόλον ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀπολυτρωτικῆς πορείας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὰ ὄποια παρέσχον εὐκαιρίας πρὸς ἔξαγγελίαν μεγαλειώδην διδασκαλιῶν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν προφητῶν (Πρβλ. Ἡσ. 7,8,10,13,17,18,23,30· Ἀββακ. 2· Ἄμως 4 κλπ.). Ἡ ἔξαρσις τῆς ἱστορικῆς καταστάσεως δύμως ἐνταῦθα ἀναφέρεται ἵνα τονισθῇ, ὅτι ἡ κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπίθεσις αὐτῶν ἔξουδετερώνται διὰ τῆς ἀμέσου ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Πῦρ πίπτει ἐξ οὐρανοῦ καὶ καταστρέφει αὐτάς (20, 9)(²⁹). Ἡ ἡγεσία αὐτῶν παραδίδεται εἰς αἰώνιαν καταστροφήν (20, 10· πρβλ. Ματθ. 25, 41).

Μὲ τὴν ἰδέαν τῆς συντελείας, ἡ ὁποίᾳ ἀναφαίνεται καὶ πάλιν ἐνταῦθα, ἡ ἰδέα τῆς μεγάλης ἡμέρας τοῦ Κυρίου (16, 14) διαιρεῖται εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα. Ἡ κρίσις τῆς ἡμέρας ταύτης ἐμφανίζεται ως ἐπιφέρουσα νίκην μόνον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Κατὰ συνέπειαν, ἡ συντέλεια παρίσταται ὑπὸ ἐπίγειον μορφήν. Ἀλλ᾽ ἡ κεθολικὴ κρίσις, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς τελικῆς ἀποφάσεως ἐπὶ τῆς τύχης πάντων τῶν ἀνθρώπων, τοκοθετεῖται εἰς τὸ τέλος τῆς χιλιετοῦς βασιλείας καὶ ἀναμφιβόλως ἐν ἀμέσῳ συσχετίσει πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ κόσμου (20, 11· πρβλ. 21, 1)(³⁰). Ἡ πρώτη φάσις τῆς κρίσεως ταύτης συνίσταται εἰς τὴν ἀνύψωσιν πάντων τῶν ἐπιζώντων, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν συμμετεχόντων εἰς τὴν χιλιετή βασιλείαν, οἵτινες ἀνεστήθησαν δι' αὐτήν. Τοιουτοτρόποις πάντες ὑπόκεινται εἰς κρίσιν (20, 12· πρβλ. Ἡσ. 26, 19). Ἐνταῦθα διακρίνεται ἡ ἰδέα τῆς δευτέρας ἀναστάσεως, ἥτις δύμως μόνον ἐμμέσως ὑποδηλοῦται ἐν 20, 5,6(³¹)

(29) Πρβλ.. Τὴν καταστροφὴν τῶν πόλεων Σοδόμων καὶ Γομόρρων (Γ ε. v. 19· πρβλ.. 4 Βασ. 1, 10 εξ.; Ἱεζ. 38, 22· 39, 6).

(30) Ὡς καταστροφὴ τοῦ κόσμου δέν νοεῖται ὁ παντελῆς ἀφανισμός αὐτοῦ ἀλλ᾽ ἡ ἀνακαίνισις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀρέθας: ἀῃ φυγὴ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, οὐ τοπικὴν σημαίνει μετανάστασιν....ἀλλὰ φυγὴν τὴν ἀπὸ τῆς φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν καὶ μετάστασιν... καθ' ἦν τὸ θνητὸν ἡμῶν τοῦτο σῶμα ἐνδίσται ἀφθαρσίαν, καὶ ἀνακαίνισθῆσται τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Βλ. ἐν CRAMER, ἀνωτ., σ. 475 - 76). Ἐπὶ δέ τοῦ 21, 1 ὁ αὐτὸς πατήρ παρατηρεῖ: «Τοῦτο οὐ τὴν ἀναπαρξίαν δηλῶν τῆς κτίσιος φησιν, ἀλλὰ τὸν ἀνακαίνισμὸν τὸν ἐπὶ τῷ βέλτιον». Αὐτόθι, σ. 477.

(31) «Οἱ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἔζησαν ἀχρι τελεσθῆ τα χιλια ἑτη. Αὕτη ἡ ἀνύστασις ἡ πρώτη...ἐπὶ τούτων ὁ δεύτερος θανατος οὐκ ἔχει ἔξουσιαν....». Ὁ Ἀρέθας ἔρμηνέων τὸ πυρὸν ἐδάφιον ἐκλαμβάνει τοῦτο ἀλληγορικῶς ἐπεμφαίνον τὴν ὑπὸ τὸν Νόμον, μετά

καὶ ἡ ὁποία παρίσταται ὑπὸ καθολικὴν ἔννοιαν, διότι ὅλοι οἱ νεκροὶ πρέπει νὰ σταθοῦν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἀκούσουν τὴν κρίσιν Αὐτοῦ (στ. 12,13). Ὡς παρατηρεῖ δὲ H.M. Féret ἐν προκειμένῳ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἀπολύτως σαφές, διὰ τοῦτο αἱ «εσχατοὶ ημέραι» ἀρχονται διὰ τῆς ἀναστάσεως⁽³²⁾.

Ἡ κρίσις περιγράφεται διὰ συμβολικῶν παραστάσεων. Οἱ ἄγγελοι «θερίζουν τὴν γῆν» διὸ ὁξέος δρεπάνου (14, 14,16), ἢ τρυγοῦν «τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς» (14, 17 - 20). Ἀναμφιβόλως ὑπὸ δρέπανον ἔννοεῖται ἐνταῦθα ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, διὸ ὁ Θεός πατάσσει τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἐν ἀμαρτίᾳ εὑρισκομένους⁽³³⁾. «Ἐν τῇ ἐκφάνσει δὲ ταύτῃ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄρα. Οὗτος ἔξαιρεται ἡ βασιλικὴ ἔξουσία τοῦ Θεοῦ, εἰς Ὁν ὑποτάσσονται πάντα τὰ ἔθνη, καθότι εἶναι «Βασιλεὺς βασιλέων καὶ Κύριος κυρίων», ἐκ δὲ «τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ρομφαία ὁξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ ταράξῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ράβδῳ σιδηρῷ» (2, 27· 19, 15 - 16· πρβλ. Ψαλμ. 2, 9· Ἡσ. 11, 4· 2 Θεσ. 2, 8). Τοιουτοτρόπως, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου, δλόκληρος ὁ κόσμος ὑπόκειται εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, καθόσον ὡς ὁ μόνος πραγματικὸς Θεός, ὁ δημιουργήσας αὐτὸν, εἶναι θεός πάντων τῶν ἔθνῶν.

γ) Ἡ ἀρνητικὴ δψις τῆς κρίσεως. Συνέπεια τῶν δύο θανάτων καὶ τῶν δύο ἀναστάσεων, περὶ τῶν ὁποίων ὥμιλήσαμεν ἀνωτέρω, εἶναι διὰ μόνον ἑκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν εἰς τὴν οὐράνιον τελείωσιν, λαμβάνουν πεῖραν τῆς ἀληθοῦς ἀναστάσεως, τούτεστιν ὑπὸ ἔξαυλωμένον σῶμα (Πρβλ. 1 Κορ. 15, 40), ἐνῷ οἱ λοιποὶ ἐμφανίζονται ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα παραδοθοῦν εἰς τὸν θάνατον καὶ τὸν ἄδην (20,14), δηλαδὴ εἰς τὸν πραγματικὸν θάνατον. Ὁ θάνατος οὗτος εἶναι ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς «δεύτερος θάνατος» (20, 15· πρβλ.. 2, 11· 20, 6). Ὁ δεύτερος

τὴν παράβασιν τοῦ ἀνθράπου, ζωῆν, ἥτις εἶναι «πρόσκαιρος καὶ σαρκική», μεθ' ἣν ἀκολουθεῖ ὁ πρόσκαιρος καὶ σαρκικὸς θάνατος. Ἀντιθέτως, «ἡ...μετὰ τὴν θείων ἐντολῶν τήρησιν ἐπηγγελμένη ζωὴ αἰώνιοι», διὸ μετὰ ταῦτην τοῦτον, «ὅ...δι» ἀμαρτημάτων ἐκτιστιν ἐν τῷ μελλοντὶ αἰδοῖν ἐπαγόμενος, ἀτελεύτητος καὶ ἀδίοις, διπερ ἐστιν ἡ τοῦ πυρὸς γένεν». Ἐπιφέρει δὲ ὁ Ιερὸς συγγραφεῖς λέγων «ἡ... δευτέρα ἀνάστασις, ἡ καθολικὴ ἐστι τῶν σωμάτων, ἥτις ἀνάστασις ἀρχὴ τῆς μελλούσης αὐτοῖς κολάσεως γίνεται. Κατὰ δὲ τῶν τὴν πρότην εὐδαιμονησάντων ἀνάστασιν οὐκ ἔχει ἔξουσίαν ὁ δεύτερος ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας πρὸς τιμωρίαν ἀποκαθιστῶν θάνατος» (ἐν CRAMER, σ. 472).

(32) The Apocaylypse of St. John, London, 1958, σ. 183.

(33) Πιθανότατα ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ζαχ. 5, 1 - 4, ἐνθα ἀναφέρεται: «καὶ ἐπέστρεψα, καὶ ἦρα τοὺς ὄφθαλμοὺς μου καὶ εἰδούς καὶ ιδού δρέπανον πετόμενον: ...καὶ ἐπεὶ πρὸς μὲν αὐτὴν ἡ ἄρα ὁ ἐκπορευομένη ἐπὶ πρόσωπον πάστης τῆς γῆς, διότι πᾶς ὁ κλέπτης ἐκ τούτου ἔνας θανάτου ἐκδικηθῆσται, καὶ πᾶς ὁ ἐπίορκος ἐκ τούτου ἐκδικηθῆσται». Ὁ δὲ Διδύμος Ἀλεξανδρεῖας καλεῖ τοὺς ἀγγέλους, ὡς ἀπεσταλμένους τοῦ Θεοῦ, «δρεπανηφόρους». Βλ. «De Trinitate» 2,10. Μigne, P.G. 39, 449 A.

ούτος θάνατος παρίσταται ώς συμμετοχή εἰς τὴν «λίμνην τοῦ πυρός» (20, 14-15· 21, 8), «τῆς καιομένης ἐν θεῖῳ» (19, 20). Τοῦτο συνεπάγεται αιώνιον βασανισμόν, «ἀμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» (20, 10-14, 10 - 11· 19, 3). Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην δέ, διθάνατος οὗτος δὲν ἀποτελεῖ αἰώνιαν ἐκμηδένισιν, ἀλλὰ φρικτὸν ἀποκλεισμὸν ἐκ τῆς εὐδαιμονίας (21, 27· 22, 3, 15)⁽³⁴⁾.

δ) Ἡ θετικὴ δψις τῆς κρίσεως. Ἡ τελικὴ κρίσις ἔχει καὶ τὴν θετικὴν αὐτῆς δψιν. Ἐν προκειμένῳ προέχει ὁ «καινὸς» κόσμος, διστις δημιουργεῖται εὐθὺς μετά τὴν καταστροφὴν τοῦ παλαιοῦ (21, 1, 5). Ἡ καταστροφὴ τοῦ παλαιοῦ κόσμου δὲν νοεῖται ὑπὸ τελείαν ἀφάνειαν καὶ ή μετ' αὐτὴν δημιουργία ἐνός νέου, ἀλλ᾽ ή ἀνακαίνισις τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ώς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη. «Οπως καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολὴν, ἔνθα περιγράφεται ἡ τελειότης τῆς βασιλείας, ώς βασιλείας δικαιοσύνης (1, 8-9), οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, ἡ τελεία βασιλεία παρίσταται ώς τις ἄγια πόλις (22, 19· πρβλ. 3, 12), «ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ», ἡ νέα Ἱερουσαλήμ (21, 2, 10)⁽³⁵⁾. Ἡ ιδέα τῆς νέας Ἱερουσαλήμ ἡτο διάγυτος τόσον εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἔχουσα τὰς ρίζας αὐτῆς κυρίως ἐν Ἱερεζ, 40 ἔξει, καὶ μέλλουσα νά ἀποκαλυφθῇ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. Ἡ ιουδαϊκὴ προσδοκία δῶμας ἡτο ἐγκόσμιος καὶ κατά ταῦτα διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς παρούσης προφητείας τῆς Ἀποκαλύψεως περὶ τῆς ἄνωθεν κατερχομένης «νέας Ἱερουσαλήμων»⁽³⁶⁾. Κατὰ τὸν E.F. Scott, ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν νέαν Ἱερουσαλήμ ἡτο μέγια προνόμιον, δι» ὅ πρὸ τῆς ἀπονομῆς τοῦ προνομίου τούτου, οἱ ἄνθρωποι ἔπερπε νά κριθοῦν αὐστηρῶς⁽³⁷⁾. «Ος κατερχομένη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡ πόλις προορίζεται διὰ τοὺς ἄνθρωπους τοῦ Θεοῦ, τοὺς δικαίους⁽³⁸⁾. Ὁ Θεός θὰ κατοικῇ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν (21, 3) καὶ αὐτοὶ θὰ είναι ὁ λαός Του⁽³⁹⁾. Θά ἔξαλείψῃ «πᾶν δάκρυον ἐκ τῶν ὁφθαλμῶν

(34) Ἐνταῦθα δυνάμεθα νά διακρίνωμεν ἵνην τῆς περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως ἀντιλήψεως τοῦ Παύλου (Φιλιππ. 1, 23), ἡπις διά τοὺς δικαίους σημαίνει «εἰναι σὺν Χριστῷ» ώς μετόχους τῆς δόξης αὐτοῦ, διπερ συνεκάγεται, διτι οἱ ἀμαρτωλοί, οἱ μη «σὺν Χριστῷ», ἀποκλείονται αὐτῆς (Πρβλ. καὶ Ἀποκ. 21, 3). Πρβλ. J. DUPONT, Σὲ ν Χριστῷ - Union avec le Christ suivant Saint Paul, Paris, 1952.

(35) «Αὗτη δὲ νῦν καινὴ οὐκ ἔξει λόγου, ἐφόσον τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ ἔκειναι τῇ παλαιότητι ἡχρειούθω, ἀνάγκη ἄρα καινῆν τοῦ παντὸς καινοποιῆσει Ἱερουσαλήμ ἐμφανισθῆναι, καὶ ἔξ οὐρανοῦ κατιοθεσαν, ὅποθεν καινοποιὸς Κύριος Ἱησοῦς Χριστός». Ἀρέθας, ἐν CRAMER, ἀνωτ., σ. 478, Πρβλ. καὶ Γαλ. 4, 26, Φιλιππ. 3, 20, Εβρ. 11, 10· 12, 22.

(36) Βλ. Π.Ι. Μπρατσιάτου, ἀνωτ., σ. 300 - 301.

(37) ἀνωτ., σ. 165.

(38) Πρβλ. M. Βασιλείου, Όμηλία εἰς 45ον Ψαλμόν, Μιγνε, P.G. 29, 421 D.

(39) Ἡ περὶ νέας Ἱερουσαλήμ ίδεα ἀπησχόλησε σοβαρῶς καὶ τὴν πατερικὴν γραμματείαν. Ἀναφέρομεν μόνον τὰς γνώμας τοῦ Γρηγορίου Νόστης καὶ τοῦ Θεοδωρήτου

αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος οὔτε κραυγὴ οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι» (21, 4). Τοιουτορόπως οἱ δίκαιοι θὰ εύρισκονται εἰς μίαν κατάστασιν εὐδαιμονίας, πηγαζούσης ἐκ τοῦ μετά τοῦ Θεοῦ εἰναι (21, 2 ἔξ.).

Ἡ πόλις ὅμως αὕτη τῶν δικαίων, μολονότι περιγράφεται διὰ ζωηροτάτων ἐκφράσεων, παρίσταται ως πρόστκαιρος, ὅπότε δέον νὰ ταῦτισθῇ μετά τῆς χιλιετοῦς βασιλείας (20, 40). Οὕτως ὁ Θεὸς θὰ βασιλεύῃ μετά τῶν δικαίων. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται, διτοὶ οἱ δίκαιοι προγεύονται τῆς αἰώνιου μακαριότητος, ἡς θὰ τύχουν μετά τὴν τελικήν κρίσιν⁽⁴⁰⁾. Ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὸ «βιβλίον τῆς ζωῆς», θὰ κληρονομήσουν τὴν ἐπίγειον πόλιν καθὼς καὶ τὴν οὐράνιον, διότι δὲν ὑπάρχει δεύτερος θάνατος δι' αὐτοὺς (20, 6). Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν δεύτερον τοῦτον θάνατον, ἡ μακαριότης τῶν τελειωθέντων συνίσταται, κατὰ συνέπειαν, εἰς ζωήν. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς εἰς τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἐγγραφῆς αὐτῶν (21, 27). Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ «ζωὴ» εἶναι ἀπότελεσμα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγιότητος αὐτῶν, αὕτη συμπίπτει μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀγνότητος καὶ ἀγιότητος αὐτῶν. Τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἀλληλένδετα. Ἡ εἰς τὴν «ζωὴν» συμμετοχὴ τῶν ἀγίων παρίσταται συμβολικῶς διὰ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς (22, 2· πρβλ. 14, 19), τὸ ὅποιον φύεται ἐν τῷ παραδείσῳ (2, 7). Ἐτέρα συμβολικὴ παράστασις εἶναι τὸ ὄντωρ τῆς ζωῆς, «ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου» (22, 1· πρβλ. 21, 6· 22, 17) καὶ εἰς τὰς πηγάς τοῦ ὅποιου τὸ ἄρνιον τοῦ Θεοῦ ὁδηγεῖ τοὺς δικαιούσ, ως ποιμὴν (7, 17)⁽⁴¹⁾. Ἐτεραι παραστάσεις εἶναι τὸ μάννα (2, 17) καὶ ὁ στέφανος τῆς ζωῆς (2, 10· 3, 11), τὸν ὅποιον φέρουν ως κατακτηταὶ (6, 2).

Κύρου ἀντιστοίχως : «τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ μία τετίμηται πατρίς, ὁ παράδεισος...μία πόλις ἡ ἐπουράνιος» (Βίος Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, M i g n e, P.G. 46, 896 B). Ομιλῶν ἐπὶ τοῦ παραλλήλου Ἐ βρ. 11, 10, ὁ Θεοδώρης παρατηρεῖ : «ἄχειροποίητον δὲ πόλιν τὴν ἐν οὐρανοῖς πολιτείαν ἐκάλεσε» (3, 616).

(40) Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀπέδεχθη ἡ ἀρχαὶ Ἐκκλησίᾳ καὶ διεπύωσε σαφέστερον ἡ πατερικὴ σκέψις. Πρβλ. π.χ. Ἰω. Χρυσοστόμου, εἰς τὸν Ματθαίον ὅμιλια 13, 6 M i g n e, P.G., 57, 213, τοῦ ἀντοῦ ἐν M i g n e, P.G. 61, 335, τοῦ ἀντοῦ M i g n e, P.G. 63, 192, Κυρίλλου Ἀλεξ., ἐν M i g n e, P.G. 69, 1072, τοῦ ἀντοῦ ἐν M i g n e, P.G. 72, 821· 24. κ.ἄ. Βλ. Πλειόνα ἐν Χ. Ἀνδρούτσου. Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθηναί, 1907, σ. 412. Π.Ν. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθηναί, 1961, τ. III, σ. 380 ἔξ..

(41) Ἡ λέξις ἄρνιον εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἀπαντώσι εἰκόσι καὶ ὅκτον φοράς, ἐκφράζει τὸ βασιλικὸν ἀξίεσμα τοῦ Χριστοῦ. Ως παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Μ.Α. Σιώτης, τὸ ἄρνιον Ἰησοῦς τῆς Ἀποκάλυψεως προβάλλεται ως ποιμὴν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁδηγὸς αὐτοῦ εἰς τὸ δρός Σιών...ἀνοιγον πόλεμον κατά τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως δηλαδὴ πρὸς τὴν θυσίαν αὐτοῦ προβάλλεται καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ Ἰησοῦ (Βλ. ἐν Θ.Η.Ε., τ. Η, στλ. 379). Πρβλ. καὶ Οἰκουμενίου, ἐν CRAMER, ἀνωτ. σ. 253, ως καὶ Ὄριγένους. Υπόμνημα εἰς τὸ κατό τοιούντην Εὐαγγέλιον, M i g n e, P.G. 14, 292 D, ως καὶ Π. Μπρατσιώτου, ἀνωτ., σ. 126 ἔξ..

‘Η ἀγιότης αὐτῶν ἔξι ἄλλου παρίσταται διά τῶν λευκῶν ἐνδυμάτων, δι’ ὧν οἱ τελειωθέντες περιβάλλονται, διότι δὲν ἐμίαναν τὰ ἴματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιοῦνται τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην (3, 5· 4, 4· πρβλ. 19, 8), ἡ διότι ἔξηλθον τῆς ζωῆς ὡς νικηταὶ κατά τῆς ἀμαρτίας (6, 11· 7, 9)(⁴²). Ἐτερον γνώρισμα τῆς ἀγιότητος αὐτῶν εἶναι ὁ λευκὸς λίθος («ψῆφον λευκήν» 2, 17), ὅστις διακρίνει αὐτοὺς διά τοῦ ὄνδρατος («δνομα καινόν», «ὅ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων», ὡς δικαίους ἐν ἀπολύτῳ ἐννοίᾳ)(⁴³).

‘Ως ἀποτέλεσμα τῆς τελείας ταύτης ἀγιότητος καὶ ἀπολύτου δικαιοσύνης, οἱ πολῖται τῆς οὐρανίου Ἱερουσαλὴμ ζοῦν ἐν τελείᾳ κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ. ‘Ως ἐκ τούτου, δύνανται νῦν ἀτενίζουν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ (22, 4), ὃ δὲ Θεός κατοικεῖ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν (21, 3· 22, 3· 7, 15). ‘Η πόλις ἐπίσης δὲν ἔχει ἀνάγκην ναοῦ, «οὐ γάρ κύριος ὁ θεός ὁ παντοκράτωρ ναὸς αὐτῆς ἔστιν, καὶ τὸ ἀρνίον» (21, 22), οὕτε ἥλιον καὶ σελήνης «ίνα φαίνωσιν αὐτῆς», οὕτε λύχνου καὶ φωτός, διότι εἰς τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ «αὐξ... οὐκ ἔσται ἔκει» (21, 23 - 25· 22, 5). ‘Ως μέτοχοι τῆς δόξης ταύτης, οὗτοι ἀπολαύουν μακαριότητος, πᾶσα δὲ θλῖψις αἴρεται ἀπ’ αὐτῶν (21, 4· 7, 16, 17· πρβλ. 1, 3· 14, 3· 16, 5· 19, 2· 22, 7, 14· 20, 6). ‘Η μακαριότης αὐτῆς παρέχεται εἰς αὐτοὺς ὡς κληρονομία, ὡς υἱῶν τοῦ Θεοῦ (21, 7). Τοιουτοτρόπως παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως ἐνδιαιφέρεται, παραλλήλως πρὸς τὸ ἐν τῷ κόσμῳ κακὸν καὶ ὡς ἀντιστάθμισμα αὐτοῦ καὶ τῆς μελλούσης τιμωρίας, νῦν ἀπεικονίση τὴν αἰγάλην, τὴν μακαριότητα καὶ τὰ χαρίσματα τῆς νέας Ἱερουσαλὴμ(⁴⁴).

ε) ‘Η θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ βάσις τῆς κρίσεως. ‘Ανωτέρω ἐτονίσαμεν, ὅτι πάντες οἱ νεκροὶ ὑποχρεοῦνται νῦν ἐμφανισθοῦν ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ, μικροὶ καὶ μεγάλοι καὶ οἱ ἐν τῷ ἄδη καὶ οἱ ἐν τῇ θαλάσσῃ (20, 12 - 13). Πάντες δὲ κρίνονται «κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν», τὰ δόποια εἶναι γεγραμμένα ἐν τοῖς βιβλίοις. ‘Η σωτηρία δμως παρέχεται μόνον εἰς ἐκείνους, τῶν δόποιν τὰ ὄντα πάρχουν εἰς τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς. ‘Εδο διαπιστοῦται ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχεγόνου θεολογίας. Οἱ ἐκλεκτοὶ θὰ καταδικασθοῦν ἐπίσης αἰωνίως (17, 14), ἐνῷ οἱ ἀμαρτωλοὶ θὰ καταδικασθοῦν ἐπίσης αἰωνίως (20, 10 - 15).

‘Ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρὸν θέμα, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ὑπογραμ-

(42) Κατὰ τὸν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον, ἀγιος λογιζεται «ὅ τὸν ἐσιθ τέλεον διακαθαρθεῖς ἐνθρωπον» (ΒΔ. ἐν Μ i g n e P.G. 34, 905 C).

(43) Είναι χαρακτηριστικὸν τὸ σχόλιον τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐπὶ τοῦ Ψαλμοῦ 4, 6 λέγοντος: «δικαιοσύνην δὲ σὺ τὴν μερικὴν ἀρέτην φησιν, ἄλλα τὴν καθόλου». ΒΔ. ἐν Μ i g n e, P.G. 55, 20 B.

(44) Πρβλ. H.A. GUY, The New Testament Doctrine of the Last

μίζει δύο τινά, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρόκειται ν' ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων: τὰ ἔργα καὶ τὴν πίστιν. Τὰ ἔργα ἀποτελοῦν ἐπακόλουθον τῆς ἐνέργοις καὶ ζώσης πίστεως, ήτις ἐκφράζεται ἐν μετανοίᾳ (9, 20) (45), ἡ δὲ μετάνοια σημαίνει ἐγκατάλειψιν τῆς ἀμαρτωλοῦ ζωῆς καὶ τῶν ἀμαρτωλῶν ἔργων, καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Χριστόν (9, 20, 21· 16, 11) (46). Ἡ σωτηρία προϋποθέτει τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ (12, 17· 14, 12), αἱ ὁποῖαι ταύτιζονται μὲ τὴν τήρησιν τῶν ἔργων τοῦ Χριστοῦ (2, 26) ἡ τοῦ λόγου αὐτοῦ (3, 8, 10). Κατὰ ταῦτα, τὰ ἔργα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἀναφέρενται εἰς τὰ ἔργα τὰ ὅριζόμενα ὑπὸ τοῦ Μεσαϊκοῦ Νόμου. Συμφώνως 5, 8· 8, 3, 4, 5, αἱ προσευχαὶ τῶν δικαίων, δηλαδὴ τῶν ἐκλεκτῶν, ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ θυσίαν τοῦ θυμιάματος, καθόσον οὗτοι εἶναι ἀμόλυντοι (14, 4, 5). Ἡ πίστις λοιπὸν εἶναι ὁ βασικὸς δρός ἐπιτεύξεως τῆς σωτηρίας. Κατὰ τὴν ἐκφραστιν τοῦ E.F. Scott. (47), ἐάν προσέξωμεν δπισθεν πάντων τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων καὶ ἀνακαλύψωμεν τὸ βασικὸν καὶ οὐσιώδες μήνυμα αὐτῶν, Ὁ ἀντιληφθόμεν ὅτι τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν τῷ συνδόλῳ αὐτοῦ ἀποτελεῖ πρόσκλησιν πρὸς πίστιν. Ἡ ἐκκλησίς αὐτῇ τοῦ συγγραφέως κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι δόλοκληρος ἡ ἐπικειμένη ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων συνίσταται εἰς τὴν μετά τοῦ σατανᾶ σύγκρουσιν τῶν δικαίων. Ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τοῦτο, τὸ κατ' ἔξοχὴν καθῆκον τῶν δικαίων συνίσταται εἰς τὴν κατά τὴν σύγκρουσιν ταύτην νίκην κατά τοῦ σατανᾶ (2, 7, 11· 17· 3, 5, 12, 21· 15, 1· 8· 21, 7). Ἐκ παραλλήλου πρέπει νὰ τηροῦν τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, παρά τοὺς πειρασμοὺς τῆς ἀμαρτίας (2, 26), καὶ νὰ ἐμμένουν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν λόγων αὐτοῦ (2, 25· 3, 11) καθὼς ἐπίστης καὶ τὴν πρὸς τὸν Ἰησοῦν πίστιν αὐτῶν (4, 12) καὶ νὰ μὴν ἀρνοῦνται τὸ ὄνομα αὐτοῦ (δμολογία τοῦ δνόματος τοῦ Χριστοῦ) (2, 13). Ἡ διτῇ αὐτῇ ἀπόδειξις τῆς πίστεως ἀποτελεῖ, εἰς τὴν προκειμένην κατάστασιν τοῦ βιβλίου, τὴν κατ' ἔξοχὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐπιτεύξεως τῆς σωτηρίας.

Ἡ πίστις ἐκφράζεται ἐπίσης ἐν τῇ ὑπομονῇ, ήτις λογίζεται ως ἔργα (2, 2· 3, 19) (48), τὰ ὅποια ἀπαιτεῖ ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι

Hings, London, 1948, σ. 152.

(45) Ο Καθηγητής Π. Μπρατσιώτης παρατηρεῖ, ὅτι ἐνταῦθα μνημονεύονται σχηματικῆς καὶ παραδειγματικῶς κυρίως τὰ πονηρὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς παραβάσεις τῆς α', β', στ', καὶ ζ' ἐντολῆς καὶ μαρτυροῦντα περὶ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ φρονήματος αὐτῶν (Πρβλ. Ρομ. 1, 21 ἐξ καὶ 29). Βλ. ἀνωτ., σ. 168.

(46) Χαρακτηριστικὴ τυγχάνει ἡ περὶ μετανοίας παρατήρησις τοῦ Νεῖλου Ἀγκύρας: «Μεγάλη τῆς μετανοίας ἡ δύναμις, εἴτε ἡμᾶς ὥσπερ χιόνια ἐργάζεται...κανὸν προλαβούσα ἡ ἀμαρτία πολλῷ χρόνῳ κατέβλαψε τὴν ψυχὴν φαύλωσι» (Epistolarum Libri Quattuor, 2, 239. M i g n e, P.G. 79, 324 A).

(47) Βλ. ἀνωτ., σ. 174.

(48) Περὶ τῆς ἐνέργοις ὑπομονῆς βλ. Κλήμεντος Α' πρὸς Κορινθίους 5, 5, Β.Ε.Π.,

οὐσιαστικῶς λόγος ὑπομονῆς (3, 10), καθός δὲ ἴδιος δὲ Ἰησοῦς φαίνεται νέος ἀποτελῆ τὴν πηγὴν αὐτῆς (1, 9). Ἐν 2, 19 παρατηροῦμεν μίαν ἀξιόλογον πιστοποίησιν τοῦ ἀνωτέρῳ συνδυασμοῦ : «οἰδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν διακονίαν καὶ τὴν ὑπομονήν σου». Ἡ πίστις εἶναι η οὐσία τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἀποδεικνυομένη ἡ ἐκφραζομένη ἐνεργώς ἐν διακονίᾳ καὶ ἀγάπῃ (Πρβλ. 1 Κορ. 13, 13)⁽⁴⁹⁾. Τὰ ἔργα ταῦτα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦν τὸν χριστιανὸν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Ἐν 14, 13 ἀναφέρεται : «Τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν», διπερ σημαίνει, διτι τὰ ἔργα ἀποτελοῦντας ἀπόδειξεις τῆς ἐναρέτου ζωῆς καὶ ως ἐκ τούτου τὴν ἐγγύησιν πρός εἰσόδον εἰς τὴν ἀνάπτωσιν καὶ μακαριότητα. Τὰ ἔργα ταῦτα βεβαίως διαφέρουν τῶν ἔργων τῆς Συναγωγῆς (2, 9· 3, 9). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, τὰ ἔργα δὲν λαμβάνονται υπὸ τοῦ συγγραφέως υπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ex opere operato», ως ἔξασφαλίζοντα δηλαδὴ τὴν σωτηρίαν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ θεωροῦνται ως ἀπαραίτητος ἀπόδειξις τῆς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ ἀγιότητι ἐκδαπανηθείσης ζωῆς, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως (5, 9· 14, 3 - 4). Ταῦτα θεωροῦνται ἀπλῶς ως ἀπόδειξις τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι η ἀπόδειξις τῆς ζώσης καὶ θερμῆς πίστεως.

στ) Ὁ ἐν τῇ κρίσει ρόλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
 Ἡ πρὸς τὸν Ἰησοῦν σχέσις τῆς κρίσεως ἐμφανίζεται ἐκ πρώτης ὅψεως κάπως συγκεχυμένη. Οὐδεμία σαφῆς ἔνδειξις ὑφίσταται, διτι δὲ Ἰησοῦς θάνατος φέρει εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κρίσεως ως ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ. Οἱ πλειστοὶ τῶν ἔρμηνευτῶν συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ σημείου, διτι δὲ Ἰησοῦς εἶναι ὁ ἀμνός (ἢ ἀρνίον) τοῦ Θεοῦ, ὁ «Χριστός» τοῦ Θεοῦ, διτις φέρει ἐν ἑαυτῷ πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ως τοῦτο ἔνδείκνυται ἐκ τῶν ἐπτά ὀφθαλμῶν παραλλήλων πρὸς τὰ ἐπτά κέρατα (5, 6 : «καὶ εἰδὼν ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζῴων καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων ἀρνίον ἐστηκός ως ἐσφαγμένον, ἔχων κέρατα ἐπτά καὶ ὀφθαλμοὺς ἐπτά, οἱ εἰσιν τὰ ἐπτά πνεύματα τοῦ Θεοῦ»). Ὁ Καθηγητὴς Μ.Α. Σιώτης παρατηρεῖ, διτι δὲ ἔξις «ἀμνὸς» ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀποτελεῖ μεσσιανικὴν προσωνυμίαν τοῦ Ἰησοῦ, διτι δὲ ἐκφράζεται ἴδιότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔχουσα ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὴν

τ. 1, σ. 15. Ἰγνατίου, Πρὸς Σμυρναίους 12, 2, ΒΕΠ, τ. 2, σ. 282. Κλῆμεντος Ἀλεξανδρείας, Στρωματεῖς 2, 18, ΒΕΠ, τ. 7, σ. 336. Ἰουστίνου, Α' Απολογία 16, 3, ΒΕΠ, τ. 3, σ. 169. Κλῆμη, Αλεξ., Προτρεπτικὸς εἰς Ὑπομονὴν, ΒΕΠ, τ. 8, σελ. 384 ἔξ.

(49) Ὑπὸ τὴν διακονίαν νοεῖται βεβαίως ἐνταῦθα ἡ πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐν παντοῖαις ἀνάγκαιας ὑπηρεσίᾳ καὶ μέριμνᾳ. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταῦτην βλ. Ἐρμῆ, Ποιμὴν, ΙΒ, 3, 3, ΒΕΠ, τ. 3, σ. 66. Μάρκου Ἐρημίτου, Capitula de Temperantina, 26, Migne, P.G. 65, 1065 D.

λύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν ἀμαρτιῶν διὰ τῆς σταυρικῆς αὐτοῦ θυσίας. Ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει διὰ τοῦ δρου «ἀρνίον» ἐκφράζεται παραλλήλως πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ Ἰησοῦ καὶ διθίαμβος αὐτοῦ⁽⁵⁰⁾. Ἡ διττὴ αὕτη σημασία τοῦ δρου ἀπετέλεσε θέμα διχασμοῦ καὶ συγχύσεως εἰς τοὺς κόλπους τῆς ιστορικῆς κριτικῆς. Γεγονός δμως τυγχάνει, ὅτι τὸ «ἀρνίον» ἐνταῦθα ἐμφανίζεται ως σωτήρ καὶ κυβερνήτης τοῦ κόσμου (πρβλ. ἐπίσης Ἰωάν. 1, 29· Πράξ. 8, 32· 1 Πέτρ. 1, 18,19)⁽⁵¹⁾.

Ταῦτιζων ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως τὸ «ἀρνίον» μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νῦν δείχη, ὅτι ὁ Θεὸς κατετρόπωσε τὸν Σατανᾶν καὶ ώς ἐκ τούτου περιεβλήθη τὴν βασιλικὴν δόξαν, τὴν δοπίαν ἐπιδεικνύει ἐν τῇ κρίσει καὶ τελειώσει τοῦ κόσμου. Ὡς ἡ ἐν τῷ ὀδηγείτωφει κεφαλαίῳ διήγησις δεικνύει (ἡ ἐν γαστρὶ ἔχουσα γυνή), τὸ ἐσχατολογικὸν τοῦτο ἔργον τοῦ Ἰησοῦ ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ιστορικῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἐπιτελεσθέντος ἔργου. Τὸ βιβλίον τοῦ μέλλοντος, μετὰ τῶν ἑπτὰ σφραγίδων (5, 1 ἔξ.), εὑρίσκεται «ἐπὶ τὴν δεξιάν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου», δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ. Ἐντεδίθεν τίθεται τὸ ἔρωτημα: «τίς ἄξιος ἀνοίξαι τὸ βιβλίον καὶ λῦσαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ;», τούτεστιν ποίος δύναται νῦν λύσῃ πραγματικῶς τὸ αἰνίγμα τοῦ μέλλοντος καὶ τοιουτοτρόπως νῦν διδηγήσῃ τὴν ιστορίαν τοῦ κόσμου εἰς τὸν τελικὸν αὐτῆς σκοπόν; Ὡς ἀπάντησις δίδεται ὅτι «οὐδεὶς ἄξιος εύρεθε ἀνοίξαι τὸ βιβλίον οὔτε βλέπειν αὐτὸν» (στ. 3). Ἐν τῷ μέσῳ δμως «τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζῴων καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων» ὑπάρχει «ἀρνίον ἐστηκός ώς ἐσφαγμένον» (στ. 6). Ἡ συνέχεια τῆς διηγήσεως ἀποτελεῖ ἕνα ὅμονον, δστις ἀναφέρεται εἰς τὴν κατ' ἔξοχὴν ἐσχατολογικὴν δόξαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός εἶναι ὁ ἐσχατολογικὸς κριτής τοῦ κόσμου (Πρβλ. Ματθ. 25, 31· 2 Κορ. 5, 10· Ἀποκ. 22, 12. Πρβλ. ἐπίσης Πράξ. 17, 31· Ρωμ. 2, 16· Ἰωάν. 5, 22)⁽⁵²⁾, δυνάμει τῆς ιστορικῆς σωστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Εἰς τὸ 14ον κεφάλαιον ἐπίσης, ἐν

(50) Βλ. ἐν Θ.Η.Ε., τ. 2, στλ. 377 - 79. Πρβλ. B.D. NAPIER, ἐν *Interpreters' Dictionary of the Bible*, N.Y. 1962, τ. III, σ. 58.

(51) 'Ο M. GOGUEL παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Χριστός εἶναι τὸ θυσιασθὲν ἀρνίον (Ἄ π. ο. κ. 5, 6, 12) καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν SPITTA, δστις ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει συμβολισμὸς προβλήθει ἐκ τῆς Ιουδαϊκῆς παραδόσεως (Ἐνώχ, Διαθῆκαι τῶν 12 Πατριαρχῶν). 'Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην δὲν νοεῖται τὸ ἀσθενὲς ζῆν, διπερ πάσχει χωρὶς νῦν δύναται νῦν προβάλη οἰανδῆποτε ἀμυναν, ἀλλά τὸ πλήρες δυνάμως καὶ πυρὸς τοιοῦτον, τὸ δοπίον τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ποιμνίου, διπερ προστατεύει καὶ ποιμάνει (The Birth of Christianity, N.Y. 1954, σ. 371). 'Ο H.H. ROWLEY λαμβάνει τὸν δρόν ὥπο μεσσανικήν ἔννοιαν, ώς καὶ ὁ καθηγητής M. Σιώτης, λέγων ὅτι ὁ Μεσσίας παρίσταται ώς «ἀρνίον». Τὸ ἀρνίον τοῦτο ταῦτιζεται πρὸς τὸν Ἰησοῦν (The Relevance of A Prophetic, N.Y. 1963, σ. 147).

(52) Βλ. Π.Ι. Μπρατσιώτου, ἀνωτ., σ. 295.

συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ὥριμος πρὸς κρίσιν, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, παρίσταται ως ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν «ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον δξὺ» (14, 14 ἔξ). Εἰς τὸ 19ον κεφάλαιον ὁ «λόγος τοῦ Θεοῦ» ἔρχεται ἐποχούμενος, «καὶ τὰ στρατεύματα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ ἡκολούθει αὐτῷ», πρὸς βοήθειαν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ «ἐκπορεύεται ρομφαία δξεῖα» (στ. 15), ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ, ἣντις κρίνει τὸν κόσμον. Ὁ ἀντίχριστος (τὸ θηρίον) καὶ ὁ ψευδοπροφήτης αὐτοῦ ὑπεδουλώθησαν καὶ «ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τῆς καιομένης ἐν θείῳ» (Πρβλ. 20, 10, 20). Εἰς δὲ τὸ 20ὸν κεφάλαιον ἀναφέρεται ὅτι ὁ «δρις ὁ ἄρχαιος, ὃς ἐστιν διάβολος καὶ σατανᾶς» (στ. 2) ἐδέθη ἐπὶ χίλια ἔτη, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δροίων ὁ Χριστὸς βασιλεύει μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, «ἴνα μὴ πλανήσῃ ἔτι τὰ ἔθνη». Οὕτω, ἡ πρώτη κρίσις διενεργεῖται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὅστις ἀκολούθος συμβασιλεύει μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ ἐπὶ «χίλια ἔτη» καὶ μόνον μετά τὰ χίλια ταῦτα ἔτη ὁ Σατανᾶς θ' ἀφεθῇ ἐλεύθερος ἐπὶ «μακρὸν χρόνον» ἵνα πειράσῃ τὸν Μεσσίαν καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ (στ. 7 - 8).

Κατὰ τὸ τέλος τῆς χιλιετηρίδος πῦρ κατακαίει τὸν κόσμον, μεθ' ὁ ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου διενεργῶν τὴν τελικὴν κρίσιν, ἣντις φέρει γενικὸν χαρακτῆρα. Οὕτω, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Χριστὸς παρίσταται εἰς τὸ ἡμέτερον βιβλίον ως ὁ ἐνδοξὸς κριτής τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν τελικὴν κρίσιν ἀποσύρεται ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐπιφυλάσσει δι-¹ «Εαυτὸν τὴν τελικὴν νίκην ἐπὶ τοῦ Σατανᾶ ως καὶ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων (20, 6 ἔξ). ² Η διδασκαλία αὐτῆς τοῦ συγγραφέως τῆς *Αποκαλύψεως ἀντικατοπτρίζει* τὴν περὶ τῆς εἰς τὸν Θεόν ὑποταγῆς ἰδέαν τοῦ Παύλου καθ' ἦν «ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἡ ὁ θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν» (I Κορ. 15, 28).

4. Ἐπιλεγόμενα.

¹ Εξετάζοντες τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου τῆς *Αποκαλύψεως* πρέπει νὰ λάβωμεν τοῦτο ως ἔνιατον⁽⁵³⁾. Ο συγγραφεὺς κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πρωταρχικῆς θεολογικῆς παραδόσεως. Βεβαίως, αἱ περὶ τὴν κρίσιν τοῦ κόσμου ἀσχολούμεναι περικοπαί, κυρίως ὅταν ἀποκολλῶνται ἐκ τῶν πλαισίων αὐτῶν, ἐμφανίζονται ἐκ πρώτης ὅψεως ἀποκρουστικαὶ καὶ ἀκατανόητοι διά τὸν σύγχρονὸν ἀναγνώστην. Δὲν πρέπει δμως νὰ ξενίζουν ἡμᾶς αἱ περιγραφαὶ αὐταὶ καθ' ἑαυταὶ καὶ ἡ συμβολικὴ αὐτῶν γλωσσα, ἣντις ἀποτελεῖ ἴδιον τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας χαρακτηριστικόν. Η προσοχὴ ἡμῶν

(53) Βλ. Π.Ι. Μπρετσιώτου, ἀνωτ., σ. 7 ἔξ.

πρέπει νά συγκεντρούται εἰς τὸν θριαμβευτικὸν τόνον δι' οὗ περιγράφεται ἡ τύχη τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου καὶ κυρίως τῶν διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐκ παραλλήλου δὲν πρέπει νά διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς ἡμῶν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐμφανίζεται νηφάλιος καὶ σοβαρὸς κατά τὴν περιγραφὴν τῆς μελλούσης τιμωρίας. Οὗτος διακηρύττει, εἰς τόνον προσφιλῆ εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς ἀμαρτίας κρίσις τοῦ Θεοῦ εἶναι βεβαία καὶ ἴδαιτέρως ἀντηρά. Ὡς γνωστόν, ἡ ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία ἰδίως, φέρει δυαδικὸν χαρακτῆρα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εἰς τὸ ἡμέτερον βιβλίον, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς κρίσεως, εἶναι ἔξοχως φανερόν. Κρίσις σημαίνει διάκρισιν μεταξύ καλοῦ καὶ κακοῦ, διαχωρισμὸν τῶν ἀμαρτωλῶν ἐκ τῶν δικαίων, οἵτινες ἔζησαν συμφώνως πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὸ ἀπόγαιον εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ νίκη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν, οἵτινες, κατά τινα τρόπον, συμμετέχουν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κόσμου καθότι «κρῆμα ἐδόθη αὐτοῖς» (20, 4) ἐπὶ τοῦ κακοῦ. Ἐνταῦθα διακρίνονται σαφῇ ἔχην τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς διδασκαλίας ἥτις ἀνάγεται εἰς αὐτὸν τὸν ἐπίγειον Ἰησοῦν. Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μία ζῶσα δύναμις διαφυλαττομένη ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ εἰς τὴν καθημερινὴν αὐτῆς πρᾶξιν καὶ σκέψιν ὡς ὑπέρτατον χρέος πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς δοξαζόμενον Κύριον. Κατὰ ταῦτα οἱ δίκαιοι θὰ θριαμβεύσουν τελικῶς ἐπὶ τῶν ἀδίκων καὶ ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐναπόκειται ὡς κληρονομία τῶν ἀγίων (Δανιήλ 7, 22). Πάντες καθίστανται μέτοχοι τοῦ θείου τούτου δράματος, ὀλόκληρος ἡ δημιουργία ὑπόκειται εἰς τὴν τελικὴν ἀπόφασιν τοῦ Θεοῦ. Πάντες οἱ ἀνθρώποι, ἀνεξαρτήτως προελεύσεως καὶ καταγωγῆς, κοινωνικῆς θέσεως καὶ ἡλικίας, θ' ἀναστηθοῦν κατά τὴν ἡμέραν «τὴν μεγάλην» τῆς κρίσεως, ἄλλοι τῶν ὅποιων ἵνα κληρονομήσουν τὴν αἰώνιαν ζωὴν καὶ μακαριότητα καὶ ἄλλοι τὴν αἰώνιαν τιμωρίαν καὶ ὀδύνην (Πρβλ. Δανιήλ 12, 2).

Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὁ συγγραφεὺς γράφει ἐν ὥρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ εἰς τὰ πλαίσια συγκεκριμένης ἱστορικῆς καταστάσεως, ἐνορῶν ἐπὶ πλέον τὴν ἐπέλευσιν συγκεκριμένων γεγονότων, δὲν πρέπει νά κλονίζῃ τὴν ἔννατι τοῦ βιβλίου ἐμπιστοσύνην ἡμῶν μὲν ἀποτέλεσμα νά παραθεωρῶμεν τὴν βαθυτέραν σημασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν αἰώνιαν ἀξίαν τοῦ περιεχομένου του. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει ὡς ἀφετηρίαν μίαν περίοδον κρίσεως. Αἱ δοκιμασίαι διαδέχονται ἄλληλας μετ' ἀφαντάστου συχνότητος καὶ ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ ἐπέρχεται διαδοχικῶς καὶ ἀνευ οίκου ἡ ἐπιεικείας ἐπὶ τοῦ ἀμαρτήσαντος καὶ ἀμετανοήτου ἀνθρώπου. Ὁ Θεός κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου Αὐτοῦ, ὁ Ἰσχυρὸς καὶ Παντοκράτωρ δὲν δλιγωρεῖ, παρ' ὅλον ὅτι ἐκ πρώτης δύσεως δι κόσμος παρίσταται ὡς στροβολιζόμενος εἰς τὸ χάος κατ' ἀλλεπάλληλα στάδια καὶ τὸ ἔργον τῶν δικαίων ἐμφανίζεται ὡς ἀνεπανορθώτως ἀπολεσθέν. Ταχέως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψῃ, ἡ δικαιοσύνη θὰ ἐπιπλεύσῃ, ἡ τάξις εἰς τὸν

κόσμου θά ἐπανέλθῃ, καὶ ἡ βασιλεία «τοῦ κόσμου τούτου» θ' ἀντικαταστᾶθῇ διά τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅποτε ὁ Θεός θὰ καταστῇ ὁ κατ' ἔξοχὴν κυρίαρχος τῆς δημιουργίας καὶ θὰ βασιλεύῃ εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων.

Ἡ πρὸς τὸν Θεόν πίστις αὗτη συνδυάζεται μετά τῆς πίστεως πρὸς τὸ «Ἀρνίον». Μόνον τὸ «Ἀρνίον» ἡδυνήθη νὰ λάβῃ τὸ βιβλίον τοῦ μέλλοντος τῆς Ἱστορίας καὶ τὸν κόσμου καὶ νὰ λύσῃ τὰς ἐπτά σφραγίδας αὐτοῦ. Τὸ «Ἀρνίον» τοῦτο, τὸ ζῶν, ἐθυσιάσθη ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν λύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ οἰματος αὐτοῦ. Εἶναι τὸ «ἀρνίον ἑστηκός ὡς ἐσφαγμένον» (5, 6), ἀλλ᾽ αἱ πῦλαι τοῦ ἄδου δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κρατήσουν τοῦτο αἰχμάλωτον, οὕτε αἱ ὠδῖναι τοῦ θανάτου (Πράξ. 2, 24) νὰ καταλύσουν τὸ ἀπολυτρωτικὸν αὐτοῦ ἔργον, τὸ ὅποιον ἐξικνεῖται μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς τελικῆς ἐσχατολογικῆς κρίσεως τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τὸ αἰνιγμα τοῦ μέλλοντος, ὁ τελικός σκοπὸς τῆς δημιουργίας, ἐλύθη ὑπὸ τοῦ ἀρνίου, διότι μόνον τοῦτο γνωρίζει καὶ ἡδραίωσε διά τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ αὐτοῦ θανάτου, τὰς βασικὰς ἐκείνας ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἐξουσιάζουν καὶ ἐλέγχουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἱστορίας. Ἐντεῦθεν οἱ πιστοὶ εἰς αὐτὸν βαίνουν ἀπὸ διωγμοῦ εἰς διωγμὸν καὶ ἀπὸ μαρτυρίου εἰς μαρτύριον, πρὸς τὴν ὥρισμένην καὶ ἀποφασιστικὴν νίκην. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ἔντασις τοῦ διωγμοῦ καὶ αἱ κακουχίαι ἀποτελοῦν περίπτωσιν ἐλπίδος. Εἶναι ἡ ἐλπίς ἡ ὅποια ὡδήγησε χιλιάδας χριστιανῶν μαρτύρων ἐνώπιον τῶν δημίων των, ἔνθα ψυχραίμως καὶ καρτερικῶς, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἀντιμετώπισαν τὸν θάνατον. Εἶναι ἐπὶ πλέον ἡ ιδία ἐσχατολογικὴ ἐλπίς τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς συνόλου, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Ἑκκλησίας μέχρι τῶν ιδικῶν μας : «Μαράνα θά».—

Τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸ φῶς ἀρχαίων τινῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς συγχρόνου ἐρεύνης

‘Αθανασίου Θεοχάρη

Καθηγ. Ἀνετ. Έκκλ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης

Τὸ πρόβλημα, ἐάν δὲ Κύριος ἔώρτασε μετὰ τῶν μαθητῶν Του τὸ τελευταῖον ιουδαιϊκὸν Πάσχα, ὃς συνάγεται προφανῶς ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων τῶν συνοπτικῶν, ἢ ἐάν δὲν προέφθασε νά έορτάσῃ τοῦτο, ὃς προκύπτει ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς διηγήσεως τοῦ Ἰωάννου, εἰναι τόσον ἀρχαῖον, ὅσον καὶ αὐταὶ αἱ εὐαγγελικαὶ διηγήσεις αἵτινες καὶ τὸ ἐδημιούργησαν.

Ἐκτοτε τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπησχόλησε τοὺς ἐρμηνευτάς δῶλων τῶν αἰώνων, χωρὶς ποτὲ νά δοθῇ ἡ δριστικὴ του λύσις⁽¹⁾. “Οτι καὶ ἡ παροῦσα μελέτη δὲν θὰ λύσῃ τὸ δυσχερές τοῦτο πρόβλημα, μόλις εἰναι ἀνάγκη καὶ νά εἰπωμεν. Ἐνταῦθα θὰ προσπαθήσωμεν ἀπλῶς νά θέσωμεν καὶ πάλιν τὸ πρόβλημα, νά συνοψίσωμεν τὰς κατὰ καιροὺς ἔξενεχθείσας περὶ αὐτοῦ γνώμας καὶ θεωρίας καὶ νά προβάλωμεν τὰς ἀντιρρήσεις ἡμῶν εἰς μίαν προταθεῖσαν πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ Δύσει λύσιν τοῦ προβλήματος, ήτις, ἐρειδομένη ἐπὶ μαρτυριῶν ἀρχαίων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἐπικαλεῖται ὑπέρ ἑαυτῆς καὶ τὰ δεδομένα τῆς συγχρόνου ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης.

Ἡ τελευταῖα αὕτη θεωρία, μὴ ιδοῦσα μέχρι σήμερον τὸ φῶς εἰς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν, θά καταλάβῃ, ὃς εἰκός, καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς παρούσης μελέτης.

Τὸ ὑπὸ ἔξετασιν θέμα, πλὴν τῆς σπουδῶιτης του ἐξ ἐπόψεως ἐρμηνευτικῆς, παρουσιάζει ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ ἐξ ἐπόψεως λειτουργικῆς, ἐφ' ὅσον, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς μιᾶς ἡ τῆς ἀλλ.ης ἐρμηνείας, ἔξαρται καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ τελευταίου Δείπνου τοῦ Κυρίου⁽²⁾. ‘Ως γνωστόν, ἡ Ὁρθό-

1) Τὴν ἀρχαιοτέραν μαρτυρίαν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν διένεξιν περὶ τοῦ πότε ὁ Κύριος ἐτέλεσε τὸν Μυστικὸν Δείπνον τὴν εὑρίσκομεν εἰς Ἑν Χρονικὸν Παπτζάλιον (δρα Migne, P.G. tom. 92, 680 ἐ.) καὶ ἀναγόμενον εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἀπολλινάριον (πρβλ. Annis Jaubert, La date de la Cène : Calendrier Biblique et Liturgie Chrétienne, Paris 1957, σ. 96 ἐ.).

2) Ἐπι τοῦ θέματος τούτου ὑπάρχει πλουσιωτάτη ζένη βιβλιογραφία. Ιδιαιτέρας σημασίας τυγχάνουν αἱ ἔξης μονογραφίαι : H. Strack und P. Billerbeck, Exkurs : Die

δοξος Ἐκκλησία, ἀρχαιὸν ἔθος ἐπιτελοῦσα, ἀκολουθεῖ τὴν Ἰωάννειον ἀποψίν περὶ τοῦ τελευταίου Δείπνου τοῦ Κυρίου. Κατὰ τὴν ἀποψίν ταύτην ὁ Κύριος δὲν ἔώρτασε τὸ τελευταῖον Ἰουδαϊκὸν Πάσχα, ἐφ' ὃσον τοῦτο συνέπει, κατὰ τὸ ἔτος ἑκεῖνο, ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου, ἐνῷ ὁ Κύριος ἐσταυρώθη τὴν προτεραιάν, ἥτοι τὴν Παρασκευήν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διά τὸν ὅποιον ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτικήν, χρησιμοποιεῖ ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ ἔνζυμον ἄρτον⁽³⁾.

Μετά τὴν μικρὰν ταύτην εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ὑπὸ ἔξετασιν πρόβλημα ὃς διερευνήσωμεν τοῦτο διεξοδικῶς.

A. Θέσις τοῦ Προβλήματος.

Οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ συμφωνοῦν ἀπολύτως ὡς πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανε μίαν παραμονὴν Σαββάτου, ἥτοι μίαν Παρασκευήν⁽⁴⁾. Ὡσαύτως, ἐάν περιορισθόμεν εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἔρμηνειαν τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων, σχηματίζομεν αὐτομάτως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ταῦτα θέτουν τὸν Μυστικὸν Δείπνον τὴν παραμονὴν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ἥτοι τὸ ἐσπέρας τῆς Πέμπτης⁽⁵⁾. Μιὰ διαφορὰ δημοσίως προκύπτει μεταξὺ τῶν συνοπτικῶν καὶ τοῦ Ἰωάννου εἰς διάφορῃ τὴν ὑπόθεσιν: ἐάν ὁ Κύριος ἀπέθανε τὴν ἡμέραν καθ' ἣν οἱ Ἰουδαῖοι ἔώρταζον τὸ Πάσχα, δηλ. τὴν 15ην τοῦ μηνὸς Νισάν, τοῦθ' ὅπερ ἔξαγεται προφανῶς ἐκ τῶν συνοπτικῶν⁽⁶⁾, ἢ ἐάν ἀπέθανε τὴν 14ην τοῦ ἴδιου μηνός, ἥτοι τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων καὶ καθ' ὃν χρόνον οὗτοι ἔθυον τὸν Πασχάλιον ἀμνόν, τοῦθ' ὅπερ βεβαιοῖ τὸ τέταρτον εὐαγ-

Angaben der vier Evangelien über den Todestag Jesu unter Berücksichtigung ihres Verhältnisses zur Halakha, ἐν: Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte, erläutert aus Talmud und Midrasch, Ἐκδ. 4, München 1965, σ. 812-853. M.J.Lagrange, Evangile selon saint Marc, 1942, σ. 354 - 363. Annie Jaubert, μν. Ἑργ. J. Jeremias, Die Abendmahl's Worte Jesu, Ἐκδ. 4, Göttingen 1967. Τοῦ αὐτοῦ: ἄρθρον εἰς τὴν λέξιν «Πάσχα» ἐν Kittel, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, τομ. 5, σ. 895 - 903.

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσαν σπουδαία τυγχάνει ἡ μονογραφία τοῦ ἀειμνήστου Εδαγγέλου Ἀντωνιάδου: 'Ο χαρακτήρ τοῦ τελευταίου Δείπνου τοῦ Κυρίου καὶ ὁ ἄρτος τῆς θείας Εὐχαριστίας. 'Αθηναι 1956 ('Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῶν ἑταῖρων 1958 - 59 καὶ 59 - 60 τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς Γεώργιον Σεωτηρίου').

3) Πλείονα περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας χρήσεως ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ ἀζύμου ἄρτου δρᾶ ἐν: Χρήστου Ἀνδρούστου, Δογματική, Ἐκδ. 2, 'Αθηναι 1956, σ. 363.

4) Μάρκ. 15,42. Ἰωάν. 19,31. Πρβλ., καὶ Ματθ. 27,62. 28,1.

5) Πρβλ. Μάρκ. 15,17. Ματθ. 26,20. Λουκ. 22,14. Ἰωάν. 13,1.

6) Μάρκ. 14,12. Ματθ. 26,17 ἐ. Λουκ. 22,7.

γέλιον⁽⁷⁾). Έαν δημος δεχθῇ τις a priori τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ θέσῃ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον εἰς τὸ ἐσπέρας τῆς 13ης τοῦ μηνὸς Νισάν, ὅποτε δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις, διτὶ ὁ Κύριος δὲν ἔωρτασε τὸ ἐπίσημον Πάσχα τῶν Ἰουδαίων. Πληθὺς δὲν ὑποθέσεων προεβλήθη κατά καιρούς, ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ προθέσει νὰ ἐναρμονισθῇ ἡ χρονολογικὴ διαφορά μεταξὺ συνοπτικῶν καὶ Ἱεράννου. Τάς ὑποθέσεις ταύτας δυνάμεθα νὰ τὰς χωρίσωμεν εἰς τέσσαρας δημάδας, ἐκάστη τῶν ὅποιων ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ ἀπόπειραν λύσεως τοῦ ὑπὸ ἔξετασιν προβλήματος.

B. Ἄ πό πειραι ἐναρμονίσεως τοῦ προβλήματος.

1. Ἡ πρώτη δημάς δέχεται τὴν ἄποψιν τῶν συνοπτικῶν, διτὶ δηλ. ὁ Κύριος ἔφαγε τὸ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα. Ἐμπόδιον δημος μέγα προβάλλεται εἰς τὴν ἄποψιν αὐτῆν τὸ χωρίον Ἱεράν. 18,28 : «Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Κατάφα εἰς τὸ Πραιτώριον· ἦν δὲ πρωΐ καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν ἀλλὰ φάγωσιν τὸ Πάσχα». Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς πρώτης αὐτῆς δημάδος πιστεύουν, διτὶ ἡ δυσκολία τὴν ὅποιαν δημιουργεῖ τὸ ἀνωτέρω χωρίον ἔξαφανίζεται ἐάν τὴν φράσιν «φαγεῖν τὸ Πάσχα» ἔρμηνεύσωμεν οὐχὶ ἐν τῇ συνήθει ἐννοίᾳ τοῦ φαγεῖν τὸν Πασχάλιον ἀμνὸν τὴν 15ην τοῦ μηνὸς Νισάν, ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ 22ου στίχου τοῦ 30οῦ κεφ. τῶν Β' Παραλειπομένων, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἐπταημέρου ἔορτῆς τῶν ἀζύμων : «καὶ ἔλαλησεν Ἐζεκίας ἐπὶ πᾶσαν καρδίαν τῶν Λευτῶν καὶ τῶν συνιόντων σύνεσιν ἀγαθήν τῷ Κυρίῳ καὶ συνετέλεσαν τὴν ἔορτήν τῶν ἀζύμων ἐπτά ημέρας θύοντες θυσίαν σωτηρίαν καὶ ἔξομολογούμενοι τῷ Κυρίῳ Θεῷ τῶν Πατέρων αὐτῶν». Ἐπειδὴ δημος τὸ παρατεθὲν χωρίον τῶν Β' Παραλ. 30,22 δὲν εἶναι καὶ τόσον σαφές, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς πρώτης αὐτῆς ὑποθέσεως ἐπικαλοῦνται καὶ τὰ ἐν Δευτ. 16, 2 ἐ. καὶ Β' Παραλ. 35, 7 ἐ. περὶ Πάσχα δριζόμενα.

Οὕτως, τὸ Ἱεράν. 18,22 δὲν θὰ ἀπετέλει πλέον ἀντίθεσιν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν συνοπτικῶν, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν 15ην τοῦ μηνὸς Νισάν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ δημος τοῦ ἐπταημέρου ἔορτασμοῦ τοῦ Πάσχα. Δὲν εἰσῆλθον δηλ. οἱ ἄρχοντες τοῦ Συνεδρίου εἰς τὸ Πραιτώριον διὰ νὰ μὴ μιανθῶσιν καὶ διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ συνεχίσουν τὸν περαιτέρω ἔορτασμὸν τοῦ Πάσχα.

Ἄλλα θὰ εἴπῃ τις ἐνιστάμενος· εἶναι δυνατὸν ὁ εὐαγγελιστῆς Ἱεράννης, διτὶς ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον μᾶλλον δι' ἐξ Ἐθνῶν Χριστιανούς, νὰ ἔκαμνε τόσον λεπτολόγους διακρίσεις περὶ τῆς ἔορτῆς τοῦ Πάσχα, ἐφ' ὅσον οἱ ἀναγνῶσται του δὲν ἡσαν εἰς θέσιν νὰ τὰς κατανοήσουν.

2. Τὴν δευτέραν δημάδα ἀποτελοῦν ἔκεινοι, οἵτινες ἀποδέχονται ώς

7) 18,28. 19,31.

δρθήν τὴν ἐν 18,28 διήγησιν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ προσπαθοῦν νῦ ἐναρμονίσουν πρὸς αὐτὴν τὴν διήγησιν τῶν συνοπτικῶν. Ἡ δόμας αὗτη ἔχει ὑπέρ ἑαυτῆς καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ητος ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ χρησιμοποιεῖ ἀνέκαθεν ἔνζυμον ἄρτον. Οὗτοι διατείνονται, λοιπόν, διτὶ ὁ Κύριος, γνωρίζων τὸν ἐπικείμενον θάνατὸν Του, καὶ ἐπιθυμῶν νῦ φάγη τὸ τελευταῖον ἑκεῖνον Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν Του, ἐπέσπευσεν τὸν ἑορτασμὸν κατὰ μίαν ἡμέραν, ητοι ἐτέλεσε τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον τὴν Πέμπτην τὸ ἑσπέρας, κατὰ τὰς πρώτας ὥρας τῆς 14ης τοῦ μηνὸς Νισάν. Ἡ ὑπόθεσις δημος αὕτη προσκρούει προφανῶς εἰς τὴν διήγησιν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, διτὶς ἐν τῷ Κεφ. 14 στιχ. 12 τοῦ εὐαγγελίου του γράφει : «Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, διτὶ τὸ Πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· ποὺ θέλεις ἀπελθόντες ἐτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ Πάσχα;». Ἄλλ., οὔτε καὶ ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος προέβλεπεν ἐνα τοιούτον πρώτην ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα⁽⁸⁾.

3. Ἡ τρίτη δόμας παραδέχεται διτὶ τόσον οἱ συνοπτικοὶ δσον καὶ ὁ Ἰωάννης εὑρίσκονται ἐν δικαίῳ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς διμάδος αὐτῆς ὑποστηρίζουν, διτὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου τὸ Πάσχα ἑωρτάσθη εἰς δύο διαδοχικάς ἡμέρας διά τὸν ἑξῆς λόγον. Συμφώνως πρὸς τὰ ἐν Ἐξ. 12,6, Λευκτ. 23,5, Ἀριθ. 9, 3,5 ὅριζόμενα, οἱ πασχάλιοι ἀμνοὶ δφείλουν νῦ σφαγοῦν τὴν παραμονὴν τῆς 15ης Νισάν, ητοι τὴν 14ην ιδίου μηνός. Ἐπειδὴ δημος κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἡ 15η Νισάν ἐπιπτεν ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου, ἡ σφαγὴ τῶν πασχαλίων ἀμνῶν ἔλαβε χώραν μίαν ἡμέραν ἐνωπίτερον, ητοι τὸ ἑσπέρας τῆς 13ης τοῦ μηνὸς Νισάν.

Ἐν μέρος τοῦ ιουδαϊκοῦ λαοῦ, ἀνήκον εἰς τὴν παράταξιν τῶν Φαρισαίων, ἑωρτασε τὸ Πάσχα ἀμέσως μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν πασχαλίων ἀμνῶν, ητοι τὸ ἑσπέρας τῆς 13/14 τοῦ μηνὸς Νισάν, ἐνῷ οἱ προσκεκολλημένοι εἰς τὴν τάξιν τῶν Σαδδουκαίων ἑωρτασαν τοῦτο κανονικῶς, ητοι τὸ ἑσπέρας τῆς 14/15 Νισάν. Κατὰ ταῦτα, λέγουσιν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς θεωρίας ταῦτης, ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ Αὐτοῦ ἔφαγον τὸ Πάσχα μετά τῆς Φαρισαϊκῆς τάξεως τὸ ἑσπέρας τῆς 13/14 Νισάν, ἐφ' δσον τὴν ἄλλην ἡμέραν, ητοι τὴν 14ην Νισάν Παρασκευήν, ὁ Κύριος ἔμελλε νῦ ἀποθάνη.

Ἡ ὑπόθεσις αὗτη φαίνεται, διτὶ συμβιβάζει τὴν ἀποφιν τῶν συνοπτικῶν πρὸς τὴν τοῦ Ἰωάννου, ἐφ' δσον οἱ μὲν πρῶτοι ἔλαβον ὑπ' δψιν τὴν πρώτην περίπτωσιν, δηλ. τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα ὑπὸ τῆς Φαρισαϊκῆς τάξεως τὴν νύκτα τῆς 13/14 Νισάν, ὁ δὲ Ἰωάννης είχεν ὑπ' δψει τὸν κανονικὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα τὴν νύκτα τῆς 14/15 Νισάν.

Ἡ ὑπόθεσις δημος αὕτη προσκρούει εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς δυσκολίας :

8) Πρβλ. H. Strack und Billerbeck, μν. Ἑργ., τόμ. 2, σ. 844 ἐ. καὶ τόμ. 4, σ. 49.

α) Είναι γεγονός, ότι, όσάκις ή 15η τοῦ μηνὸς Νισάν συνέπιπτε ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου, ἡ σφαγὴ τῶν Πασχαλίων ἀμνῶν ἐγίνετο ἐνωρίτερον, ὅχι ὅμως κατὰ ἐν εἰκοσιτετράωρον, ἀλλὰ μόνον κατὰ 4 - 6 ὥρας ἐνωρίτερον, ἵτοι τὸ ἀπόγευμα τῆς 14 Νισάν, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο μέχρι σήμερον ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν⁽⁹⁾.

β) Σύγχρονοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι ἡ σφαγὴ τῶν πασχαλίων ἀμνῶν ἐγίνετο ἡδη ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς 14ης Νισάν, ἀνεξαρτήτως εἰς ποίαν ἡμέραν συνέπιπτεν ἡ 15η Νισάν⁽¹⁰⁾. Τοῦτο δφειλεται εἰς τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν πρὸς σφαγὴν ἀμνῶν, πρᾶγμα τὸ δποῖον ἡνάγκαξε τὰ πλήθη τῶν ἔορταζόντων νά ἀρχίσουν ἐνωρίτερον τὴν σφαγήν.

γ) Είναι δύσκολον νά φαντασθόμεν, ὅτι οἱ Σαδδουκαῖοι ἔσφαζον τοὺς πασχαλίους ἀμνοὺς τὴν 13/14 Νισάν καὶ ἔτρωγον αὐτοὺς μετὰ ἐν εἰκοσιτετράωρον, ἵτοι τὴν νύκτα τῆς 14/15 Νισάν, ἐφ' ὅσον ἐν 'Εξ. 12,10 ρητῶς ἀπαγορεύεται νά ἀφήσῃ τις ὑπόλοιπον μέχρι τῆς πρωΐας τῆς ἐπομένης ἡμέρας : «οὐκ ἀπολείψετε ἀπ' αὐτοῦ ἔως πρωΐ καὶ δστοῦν οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ. Τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπ' αὐτοῦ ἔως πρωΐ ἐν πυρὶ κατακαύσετε». "Οθεν διά τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω λόγους καὶ ἡ τρίτη αὕτη ὑπόθεσις θεωρεῖται ἡκιστα πιθανή.

4. "Αλλά ἡ ὑπόθεσις ἡ πλέον ἀληθοφανῆς καὶ ἡ περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἔξηγητῶν καὶ τῶν λοιπῶν εἰδικῶν κινήσας προεβλήθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς A. Jaubert, καθηγητρίας ἐν τῇ Ecole des Hautes Etudes τῶν Παρισίων δι' ἐνὸς ἄρθρου φέροντος τὸν τίτλον : «La date de la Cène» καὶ δημοσιευθέντος ἐν τῇ «Revue de l' Histoire des Religions, εἰς τὸ τεῦχος τοῦ 'Οκτωβρίου - Δεκεμβρίου 1954, σ. 140 - 173⁽¹¹⁾.

"Η A. Jaubert ἐπὶ τῇ βάσει ώρισμένων ἀρχιών μαρτυριῶν, ἃς θὰ ἰδωμεν κατωτέρω, καὶ λαμβάνουσα ὑπὸ ὅψιν τὴν παρ' ώρισμέναις ιουδαϊκαὶς τάξεσιν ὑπαρξιν ἡλιακοῦ ἡμερολογίου, προσπαθεῖ νά ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Κύριος ἔωρτασε τὸ Πάσχα, οὐχὶ τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης πρὸς Παρασκευὴν Νισάν, ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην, ἵτοι τὴν 11/12 Νισάν κατὰ τὸ ἐπίσημον ιουδαϊκὸν ἡμερολόγιον. "Η ὑπόθεσις αὕτη ἐγένετο μετ'

9) Πρβλ. J. Jeremias, Die Abendmahl's Worte Jesu, σ. 16.

10) "Ορα π.χ. Ἰωβηλαία, 49,10·19. Φιλ. Ἀλεξ. : Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων, 2,145 ("Εκδ. F.H. Colson, τόμ. 7, σ. 394): «Μετὰ δὲ τὴν νουμηνίαν ἐστίν ἔορτή τετάρτη, τὸ διαβατήρια, ἢν Βέβαιοι Πάσχα πατρία πλάσσωσθε καλοδόσιν, ἐν ᾧ θύουσι πανδῆμει πολλῶν μιριάδας λεπίσιων, ἀρξάμενοι ἀπὸ μεσημβρίας ἀχρις ἐσπέρας, ὁ λεών ἀπας, πρεσβύται καὶ νέοι, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἴεροσύνης ἀξιώματι τετιμημένου».

11) Τὸ αὐτὸ ἄρθρον, ἐπεκταθέν, ἔξεδόθη τὸ 1957 ὑπὸ τῆς Jaubert εἰς αὐτοτελές βιβλίον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον.

ένθουσιασμοῦ δεκτή ἐκ μέρους πολλῶν Θεολόγων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας⁽¹²⁾.

‘Αλλ’ ῥώμεν πᾶς ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστήμων ἡχθη εἰς τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεσιν καὶ κατὰ πόσον ἡ ὑπόθεσις αὐτῇ δύναται νά ἐναρμονίσῃ τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ Συνοπτικῶν καὶ Ἰωάννου χρονολογικήν διαφοράν.

Τύπαρχει μία ἀρχαία παράδοσις ἀναγομένη εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, ἵτις βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Κύριος συνελήφθη τὴν νύκτα τῆς Μ. Τρίτης πρὸς τὴν Μ. Τετάρτην, ἀφοῦ προηγουμένως ἐώρτασε τὸ Πάσχα τὸ ἐσπέρας τῆς Μ. Τρίτης. Ἡ πρώτη καὶ ἡ πλέον κατηγορηματικὴ μαρτυρία περὶ αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἐν τῇ οὕτω καλουμένῃ «Διδασκαλίᾳ τῶν Ἀποστόλων», ἔργῳ συγγραφέντι Ἑλληνιστὶ ὑπὸ τύπου διδασκαλίας δοθείσης ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ Μαθητῶν τοῦ Κυρίου. Τὸ πρωτότυπον ἀπωλέσθη, διεσώθη δῆμος τοῦτο, δὲ λόκηρον μὲν ἐν Συριακῇ μεταφράσει τοῦ Δ’ αἰῶνος, ἀποσπασματικῶς δὲ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον δύναται ἐν πολλοῖς νά ἀποκατασταθῇ ἐκ τῶν Ἑξ πρώτων κεφαλαίων τῶν «Διαταγῶν τῶν Ἀποστόλων»⁽¹³⁾.

Ἡ «Διδασκαλίᾳ τῶν Ἀποστόλων» ἀνήκει εἰς τὴν ὄμάδα τῶν ἀρχαίων ἔκεινων συγγραμμάτων, ἀτινα περικλείουν ἡθικάς διατάξεις καὶ ἐκκλησιαστικούς διακανονισμούς καὶ φέρουν γενικῶς τὸ δονομα τῶν Ἀποστόλων.

Τὸ 21ον Κεφάλαιον τῆς «Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων» παρουσιάζει ἐν εἰδίκον ἐνδιαφέρον, διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῆς νηστείας κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευήν, ὡς ἡμερῶν καθ’ ὃς ὁ Κύριος συνελήφθη καὶ ἀπέθανεν ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν σταδίων τῶν Σεπτῶν τοῦ Κυρίου Παθῶν, δῆθεν ἔξαγεται μία διάφορος τῆς κρατούσης χρονολογίας τῆς Μ. Ἐβδομάδος, θέτουσα τὸν Μυστικὸν Δείπνον εἰς τὸ ἐσπέρας τῆς Τρίτης, τὴν σύλληψιν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην, τὴν δὲ σταύρωσιν πάντοτε τὴν Μ. Παρασκευήν.

Ίδου πᾶς ἐκτίθεται ἐν τῇ «Διδασκαλίᾳ τῶν Ἀποστόλων» ἡ νέα αὐτῇ διάταξις τῶν σωτηρίων καὶ φρικτῶν τοῦ Κυρίου Παθῶν κατὰ τὴν Μ. Ἐβδομάδα⁽¹⁴⁾.

Κεφ. 21. “Οτε ἀκόμη ὁ Κύριος εύρισκετο μεταξὺ ἡμῶν, πρὸ τῶν Παθῶν

12) Σχετικάς κριτικάς ἴσε εἰς περιοδικά : «Biblica» 1955, σ. 403 - 445 καὶ «Maison Dieu», Ἰούλ. - Σεπτ. 1955, σ. 165 - 167.

13) Διά πλείσια ὄρα : Παν. Χρήστου, ἀρθρον «Διδασκαλίᾳ τῶν Ἀποστόλων» ἐν : Ἡθικὴ καὶ Θρησκευτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τομ. 4, σ. 1197 - 1198.

14) Ἐνταῦθα χρησιμοποιοῦμεν τὴν ὑπὸ τοῦ F. Nau ἐν γαλλικῇ μεταφράσει γενομένην ἔκδοσιν τῆς Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων (F. Nau, La Didascalie, Paris 1912, σ. 166 ἔξ.).

Αύτοῦ καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτρώγομεν μετ' Αὐτοῦ τὸ Πάσχα εἶπεν εἰς ἡμᾶς : σήμερον, ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ εἰς ἐξ ἡμῶν παραδώσει με καὶ ἔκαστος ἐξ ἡμῶν ἔλεγεν Αὐτῷ· μήτι ἔγω εἰμί Κύριε ;

'Ο δὲ λέγει ἡμῖν : ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα ἐν τῷ τρυβλίῳ ἐκεῖνός ἐστιν. Καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, ὅστις ἦτο εἰς ἐξ ἡμῶν, ἡγέρθη ἵνα παραδώσῃ Αὐτόν. Τότε ὁ Κύριος ἡμῶν εἶπεν ἡμῖν : 'Αμήν, ὅμην λέγω ὑμῖν, ἔτι μικρὸν καὶ ἐγκαταλείψεσθε με, γέγραπται γάρ : πατάξω τὸν ποιμένα καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα. 'Ηλθεν δὲ Ἰούδας μετὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ παρέδωσε τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν· τοῦτο ἐγένετο τὴν Τετάρτην. 'Αφοῦ ἐφάγομεν τὸ Πάσχα τὴν Τρίτην ἐσπέραν μετέβημεν εἰς τὸ Ὀρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ συνέλαβον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἥτις ἐστὶν Τετάρτη, ἐκρατήθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀρχιερέως Καλάφα· τὴν ίδιαν ἡμέραν συνῆλθον οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ συνεζήτησαν περὶ αὐτοῦ. Τὴν ἐπαύριον ἥτις ἐστὶ Πέμπτη ὠδήγησαν Αὐτὸν εἰς τὸν Πιλάτου ἔνθα ἐκρατήθη τὴν νύκτα, ἥτις ἥπετο τῆς Πέμπτης. Τὴν πρωῒν τῆς Παρασκευῆς κατηγόρησαν Αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πιλάτου καὶ οὐδὲν δυνηθέντες νά ἀποδεῖξουν ὡς ἀλληθὲς ἐψευδομαρτύρησαν κατ' Αὐτοῦ καὶ ἔζητησαν Αὐτὸν παρὰ τοῦ Πιλάτου διὰ νά τὸν θανατάσουν. Τὸν ἐσταύρωσαν τὴν ίδιαν ἡμέραν (Παρασκευῆν) καὶ ἐπασχεν λοιπὸν ἐπὶ ἐξ ὥρας. Αἱ ώραι αὖται κατὰ τὰς ὁποίας ἦτο ἐν τῷ Σταυρῷ λαμβάνονται ὡς μία ἡμέρα. 'Ἐν συνεχείᾳ γίνεται νῦν ἐπὶ τρεῖς ὥρας. Αἱ ώραι αὖται λογίζονται ὡς μία νῦξ. 'Ακολούθως ἀπὸ τῆς ἐνάτης ὥρας ἔως τὸ ἐσπέρας ὑπῆρχον τρεῖς ώραι ἡμέρας, ἐπειταί ἐν συνεχείᾳ ἡ νῦν τοῦ Σαββάτου τῶν Παθῶν.... 'Ακολούθως ἡ ἡμέρα τοῦ Σαββάτου καὶ ἐν συνεχείᾳ τρεῖς ώραι νυκτὸς μετά τὸ Σάββατον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ὁ Κύριος ἡμῶν ἐκοιμήθη (καὶ ἀνέστη). Οὕτως ἐπληρώθη ὁ λόγος : Πρέπει δὲ οὗδος τοῦ ἀνθρώπου νά μείνῃ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς γῆς τρεῖς νύκτας ὡς γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ¹⁵⁾. Προσέτι γέγραπται ἐν τῷ Δαυΐδ : ίδού διέθεσας τὰς ἡμέρας ἐν μέτρῳ⁽¹⁶⁾. Τοῦτο ἐγράφη διότι αἱ νύκτες αὗται καὶ αἱ ἡμέραι ἥλαττώθησαν.

.....Θὰ νηστεύητε δι' αὐτοὺς (ιουδαίους) τὴν Τετάρτην διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἥρχισαν νά χάνουν τὰς ψυχάς των καὶ καθ' ἣν μὲ συνέλαβον. 'Η νῦξ ἥτις ἀκολουθεῖ τὴν Τρίτην ἀνήκει εἰς τὴν Τετάρτην

15) Ματθ. 12,40.

16) 'Ισως τὸ ἐν λόγῳ χωρίον εἶναι ἐλευθέρα ἀπόδοσις ἐκ τοῦ Ἐβραϊκοῦ κειμένου τοῦ Ψαλμ. 38, στίχ. 6 : 'Ιδού ωρισες τὰς ἡμέρας μου μόλις δλίγιας παλάμας (Πρβλ. 'Α. Χαστούπη, Παλαιά Διαθήκη, τόμ. 2, σ. 107).

ώς γέγραπται : «έγένετο ἐσπέρα καὶ ἔγένετο πρωΐ ἡμέρα μία(17).» Ή ἐσπέρα ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὴν ἐπομένην ἡμέραν. Τὴν Τρίτην ἐσπέρας ἔφαγον τὸ Πάσχα μεθ' ὑμῶν καὶ διαρκούστης τῆς νυκτὸς μὲ συνέλαβον.....

Καὶ τὴν Παρασκευὴν νηστεύητε δι’ αὐτοὺς διότι κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν μὲ ἐσταύρωσαν».

Ἡ ίδια γνώμη ἀπαντᾶ καὶ εἰς τὸν ιερὸν Ἐπιφάνιον ἐπίσκοπον Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (403), διστις ἐγνώριζε τὴν Διδασκαλίαν τῶν Ἀποστόλων. Ἰδού τί γράφει οὗτος σχετικῶς πρὸς τὴν Νηστείαν τῆς Τετάρτης καὶ τῆς Παρασκευῆς :

«Συνάξεις δὲ ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαι εἰσὶν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, τετράδι δὲ καὶ ἐν προσαββάτῳ ἐν νηστείᾳ ἔως ὥρας ἐνάτης, ἐπειδήπερ ἐπιφωσκούσῃ τετράδι συνελήφθη ὁ Κύριος καὶ τῷ προσαββάτῳ ἐσταυρώθη(18). Καὶ δλίγον κατωτέρῳ παρατηρεῖ ὁ ιερός πατήρ : «Καὶ οὐχ ἵνα χάριν ποιήσωμεν τῷ ὑπέρ ὑμῶν πεπονθότι, ἢ νηστείᾳ προστέτακται ἀλλ᾽ ὅπως ὄμολογήσωμεν εἰς ὑμῶν σωτηρίαν τὸ τοῦ Κυρίου πάθος»(19).

Εἰς ἐν ἀπόσπασμα δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Γερμανοῦ K. Holl(20) κατὰ τὸ ἔτος 1927 καὶ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ιερὸν Ἐπιφάνιον, ὁ τελευταῖος οὗτος διαμαρτύρεται ἐναντίον τῆς κρατούσης ἀντιλήψεως διτὸς Κύριος συνελήφθη κατὰ τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης πρὸς Παρασκευὴν. Ἡ τρίτη μαρτυρία περὶ τῆς ἐν λόγῳ παραδόσεως ἀπαντᾶ εἰς ἓνα λατίνον συγγραφέα, τὸν ιερὸν Βικτωρίνον, ἐπίσκοπον Πεταβίου (vñ Pettau), διστις ἔζησε κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα. Εἰς τὰ ἔργα(21) τοῦ ἐν λόγῳ συγγραφέως, γεγραμμένα λατινιστί, διεσώθησαν πολλαὶ ἀρχαὶ γνῶμαι, προηγούμεναι τοῦ ιεροῦ συγγραφέως. Εἰς τὸ σύγγραμμά του De fabrica mundi(22) ὁ ιερός Βικτωρίνος ἐπιμένει ἐπὶ τῆς 4ης ἡμέρας τῆς Δημιουργίας, βεβαιῶν, διτὸς κατὰ τὴν ἡμέραν συνελήφθη ὁ « ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός» καὶ δι’ αὐτὸν νηστεύομεν κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην.

Ἡ A. Jaubert προσεπάθησε νὰ εὕρῃ εἰς τὰς ἀρχαίας Χριστιανικάς

17) Γεν. 1,5.

18) Κατὰ αἱρέσεων, 3,2,22. Migne P.G. τόμ. 42, σ. 825.

19) «Ἐνθ' ἀν., σ. 828.

20) «Ein Bruchstück aus einem bisher unbekannten Brief des Epiphanius», ἐν : Festgabe für A. Julicher (1927), σ. 159 - 189. Τὸ αὐτὸν ἐν : Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, τόμ. 2, Tübingen 1927, σ. 211 δξ.

21) Ταῦτα περιλαμβάνονται ἐν Migne, P.L. τόμ. 5. Νεωτέρου ἐκδοσις τῶν ἐν λόγῳ ἔργων ἐγένετο εἰς τὴν σειράν τῆς Ἀκαδημίας τῆς Βιέννης τὸ 1916 τόμ. 49, ἐπιμελεῖς I. Haussleiter.

22) Τὸ ἔργον τοῦτο εὑρεθὲν εἰς χειρόγραφον τοῦ Θ' αἰῶνος και ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τὸ 1688 ὑπὸ τοῦ Cava ἀποδίδεται εἰς τὸν Βικτωρίνον, ἐπίσκοπον Πεταβίου ἐν Πανονίᾳ (πρβλ. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, σ. 214).

λειτουργίας στοιχεία εύνοοῦντα τὴν περὶ ἡς ὁ λόγος παράδοσιν καὶ τὰ ὅποια θὰ ἔθετον τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον οὐχὶ τὴν παραμονὴν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ὡς συμβαίνει μὲ τὸν ἐν χρήσει σήμερον Κανόνα, ἀλλά τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀπ. Παύλου⁽²³⁾ καὶ τοῦ ἵεροῦ Ἰουστίνου, διστις ἐν τῷ πρὸς Τρύφωνα διαλόγῳ του λέγει : «Ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα συνελάβετε αὐτὸν καὶ ὀμοίως ἐν τῷ Πάσχᾳ ἑσταυρώσατε αὐτόν»⁽²⁴⁾.

Πρέπει δημος νὰ ὀμολογήσωμεν, ὅτι αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ δὲν δύναται νὰ προσαχθοῦν ἀπολύτως πρὸς στήριξιν τῆς προβαλλομένης ὑποθέσεως καὶ ἄλλως καὶ διότι τὸ κείμενον τοῦ μάρτυρος Ἰουστίνου δύναται κάλλιστα νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Μυστικοῦ Δεῖπνου κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων ἥτοι τὴν Παρασκευὴν ἑσπέρας. Ἡ δὲ μαρτυρία τοῦ ἀπ. Παύλου, ὅτι δηλ. ὁ Κύριος ἑώρατε Πάσχα τὴν ιδίαν νύκτα καθ' ἣν συνελήφθη, ἡκιστα εὐνοεῖ τὴν νέαν ἐκδοσῆν περὶ τῆς χρονολογίας τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου καὶ ἄλλως καὶ διότι εἰς τὸν ἀπ. Παύλον τὸ ρῆμα παραδίδωμι εἶναι πολλάκις συνώνυμον πρὸς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου⁽²⁵⁾.

‘Αλλ’ ὡς ἡδη εἰπομεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης ἡ A. Jaubert δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν ἀλλ’ ἐνέκυψε καὶ εἰς τὴν ἀπόκρυφον ἰουδαϊκὴν φιλολογίαν πρὸς στήριξιν τῶν ἀπόψεων τῆς. Τὴν προσοχὴν τῆς ἐπέσυραν ιδιαιτέρως δύο ἔργα ἐκ τῆς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς : Τὸ βιβλίον τῶν Ἰωβηλαίων καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ. Τὸ πρῶτον συγγραφέν μεταξὺ 150 καὶ 100 π.Χ.⁽²⁶⁾ προέρχεται ἐξ ἐνὸς ἱερατικοῦ περιβάλλοντος καὶ διάκειται εἰμενῶς πρὸς τοὺς ἵερεis καὶ ίδια πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀσμωναίων ἱερέων οἱ ὅποιοι είχον δργανώσει τὴν ἔξεγερσιν ἐναντίον τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ 4ου τοῦ Ἐπιφανοῦς καὶ ἀντέστη εἰς τάς ἀποπείρας πρὸς ἔξελληνισμὸν τῆς συριακῆς δυναστείας τῶν Σελευκιδῶν⁽²⁷⁾. Τὸ βιβλίον τῶν Ἰωβηλαίων μάχεται ἐναντίον πάσις νεωτεριστικῆς ἐκδηλώσεως ὡς καὶ ἐναντίον τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ σεληνιακοῦ ἡμερολογίου, ὅντος ἐν χρήσει παρὰ τοῖς “Ελλησι καὶ τοῦ ὅποιού πιθανῶς

23) 1 Κορ. 11,23.

24) Διαλ. 111,3. Migne, P.G. τόμ. 6, σ. 732.

25) Ὁρα : Γαλ. 2,20. Ρομ. 4,25. 8,32. Ἐφ. 5,2. Πρβλ. ὁσαύτεως I. Πέτρ. 2,23. Ματθ. 28,18 καὶ 26,2.

26) Περὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς, τῶν ἐκδόσεων καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου τούτου ίδε τὴν μονογραφίαν τοῦ Michel Testuz, Les idées religieuses du Livre des Jubilés, Geneve - Paris 1960.

27) Πλείσιον ἐπ’ αὐτοῦ βλέπε ἐν : Λ. Φιλιππίδου, Ἰστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθῆκης, Ἀθῆναι 1958, σ. 375. Πρβλ. καὶ M. Testuz, μν. Ἑργ., σ. 21 ἐ.

έποιετο ήδη χρήσιν ή ιουδαϊκή Κοινότης⁽²⁸⁾. 'Αντ' αὐτοῦ ἐκθειάζει ἓν ήλιακὸν ἡμερολόγιον, τὸ διόποιον θεωρεῖ ἀποκεκαλυμμένον καὶ κατὰ συνέπειαν ἔρον⁽²⁹⁾.

Τὸ ἴδιον ἡλιακὸν ἡμερολόγιον εὑρίσκεται καὶ εἰς τὸ ἔτερον ιουδαϊκὸν ἀπόκρυφον, εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ καὶ μάλιστα εἰς τὸ τμῆμα τὸ καλούμενον «Ἀστρονομικὸν Βιβλίον»⁽³⁰⁾ καὶ τὸ διόποιον εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν συγγραφέα τῶν Ἱεβηλαίων⁽³¹⁾. Αἱ ίδεαι τῶν ἀνωτέρω δύο βιβλίων, ἡτοι τῶν Ἱεβηλαίων καὶ τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ συγγενεύουν κατὰ πολὺ πρὸς τὰς ίδεας τῆς αἱρέσεως τῶν Ἔσπαιών τὴν διόποιαν γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ιουδαίων συγγραφέων. Ιδιαιτέρως γνωστή κατέστη ἡ αἱρετικὴ αὕτη ἐκ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, τὰ διόποια ἀνάγονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν δεύτερον καὶ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰώνα⁽³²⁾.

Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων ιδιαιτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὸ «Ἔγχειριδιον Πειθαρχίας» καὶ τὸ «Βιβλίον τῆς Δαμασκοῦ»⁽³³⁾. Ἀμφότερα εἶναι τῆς αὐτῆς τάσεως καὶ πιθανὸς ἔχουν τὴν αὐτὴν προέλευσιν⁽³⁴⁾. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα περιέχουν τὸ ἴδιον ἡλιακὸν ἡμερολόγιον τὸ διόποιον περιέχουν καὶ τὰ βιβλία τῶν Ἱεβηλαίων καὶ τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ. Συμφώνως πρὸς τὸ βιβλίον τῆς Δαμασκοῦ⁽³⁵⁾, τὸ διόποιον παραπέμπει εἰς τὸ Βιβλίον τῶν Ἱεβηλαίων, τὸ ἐν λόγῳ ἡλιακὸν ἡμερολόγιον ἥτο ὑποχρεωτικὸν δι^λολα τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος⁽³⁶⁾. Τὸ «Ἔγχειριδιον Πειθαρχίας» μάλιστα, ἐπιμένει ιδιαιτέρως εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ ἡμερολογίου αὐτοῦ⁽³⁷⁾. Κατὰ τὸ ἡμερολόγιον αὐτὸν τὸ ἔτος ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων τριμήνων, ἕκαστον δὲ τρίμηνον περιλαμβάνει 30,30 καὶ 31 ἡμέρας⁽³⁸⁾. Τὸ ἔτος ἄρχεται

28) Ὁρα Σοφ. Σειρ. 43, 6 - 8. Ψαλμ. 103 (104) 19 : «ἐποίησε σελήνην εἰς καιρούς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ». Τὸ ἴδιον ἡμερολόγιον ἔνα αἰώνια ἀργότερον χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἰουδαῖος συγγραφέας Φίλων.

29) Ἱεβηλαία 6,32 - 38.

30) Κεφ. 72 - 82. Πλείονα περὶ τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ δρα ἐν : Σάββα 'Αγουρίδου, 'Ἐνώχ, Αθῆναι 1955.

31) 4,17 - 21, 21,10.

32) Πρβλ. Μ. Σιώτου, Τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, Ἀθῆναι 1961, σ. 4.

33) Τὸ τελευταίον τοῦτο ἥτο γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 1896, ὅτε ὁ Salomon Schlechter ἀνένεψε μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Geniza τοῦ παλαιοῦ Καΐρου ἀποσπασμάτα τίνα ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου. Διὰ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν ἀνευρεθέντων μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, γνωστῶν ὑπὸ τὴν συμβολικήν γραφήν 4Q, 5Q, 6Q, συμπληροῦνται τὸ δόλον βιβλίον τῆς Δαμασκοῦ (πρβλ. Μ. Σιώτου, ἐνθ. ἀν., σ. 114 - 116).

34) Πρβλ. Μ. Σιώτου, αὐτόθι.

35) Ὁρα : σ. 16, 1 - 6.

36) Ἰδ. σ. 3,13 - 15. Πρβλ. καὶ σ. 6, 17 - 19.

37) σ. 1,13 - 15. 10,1 - 8.

38) Πλείονα περὶ τοῦ ἡλιακοῦ ἡμερολογίου παρά M. Testuz, μν. ἐφγ., σ. 125 ἐ.

τὴν ἄνοιξιν καὶ πάντοτε τὴν 4ην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος δηλ. τὴν Τετάρτην καθ' ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐδημιουργήθη ὁ ἥλιος⁽³⁹⁾.

'Εκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ 15η τοῦ μηνὸς Νισάν, καθ' ἣν ἐωρτάζετο τὸ Πάσχα, συνέπιπτε πάντοτε τὴν Τετάρτην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος, ἡ δὲ 14η τοῦ ἀυτοῦ μηνὸς, καθ' ἣν ἔτρωγον τὸ Πάσχα, ἡτο πάντοτε ἡμέρα Τρίτη⁽⁴⁰⁾. Εἰς μίαν ἀρκούντως τολμηράν μελέτην⁽⁴¹⁾ ἡ A. Jaubert ἐπειράθη νά ἀποδεῖξῃ, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἡμερολόγιον ἀποτελεῖ τὴν βάσιν διά τὰς βιβλικὰς ἐκείνας χρονολογίας τὰς προερχομένας ἐξ ἱερατικοῦ ρεύματος ἰδεῖν, ὡς π.χ. τὰς διηγήσεις τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τῆς πορείας ἐν τῇ ἑρήμῳ, τὰς συνταγάς τῶν διαφόρων ιουδαικῶν ἑορτῶν, συμφώνιας πρὸς τὴν ἱερατικὴν παράδοσιν τῆς Πεντατεύχου, τὰς διηγήσεις τῶν Παραλειπομένων, τοῦ Ἐσδρα, τοῦ Νεεμίου κ.ἄ.

'Υπῆρχε λοιπὸν τούλαχιστον ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰώνος π.Χ. μία τάξις Ἰουδαίων ἡ ὁποία ἔτήρει τὸ Πασχάλιον τοῦτο. 'Εάν μάλιστα λάβωμεν ὑπὸ δψιν, ὅτι ἡ τάξις αὐτῆ διετηρήθη καὶ πολὺ ἀργότερον, δυνάμεθα νά ὑποθέσωμεν ὅτι δι συγγραφεὺς τῆς Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων, ὁ ἵερος Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Πεταβίου Βικτωρίνος, τὸ ἱερατικὸν αὐτὸ ἡμερολόγιον εἶχον ὑπὸ δψει, ὅταν ὑπεστήριζον ὅτι ὁ Κύριος ἐώρτασε τὸ Πάσχα τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην, ἥτοι τὴν νύκτα τῆς 14/15 Νισάν.

'Η μελέτη τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης ἀπεκάλυψε ἔνα ὡρισμένον ἀριθμὸν κοινῶν σημείων μεταξὺ τῆς ὧν ἀυτῶν ἐκθετομένης διδασκαλίας καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Αἱ ὁμοιότητες αὗται, καίτοι οὐδόλως προσβάλλουν τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὸν ἀποκεκαλυμμένον χαρακτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ, καταδεικνύουν πόσον αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀνάγουν τὰς ρίζας των εἰς τὴν ἀρχαίαν ιουδαικὴν ἀποκάλυψιν καὶ εἰς τὰ θρησκευτικὰ περιβάλλοντα τοῦ Ἰσραήλ. 'Ο Ἰησοῦς δὲν ἦτο μόνον υἱὸς Δαυΐδ, ἀλλ' εἶχε καὶ ἱερατικὴν καταγωγήν⁽⁴²⁾: οἱ πρῶτοι μαθηταὶ τοῦ Κυρίου προήρχοντο ἐκ τοῦ περιβάλλοντος 'Ιωάννου τοῦ βαπτιστοῦ⁽⁴³⁾, δοτικού προήρχετο ώσαύτως ἐξ ἱερατικῆς οἰκογενείας. 'Ισως μάλιστα ἡ τελευταία αὕτη εἶχε καὶ ἐπαφήν τινα πρὸς τὴν αἵρεσιν τῶν Qumran⁽⁴⁴⁾. Πάντα

39) Γεν. 1,14 - 19.

40) Πρβλ.. D. Barthélémy, Notes en marge des Manuscrits de Qumrân, ἐν: Revue Biblique, τόμ. 59 (1952) σ. 199 - 222.

41) «Le Calendrier des Jubilés et de la secte de Qumran. Ses origines bibliques», ἐν Vetus Testamentum, τόμ. 3 (1953) σ. 250 - 264.

42) Πρβλ.. Λουκ. 1,5 - 36.

43) Πρβλ.. Ἰωάν. 1,35 - 51.

44) J. Schmitt, Les écrits du Nouveau Testament at les Textes de Qumram, ἐν: Revue des Sciences religieuses, (Strasbourg), τόμ. 29 (1955) σ. 55 - 75 καὶ τόμ. 30 (1956) σ. 261 - 282.

τὰ ἀνωτέρω λαμβάνουσα ὑπ' ὅψιν ἡ A. Jaubert ὑποστηρίζει, διτὶ ὁ Κύριος καὶ οἱ μαθηταὶ Αὐτοῦ ἔώρτασαν τὸ τελευταῖον Πάσχα συμφόνως πρὸς τὸ Ἱερατικόν αὐτὸν ἡμερολόγιον. 'Ἡ ἀποψις δῆμως αὖτη τῆς Jaubert μόνον ὡς ὑπόθεσις δύναται νῦν γίνη δεκτή, καθ' διτὶ διαφεύγουν τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν πολλά στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῶν Ἀποστόλων, ὡς ἐπίσης καὶ πολλαὶ συνήθειαι καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ λειτουργία τῆς αἱρέσεως τοῦ Qumran.

Πάντως, ἔὰν δεχθῶμεν, ἔστω καὶ ὑποθετικῶς, τὴν ἀποψιν τῆς Jaubert, ἔχομεν μίαν δλως διάφορον διάταξιν τῆς M. Ἐβδομάδος. 'Ἡ διάταξις αὗτη ἔχει ὡς ἀκολούθως :

1. Τὸ Σάββατον πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ὡς Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ Αὐτοῦ ἔρχονται εἰς Βηθανίαν καὶ καταλύουν ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, ἔνθα λαμβάνει χώραν ἡ σκηνὴ τῆς ἐπιχύσεως τοῦ πολυτίμου μύρου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰησοῦ⁽⁴⁵⁾.

2. Τὴν Κυριακήν τῶν Βαΐων ὡς θριαμβευτικὴ εἰσόδος τοῦ Κυρίου εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα (διανυκτέρευσις ἐν Βηθανίᾳ)⁽⁴⁶⁾.

3. Τὴν Δευτέραν ἔξοδος ἐκ τῆς Βηθανίας καὶ κατάρα τῆς ἀκάρπου συκῆς⁽⁴⁷⁾.

4. Τὴν Τρίτην ἀνακάλυψις τῆς καταραθείσης καὶ ξηρανθείσης συκῆς, προετοιμασία τοῦ Πάσχα καὶ τέλεσις τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου. Τὴν ίδιαν νύκτα σύλληψις τοῦ Ἰησοῦ καὶ προσαγωγὴ αὐτοῦ ἐνώπιον "Αννα"⁽⁴⁸⁾.

5. Τὴν Τετάρτην πρωῒ προσαγωγὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Καϊάφα, ἐν συνεχείᾳ συμβούλιον τοῦ Συνεδρίου, σκηναὶ ὅμερων καὶ προπηλακισμῶν⁽⁴⁹⁾.

6. Τὴν Πέμπτην ἐτύμηγορία τοῦ Συνεδρίου καὶ καταδίκη τοῦ Ἰησοῦ, διανυκτέρευσις ἐν Πραιτωρίῳ⁽⁵⁰⁾.

7. Τὴν Παρασκευὴν νέα ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, φραγγέλωσις καὶ σταύρωσις τοῦ Σωτῆρος⁽⁵¹⁾.

Εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον, διτὶ ἡ διάταξις αὕτη τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Ἐβδομάδος ἐμφανίζει ἀρκετά πλεονεκτήματα, ἀναφορικῶς πρὸς τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, παραγγνωρίζει δῆμως αὕτη τόσον τὴν μαρτυρίαν πλείστων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων⁽⁵²⁾ ὅσον καὶ

45) Ματθ. 26,6 - 13. Πρβλ. Μάρκ. 14,3 - 9. Ἰωάν. 12,1 - 8. (Λουκ. 7,36 - 50).

46) Ματθ. 21,17. Μάρκ. 11,11.

47) Ματθ. 21,18 ἐ. Μάρκ. 11,12 ἐ. (Λουκ. 13,7 ἐ.).

48) Μάρκ. 11,21 ἐ. Ματθ. 26,1 ἐ. Λουκ. 22,1 ἐ. Ἰωάν. 13,1 ἐ.

49) Ματθ. 26,57 ἐ. Μάρκ. 14,56 ἐ. Λουκ. 22,54 ἐ. Ἰωάν. 18,12 ἐ.

50) Ματθ. 27,1 ἐ. Μάρκ. 15,1 ἐ. Λουκ. 23,1 ἐ. Ἰωάν. 18,28 ἐ.

51) Λουκ. 23,11 ἐ. Ματθ. 27,27 ἐ. Μάρκ. 15,16 ἐ. Ἰωάν. 19,2 ἐ.

52) Οἱ πλείστοι ἔξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὸν δεύτερον καὶ τρίτον μ.Χ. αἰώνα καὶ ἡγεονισθῆσαν κατὰ τῶν τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν, διπος π.χ. οἱ : Ἱεραπόλεως Ἀπολλινάριος, Πόρτου Ιππόλυτος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς κ.ἄ. 'Ἄλλα καὶ οἱ μετ' αὐτούς ἐκκλησια-

τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας, δπως ἑορτάζη τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον κατὰ τὴν νύκτα τῆς Μ. Πέμπτης.

‘Αλλ’ ἡς ίδωμεν ποια είναι τὰ πλεονεκτήματα τῆς ὑποθέσεως ταύτης :

1. Τακτοποιεῖται ἡ προφανῆς ἀντίθεσις μεταξὺ Συνοπτικῶν και Ἰωάννου : ‘Ο Ἰησοῦς ἔώρτασε τὸ Πάσχα κατὰ τὸ ἵερατικὸν ἡμερολόγιον τὴν Τρίτην ἐσπέρας. Συνελήφθη τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην και ἐσταυρώθη τὴν Παρασκευὴν, παραμονὴν τοῦ Πάσχα κατὰ τὸ ἐπίσημον ιουδαϊκὸν ἡμερολόγιον.

2. Ἐξαφανίζεται ἡ προφανῆς διαφορά μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, δστις φαίνεται νὰ θέτῃ τὸ γεγονός τῆς ἐπιχύσεως τοῦ μύρου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, ἐν Βηθανίᾳ, δύο μόνον ἡμέρας πρὸ τοῦ Πάσχα⁵³⁾ και τοῦ Ἰωάννου, δστις θέτει τὸ αὐτὸ γεγονός ἦξ ἡμέρας πρὸ τοῦ Πάσχα⁵⁴⁾.

3. Ἡ κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν Εὐαγγελιστῶν ἐν μιᾷ και μόνη νυκτὶ, ἡτοι τῆς Πέμπτης πρὸς Παρασκευὴν, πραγματοποίησις δλων τῶν νομικῶν προϋποθέσεων τῆς ἐκδικάσεως τοῦ Κυρίου και αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπισκέψεις ἀπὸ τὸν ‘Ανναν εἰς τὸν Καιάφαν ώς και ἡ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὰς πρωΐνας ὥρας τῆς Παρασκευῆς προσαγωγὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, δυσκόλως κατανοοῦνται, ἐνῷ ἡ ἐκδοχὴ τῆς τελέσεως τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου κατὰ τὴν Τρίτην ἐσπέρας και τῆς συλλήψεως κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην, ἀφίνει ίκανὸν χρόνον διὰ τὴν τήρησιν δλων αὐτῶν τῶν νομικῶν τύπων τῆς ἐκδικάσεως και τῆς θανατώσεως τοῦ Ἰησοῦ.

4. Ἐάν λάβομεν κατὰ γράμμα τὰς σχετικάς πρὸς τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου διηγήσεις τῶν συνοπτικῶν, αὕτη ἔλλαβε χώραν τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τῶν Ιουδαίων. Ωρισμένα δμως δεδομένα τῶν Εὐαγγελικῶν διηγήσεων δυσκόλως δύναται νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην διειλομένην ἀποχὴν ἀπὸ παντὸς εἰδους ἐργασίας. Οὕτως, ὁ εὐαγγελιστῆς Μᾶρκος διηγεῖται τὴν τυχαίαν συνάντησιν τοῦ ἐκ τοῦ βάρους τοῦ Σταυροῦ καταβλήθεντος και πρὸς τὸν Γολγοθᾶ ὁδεύοντος Ἰησοῦ μετὰ τοῦ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐλθόντος Σίμωνος Κυρηναίου, καθ’ ἣν στιγμὴν ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέστρεψεν ἐκ τοῦ ἄγρου, ἔνθα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰργάσθη⁵⁵⁾. Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας ἀγοράζει σινδόνα ἵνα τυλίξῃ τὸ σῶμα τοῦ

στικοὶ συγγραφεῖς ώς ὁ Ἱερώνυμος, ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας, ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, ὁ Ζυγαβηνός κ.ἄ. τοποθετοῦν τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον τὴν παραμονὴν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου. Ἀσυμφωνία δμως ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ώς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Δείπνου, ἔαν δηλ.. τούτῳ ἡτο τὸ ἐπίσημον ιουδαϊκὸν Πάσχα ἡ εἰς ἀπλοῦς Δείπνος (Πρβλ.. Ε. Ἀντωνιάδου, μν. Ἐργ., σ. 38 ἐ.).

53) Μάρκ. 14,3 ἐ.

54) Ἰωάν. 12,1 ἐ.

55) Μάρκ. 15,21. Πρβλ.. και Ματθ. 27,32. Λουκ. 23,26.

'Ιησοῦν⁽⁵⁶⁾). Αἱ γυναικες ἡτοίμασαν ἄρώματα καὶ μῆρα διὰ τὸν ἐνταφιασμόν⁽⁵⁷⁾). Τέλος οἱ μαθηταὶ ἐμφανίζονται προφανῶς ὥπλισμένοι⁽⁵⁸⁾.

5. Αἱ νομικαὶ διατάξεις τοῦ Talmud⁽⁵⁹⁾ ὁρίζουν ὅπως ἡ θανάτωσις ἐνδὸς καταδίκου μὴ λαμβάνῃ χώραν τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς καταδίκης ἀλλὰ μόνον τὴν ἑπαύριον. Ἡ ύπὸ τῆς Jaubert προτεινομένη νέα χρονολογικὴ ταξὶς τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου σέβεται τὴν διάταξιν αὐτὴν τοῦ Talmud.

6. Ἡ τοποθέτησις χρονικῶς τῆς συλλήψεως τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν νῦν κτα τῆς Τρίτης πρὸς τὴν Τετάρτην ἔξηγει καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως νηστεύουν οἱ Χριστιανοί, κατὰ μὲν τὴν Τετάρτην εἰς ἀνάμνησιν τῆς συλλήψεως τοῦ Κυρίου, κατὰ δὲ τὴν Παρασκευὴν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου Αὐτοῦ⁽⁶⁰⁾.

7. Τέλος ἡ ὑπαρξία δύο χρονολογιῶν ἀναφορικῶν πρὸς τὸν ύπὸ τοῦ Κυρίου ἑορτασμὸν τῶν τελευταίων Πάσχα, ἔξηγει τὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων κατὰ δύο διαφόρους χρονολογίας ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει. Οὕτως, οἱ Χριστιανοί τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς ἑώρταζον τὸ Πάσχα τὸ ἑσπέρας τῆς 14ης μηνὸς Νισάν (διὸ καὶ τεσσαρεσκαιδεκάτηται ἐκαλοῦντο) οίανδήποτε ἡμέραν τῆς ἔβδομάδος καὶ ἐάν συνέπιπτεν ἡ ἡμερομηνία αὐτῆς. Ἀντιθέτως ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἑώρταζε τὸ Πάσχα πάντοτε ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ⁽⁶¹⁾.

‘Αλλ’ ἐνῷ ἡ ὑπόθεσις τῆς Jaubert φαίνεται ὅτι τακτοποιεῖ πως τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου καὶ τῶν Παθῶν τοῦ Σωτῆρος, οὐχ ἡττον δημιουργεῖ νέα προβλήματα.

Καὶ πρῶτον, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου εἰς τὸ ἑσπέρας τῆς Τρίτης πρὸς Τετάρτην στηρίζεται ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ἑλαχίστων, ὡς εἴπομεν, ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἥτοι τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῆς Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων, τοῦ Ἱεροῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Πεταβίου Βικτωρίνου. Ἀντιθέτως ἐπὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς Πέμπτης πρὸς Παρασκευὴν εἶναι σύμφωνος ἡ πλειονότης τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

‘Αλλ’ ἦς ἐλθομεν εἰς τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια. ‘Υποθέσωμεν δτι ἡ ύπὸ τῶν

56) Μάρκ. 15,46.

57) Μάρκ. 16,1. Πρβλ. καὶ Λουκ. 24,1.

58) Μάρκ. 14, 47 - 48.

Κατὰ τοὺς Strack - Billerbeck (μν. Ἑργ., τόμ. 2, σ. 830 ἐ.) αἱ ἀνωτέρω δυσκολίαι δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητοι, διότι, τόσον ἡ ὄπλοφορία καὶ ἡ ἔργασια, δσον καὶ ἡ ἀγοροπωλησία ἐπετρέποντο ἐν μέρει ύπὸ τοῦ Νόμου, συμφώνως πρὸς τὰ ἐν Ἑξ. 12,16 ὁρίζομενα.

59) Ὁρα 4,1.

60) Ὁρα «Διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων», Κεφ. 21.

61) Πρβλ.. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία, Ἐκδ. δευτ., Ἀθῆναι 1959, σ. 110 ἐ.

συνοπτικῶν τοποθέτησις διαστήματι 15 μόλις ώρῶν είναι συμβολική, ώς θέλει ή Jaubert, ητις ἐπικαλεῖται και ἄλλας παρομοίας περιπτώσεις τῶν συνοπτικῶν ώς π.χ. τὴν σύμπτυξιν τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τῆς δημοσίας δράσεως τοῦ Κυρίου ἀπὸ δύο καὶ ἥμισυ ἔτη εἰς ἕν. Πᾶς δυνάμεθα δμως νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην διστις δὲν ἀδίστασε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ εὐαγγελιστάς, προκειμένου νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ἀκριβεῖς χρονολογίας, διακρίνων πολλάκις ἡμέραν πρὸς ἡμέραν τὰ γεγονότα⁽⁶²⁾;

"Αλλ' ἂς ίδωμεν καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ κείμενα τῶν συνοπτικῶν. Ταῦτα συμφωνοῦν εἰς τὸ γεγονός, διτὶ διατίκος Δεῖπνος ἔλαβε χώραν τὴν Πρώτην ἡμέραν τῶν ἀζύμων. Οἱ εὐαγγελισταὶ Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς εἰναι περισσότερον ἀκριβεῖς, ἐφ' διστον γράφουσιν διτὶ διατίκος ἔφαγε τὸ τελευταῖον Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν του ἀτῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων διτὶ τὸ Πάσχα ἔθυον⁽⁶³⁾. Ή Jaubert φρονεῖ διτὶ τὰς πληροφορίας αὐτὰς τῶν συνοπτικῶν πρέπει νὰ τὰς ἐκλαβοῦμεν κατὰ τὸ ιερατικὸν ἡμερολόγιον καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ ἐπίσημον ιουδαϊκὸν τοιοῦτον. Τὰ κείμενα δμως οὐδόλως ἐπιβάλλουν μίαν τοιαύτην ἐρμηνείαν. "Αλλωστε, πᾶς δυνάμεθα νὰ είμεθα βέβαιοι, διτὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ιερατικοῦ ἡμερολογίου ἔθυον πασχάλιον ἀμνόν; Καθ' διστον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, διατίκος ἔώρτασε τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς συμφώνως πρὸς τὸ ἐπίσημον ιουδαϊκὸν ἡμερολόγιον δηλ. δμοῦ μετὰ τῶν δρθιδόξων συμπατριωτῶν του. Οὕτως, ἀναβαίνει εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα καὶ εύρισκει ἐν τῷ ναῷ τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας, οὓς καὶ ἐκβάλλει ἔξω⁽⁶⁴⁾. 'Ωσαύτως, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς τῆς σκηνοπηγίας βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν νὰ ἔρχηται εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ νὰ ἑορτάσῃ τὴν μεγάλην ταύτην ἑορτήν⁽⁶⁵⁾. Κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ εύρισκομεν καὶ αὐθίς τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀγίαν Πόλιν περιπατοῦντα ἐν τῷ ἵερῳ⁽⁶⁶⁾. Τέλος, καὶ πάλιν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς σκηνοπηγίας συναντῶμεν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα⁽⁶⁷⁾.

"Αλλ' ἡ ὑπόθεσις τῆς Jaubert δημιουργεῖ καὶ ἄλλας δυσκολίας. 'Ωρισμένοι λόγοι τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητάς Του πρέπει νὰ τεθοῦν χρονικῶς πρὸ τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Κυρίου εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐνῷ οἱ συνοπτικοὶ θέτουν αὐτοὺς εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. Ἐβδομάδος. Οὕτω, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ματθαῖον, διατίκος Κύριος, ἀφοῦ ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τῇ

62) Πρβλ. Ἰωάν. 1,29. 35. 43. 2,1. 6,16. 22. 11,6. 12,1. 12. 13,1.

63) Μάρκ. 14,12. Λουκ. 22,7. Πρβλ.. Ματθ. 26,17.

64) Ἰωάν. 2,13 ἐ.

65) Ἰωάν. 5,1 ἐ.

66) Ἰωάν. 10,22.

67) Ἰωάν. 7,2.

Δευτέρᾳ Παρουσίᾳ Κρίσεως και τῆς ἀναλόγως τῶν ἔργων ἀποδόσεως ἐκάστῳ δικαιοσύνης, εἴπε πρὸς τοὺς μαθητάς : «οἰδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ Πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυροθήναια»⁽⁶⁸⁾. Όσαύτως ἡ ἐν Βηθανίᾳ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ λαβοῦσα χώραν σκηνὴ τοῦ μύρου, καθ' ἧν «γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον κατέχεις αὐτὸῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς»⁽⁶⁹⁾, ἔλαβε χώραν δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ Πάσχα κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τῶν εὐαγγελιστῶν Μάρκου καὶ Ματθαίου⁽⁷⁰⁾.

Οὐθεν, ἡ ἔνταξις τῶν ὡς ἄνω γεγονότων εἰς τὸν πρὸ τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Κυρίου εἰς Ἱεροσόλυμα χρόνον, θά ἀπεξένου τὰ γεγονότα ταῦτα ἐκ τῆς φυσικῆς των θέσεως καὶ τῆς πρὸς τὸ ἐπὶ θύραις πάθος τοῦ Κυρίου ἀμέσου ἀναφορᾶς αὐτῶν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντων καθίσταται δῆλον, ὅτι οὐδὲμία τῶν ἐκτεθεισῶν θεωριῶν λύει κατὰ τρόπον ἰκανοποιητικὸν τὸ πρόβλημα τῆς μεταξὺ συνοπτικῶν καὶ Ἰωάννου ὑπαρχούσης διαφορᾶς, ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν Αὐτοῦ ἐφορτασμὸν τοῦ τελευταίου Πάσχα.

‘Αλλ’ ἐάν μέχρι σήμερον δὲν ἔδοθε εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο λύσις ἰκανοποιητική, τίθεται εὐλόγως τὸ ἐρώτημα, πῶς ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διετήρησε μέχρι σήμερον τὴν Ἰωάννειον παράδοσιν, καθ’ ἦν δὲν Κύριος δὲν ἔωρτασε τὸ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα καὶ ἐπόμενως δὲν ἔχρησιμοποίησεν ἄξυμον ἄρτον; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ίσως θά ἡδύνατό τις νῦν ἀπαντήσῃ ὡς ἔξῆς : ‘Η Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, διακρινομένη διὰ τὸν μυστικισμὸν της, τὴν θεολογικήν της λεπτότητα καὶ τὴν ἀκριβολογίαν της, ἡσπάσθη ἀνέκαθεν εἰς τὸ ζῆτημα τοῦ τελευταίου Δείπνου τοῦ Κυρίου τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Ἰωάννου, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποίου συναντῶνται σύντρια τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἥτοι : τοῦ μυστικισμοῦ, τῆς θεολογικῆς λεπτότητος καὶ τῆς ἀκριβολογίας. Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἶναι εἰς ἐκ τῶν τριῶν ἀγίων ἀνδρῶν τοὺς ὅποιους ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐτίμησε διὰ τῆς ἐπωνυμίας : «Θεολόγος». Οὕτοι εἶναι δὲ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, Γρηγόριος δὲ Ναζιανζηνὸς καὶ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος. Σύντρεις εἰσέδυσαν διὰ τῆς μυστικῆς των δυνάμεως εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

‘Αλλ’ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης χαρακτηρίζεται καὶ διὰ τὴν ἴστορικήν του ἀκριβολογίαν. Εἰς αὐτὸν διφείλομεν τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν πολλῶν γεγονότων τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Κυρίου. Εξ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι ὁ Κύριος

68) Ματθ. 26,1. Πρβλ., καὶ Μάρκ. 14,1 ἐ. Λουκ. 22,1 ἐ.

69) Μάρκ. 14,3 - 4. Πρβλ., Ματθ. 26,6 - 7. Λουκ. 7,37 - 38. Ἰωάν. 12,3 - 4.

70) Μάρκ. 14,1. Ματθ. 26,2.

εδρασε δημοσίως ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ ἔτη καὶ ὅτι ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ νά̄ ἑορτάσῃ τὸ Πάσχα 3 φοράς καὶ οὐχὶ μίαν ὡς ἀναφέρουν οἱ συνοπτικοὶ εἴναι γγέλισται.

Αλλὰ καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ τελευταίου Πάσχα ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐμφανίζεται ἀκριβής, θέτων τοῦτο εἰς τὸ ἑσπέρας τῆς Παρασκευῆς καὶ δὴ μετά τὴν δύσιν τοῦ ἥλιου, ὅτε ἡρχετο ἡδη ἡ ἡμέρα τοῦ Σαββάτου. Οὕτως, ἐτέλεσε τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον τὸ ἑσπέρας τῆς Πέμπτης 13/14 τοῦ μηνὸς Νισάν, ὅτε ἡτο ἀδύνατον νά̄ ἔωρτασε τὸ ἐπίσημον Πάσχα τῶν Ἰουδαίων καὶ νά̄ ἔχρησιμοποίησεν ἄξυμον ἄρτον.⁷¹⁾ Αλλ' οὔτε καὶ ἐπίσπευσις τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα καὶ μάλιστα ὑπὸ μεμονωμένων προσώπων προεβλέπετο ὑπὸ τοῦ Νόμου⁷²⁾.

Οὕτως, ὁ Κύριος γνωρίζων ὅτι τὴν Παρασκευὴν 14ην τοῦ μηνὸς Νισάν θὰ ἀπέθνησκεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἐπομένως δὲν θὰ προέφθανε νά̄ ἑορτάσῃ τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, τὸ δόποιον θὰ ἐλάμβανεν χώραν τὸ ἑσπέρας τῆς ιδίας ἡμέρας, ἔφαγε μετά τῶν μαθητῶν Του τὸ τελευταίον δεῖπνον τὸ ἑσπέρας τῆς προτεραιάς, ἀνευ μὲν τῆς χρήσεως ἀμνοῦ, ἀζύμου ἄρτου καὶ πικρῶν χόρτων, ὡς προϋπέθετεν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ δοὺς ἐν τούτοις εἰς τὸ δεῖπνον αὐτὸν ἐπίσημον χαρακτῆρα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν τύπων μεθ' ὧν ἐτελέσθη τὸ δεῖπνον ἐκεῖνο⁷³⁾.

“Αλλωστε ὁ Ἰωάννης ἐμβαθύνων εἰς τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ θεωρεῖ Αὐτὸν ὡς τὸν κατ’ ἔξοχὴν ἀμομον πασχάλιον ἀμνὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπραγματοποιήθησαν ὅλαι αἱ εἰς τὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ ἀφορῶσαι προφητείαι τῆς Πλαταιᾶς Διαθῆκης. Οὕτως π.χ. ὅπως οἱ Ἐβραῖοι δὲν ἐπετρέπετο νά̄ θραύσουν οὐδὲ ἐν ἐκ τῶν ὀστῶν τοῦ πασχαλίου ἀμνοῦ⁷⁴⁾, οὕτω καὶ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἀελθόντες οἱ στρατιῶται καὶ ὡς εἶδον ἡδη αὐτὸν τεθνηκότα οὐ κατέαζαν αὐτοῦ τὰ σκέλη· ἐγένετο δὲ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ⁷⁵⁾.

Αλλὰ καὶ ἡ διαφορά μεταξὺ συνοπτικῶν καὶ Ἰωάννου ίσως δύναται νά̄ ἔξομαλυνθῇ, ἐάν λάβωμεν ὑπὸ δψιν, ὅτι Παρασκευὴ τοῦ Πάσχα καὶ πρώτη τῶν ἀζύμων ἡτο μία καὶ ἡ αὐτὴ ἡμέρα ἀρχομένη τὴν δην ἑσπερινήν τῆς προτεραιάς δηλ. τῆς Πέμπτης 13ης Νισάν. “Ἄρα ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, τελεσθεὶς μετά τὴν δύσιν τοῦ ἥλιου τῆς Πέμπτης, ἐνέπιπτεν εἰς τὰς πρώτας ὥρας τῆς Παρασκευῆς τοῦ Πάσχα ἡ πρώτης τῶν ἀζύμων 14ης Νισάν, τελεσθεὶς δι’ ἄρτου ἐνζύμου” διότι παρεσκευάζετο μὲν ἄπο τῶν πρώτων τούτων ὥρων τῆς Παρασκευῆς (= ἑσπέρας Πέμπτης) ὁ ἀζυμος ἄρτος, ἀλλὰ καθ’ ὅλην τὴν

71) Πρβλ., Strack - Billerbeck, μν. Ἑργ., τομ. 2, σ. 844 ἐ.

72) Πρβλ., Ματθ. 26,26 ἐ. Μάρκ. 14,22 - 24. Λουκ. 22, 17 - 20. 1 Κορ. 11,23 ἐ.

73) Ὁρα Ἔξ. 12,46 (Ἀριθ. 9,12).

74) Ἰοάνν. 19,37.

ήμέραν ταύτην τῆς Παρασκευῆς δὲν ἐγένετο τότε ἀλλ᾽ οὔτε καὶ σήμερον γίνεται παρ' Ἐβραίοις χρῆσις τῶν ἀζύμων, εἰ μὴ μόνον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἥλιου τῆς 14ης τοῦ μηνὸς Νισάν.

Οὕτως, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος τελεσθεὶς τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης πρὸς Παρασκευὴν 13ην πρὸς 14ην Νισάν ἔλαβε χώραν 24 ὥρας πρὸ τοῦ Ἐβραϊκοῦ Πασχαλίου Δείπνου, τοῦθ' ὅπερ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου.

‘Αλλ’, ώς ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἴπομεν, τὸ ὑπὸ ἔξετασιν πρόβλημα δημιουργοῦντον αὐταὶ αἱ εὐαγγελικαὶ διηγήσεις καὶ ώς ἐκ τούτου, οἰαδῆτις λύσις καὶ ἐὰν προταθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, αὗτη θὰ ἔχῃ πάντοτε χαρακτῆρα ὑποθετικόν.

Ίησος Χριστός ὁ «Παράκλητος»

Συμβολή εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὄρου κατὰ τὴν Α' Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου

Γεωργίου Χρ. Ρηγοπούλου

«Ἐάν τις ἀμάρτητος ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δίκαιον καὶ αὐτὸς ἵλασμας ἔστιν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου».

(*I Ιωάν. 2, 1 - 2*)

Ο δρός «Παράκλητος» ἀπαντᾶται μόνον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἐν τῇ Α' Καθολικῇ Ἐπιστολῇ αὐτοῦ¹. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἐν λόγῳ εὐαγγελίῳ διά τοῦ ὡς εἰρηται δρου ὑποδήλωνται ὑπὸ τοῦ Κυρίου τὸ Ἀγιον Πνεῦμα, ἐν δὲ τῇ ως ἄνω ἐπιστολῇ δὲ Ἰησοῦς Χριστός. Σημαίνει δὲ ὁ ἐν λόγῳ δρός ἐν τῇ Κ.Δ. τὸν παραμυθητήν, τὸν ἐνισχυτήν, τὸν συνήγορον, τὸν μεσίτην².

Ἐν τῇ Π.Δ. οἱ Ο' μεταφράζουν τὸν δρὸν ΝΑΗΕΜ διά τοῦ «Παρακλήτωρ» (ἀπαξ ἀπαντώμενον) ἐν Ἰωάν 16,2. Ἐκτὸς τοῦ χωρίου τούτου οὐδαμοῦ τῆς Π.Δ. ἀπαντᾶται δὲ δρός Παράκλητος, ἐνῷ τούναντίον δαψιλῆς ἡ χρῆσις γίνεται τοῦ ρήματος «παρακαλῶ» καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ «παράκλησις».

Ἐν τῇ θύρᾳ τῶν γραμματείᾳ δὲ δρός συχνάκις ἀπαντώμενος σημαίνει κυρίως τὸν καλούμενον εἰς βοήθειαν³, τὸν συνήγορον ἐν τινὶ δίκῃ⁴. «Ἡτοι ἔχει παθητικὴν καὶ ἐνεργητικὴν σημασίαν. Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ δροῦ πλεῖσται διεξῆχθησαν συζητήσεις. Παραλείποντες τὰς παλαιοτέρας θεωρίας⁵ ἀναφέρομεν τὴν ἀποψιν τοῦ S. Mowinckel⁶ καθ' ἦν δὲ δρός προέρχεται ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐνῷ δὲ R. Bultmann⁷ εὑρίσκεται τὴν ρίζαν τούτου ἐν τοῖς γνωστικοῖς κειμένοις καὶ ταῖς Ωδαῖς τοῦ Σολομῶντος. Οὐ διέτερος

1. Ἰωάν. 14, 16; 26; 15, 26; 16, 7; 1 Ἰωάν. 2, 1.

2. Πλείουν περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ δροῦ ίδε ἐν Σ. Ἀγουρίδου, «Ο «Παράκλητος» καὶ δὲ «Κατήγορος», ἐν «Βιβλικά Μελετήματα», τ. I, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 67 - 68.

3. Δίων Κάστος 46, 20.

4. Δημιοσθ. 343, 10. Διογένους Λαερτίου 385, 9.

5. Περὶ τούτων ίδε: J. H. Bernard, A critical and exegetical Commentary on the Gospel according to St. John, Edinburg 1928. W. Bauer, Das Johannes Evangelium, 1935. J. Lagrange, Evangile selon saint Jean, Paris 1936. O. Betz, Der Paraklet, Leiden 1963, σ. 4 - 35.

6. Die Vorstellungen des Spätjudentums vom heiligen Geist als Fürssprecher und des Johanneische Paraclet, ἐν Z.N.T.W. (1933) σ. 97 - 130.

7. Das Evangelium des Johannes 1941, σ. 437 - 440.

καθηγητής Ph. Menoud⁸ τονίζει ότι «όπως περὶ τοῦ Λόγου οὗτῳ καὶ περὶ τοῦ Παρακλήτου ἀνευρίσκει τις ἐν τῇ Ἰεωννείφ σκέψει ἐν νέον στοιχεῖον. Δὲν θύ πρέπει νὰ ἑκπλαγῇ τις, ἐάν δὲ εὐαγγελιστὴς ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς ἔραστῆς, ἀλλ᾽ ἑκεῖνος εἰς τὸν ὅποιον δικαίως ἡ ἐκκλησία ἀπέδωσε τὸν τίτλον «θεολόγος» ἥτοι ἐν δημιουργικὸν πνεῦμα, διὰ νὰ μὴ εἴπῃ τις, ἐν δραγανον τοῦ Πνεύματος».

«Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολῆς τοῦ Παρακλήτου καθίσταται προφανῆς ἐκ τοῦ ἀτελεσφορήτου πάστης ἀνθρωπίνης προσπαθείας, ὅπως γνωρίσῃ τὸν Θεόν καὶ δέξευμενίσῃ Αὐτόν⁹.

Εἶναι σφάλμα τὸ νὰ ἐρμηνεύῃ τις ἐν τῇ Κ.Δ. τὸν ὄρον «Παράκλητος» μόνον ὑπὸ τὴν δικανικήν ἔννοιαν. Ἐάν ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία εὔρηται παρὰ τοῖς θύραθεν συγγραφεῦσιν, ἐν τούτοις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς σωτηρίας «Παράκλητος» δὲν εἶναι μόνον δισυνήγορος καὶ ἐντυγχάνων ἀλλὰ καὶ διαμυθῶν αὐτούς, ὑπὲρ ὧν συνηγορεῖ καὶ ἐντυγχάνει. Εἶναι διαταξῆς δύο διίσταμένων προσώπων τοῦ Ἀγίου Θεοῦ καὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου μεσίτης. Παρ¹⁰ ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ ὁ ἑκάστοτε βασιλεὺς¹¹, ἀρχιερεὺς¹² καὶ προφήτης¹³ ἥσκει μεσιτικὸν ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἔξωστουδικοῖς θρησκεύμασιν¹⁴ ὁ βασιλεὺς καὶ τὸ ἵερατελον ἐμεσίτευον πρὸς τὸ θεῖον χάριν τῶν ἀνθρώπων, ἐν τούτοις «εἰς μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπὸς Χριστὸς Ἰησοῦς» (Ι Τιμ. 2,5), διότι «οὐκ ἔστιν ἐν ἀλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία οὐδὲ γάρ δονομά ἔστιν ἔτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον τοῖς ἀνθρώποις ἐν φῷ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς» (Πράξ. 4,12), εἰ μὴ τὸ «Ονομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Οἱ Ιωάννης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Παρακλήτου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Α΄ Καθολικῇ Ἐπιστολῇ τοῦ ἀφορμάμενος ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως εἰς τὴν ἀμαρτίαν οὐχὶ μόνον τῶν μὴ βεβαπτισμένων ἀλλὰ καὶ τινῶν ἐκ τῶν ἡδη

8. L'Evangile du Jean, selon les recherches récentes, Neuchâtel 1947, σ. 59.

9. Τὸ γεγονός τοῦτο στενότατα συνδέεται μὲ τὴν παγκόσμιον θεανθρωπικὴν προσδοκίαν καὶ τὸ γενεσιούργὸν αἴτιον ταύτης περὶ ὧν ἐπιθι : Λ. Ι. Φιλιππίδου, Ἰστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, Ἀθῆναι 1958, σ. 764 - 867.

10. Πρᾶξ. 2 Βασ. 3,18; Μιχ. 5,1; Ἱερ. 23, 5; 2 Βασ. 5,12; Ἀγγ. 2,23; 1 Βασ. 16,13; 2 Βασ. 23,2.

11. Ἔξ. 29,1 - 7; 32,20; 24,6; 33,7;

12. Ἔξ. 4,16; Ἀριθ. 22,38; 23,5.12.16; Ἱερ. 1,9. Πλέιονα περὶ τῆς κλήσεως τῶν προφητῶν ἡτὶς συνιστῷ τὴν Ἐναρξῖν τοῦ μεσιτικοῦ αὐτοῦ ἔργου ίστε ἐν : Β. Βέλλα, Θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τ. Α², Ἀθῆναι 1957, σ. 230 ἔξ., τ. Β', Ἀθῆναι 1963, σ. 11 - 14, Γ. Ῥηγοπούλου, Ἡ περὶ Μεσσίου πίστις τῶν Ἐρημιτῶν τοῦ Khirbet Qumrân, Ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 57 ἔξ.

13. Πρᾶξ.. παρ¹⁵ Ἀρχαῖος Ἑλληστον (Πλάτωνος, Πολιτικός 290Ε), Ἀσσυροβαβυλωνίοις (Ed. Dhorme, Les Religions de Babylone et d'Assyrie, Paris 1949, σ. 198,200), Σουμερίοις καὶ Χιττίταις (R. Dussaud, Les Religions des Hittites et des Haurrites, des Phéniciens et des Syriens. Paris 1949, σ. 203,350).

μελάνω τῆς ἐκκλησίας¹⁴. 'Ως λύσιν τοῦ προβλήματος προβάλλει τὴν μεσιτείαν τοῦ Παρακλήτου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὅστις εἶναι «δίκαιος». Εἰδικότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδάσκει διτὶ διὰ Θεός Πατήρ ἔξι ἀπείρου ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας ἀπέστειλε τὸν Μονογενῆ Υἱόν του Σωτῆρα εἰς τὸν κόσμον¹⁵. Η ἀποστολὴ τοῦ Υἱοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἀνταπόδοσις προηγηθείσης ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, δεδομένου διτὶ διὰ μαρτωλὸς ἀνθρωπος δὲν ἀγαπᾷ τὸν Θεόν (4,10). Τὸ μέγεθος τῆς θείας παναγάπης καθίσταται προφανές καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος καθ' διό ἀποσταλεῖς εἶναι Υἱός Μονογενῆς τὸν διποίον ἀπέιρως ἀγαπᾶ διὰ Πατήρ. 'Ο Υἱός ἡλθεν εἰς τὸν κόσμον «δι» ὄντας καὶ Πνεύματος» (5,6), ἵνα ἀπεργάσηται τὴν ἀνθρωπίνην σωτηρίαν¹⁶. Καὶ τὸ μὲν ὄντος δηλοῖ τὸ ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ, ὅπερ εἶναι εἰς τῶν σημαντικωτέρων σταθμῶν τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ διποίον ἡ Μεσσιακὴ ἰδιότης Αὐτοῦ διεκηρύχθη καὶ ἐπεβεβαιώθη ἀπολύτως καὶ ἀψευδός, διότι διὰ Ἰησοῦς βαπτισθεῖς αεύθυνται ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὄντος¹⁷ (Ματθ. 3,15) ὃν ἀναμάρτητος, διὰ Πατήρ ἐκήρυξεν Αὐτὸν «Υἱὸν ἀγαπητὸν ἐν φῷ νεόδοκησεν» (Ματθ. 3,17), τὸ δὲ «Πνεύμα τοῦ Θεοῦ ὃς εἰ περιστερά» κατέβη καὶ ἔμεινε ἐπ' Αὐτὸν (Ματθ. 3,16, Ἰοάν. 1,33) μαρτυροῦν περὶ τῆς ἀψευδοῦς Πατρικῆς μαρτυρίας καὶ τῆς μεσσιακῆς ἰδιότητος τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν ἐκ ταπεινοφροσύνης ἀρνούμενον νῦν βαπτίση Αὐτὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καθ' οὓς ἡλθεν «πληρώσαι πᾶσαν δικαιοσύνην» (Ματθ. 3,15) εἶναι βαρυσήμαντοι ὡς συνδέοντες τὸ βάπτισμα πρὸς τὴν δικαιοσύνην παντὸς τοῦ λαοῦ κατὰ προσφυῆ παρατήρησιν τοῦ Oscar Cullmann¹⁸. Καὶ τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι διὰ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι «δίκαιος» (Ι Ιωάν. 2,2).

Κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς δρᾶσιν του παρεκάλεσεν τὸν αὖν σκότει καὶ σκῆθθανάτου πορευόμενον λαὸν¹⁹ (Ησ. 9,2) διὰ τοῦ φωτὸς τῆς θεογνωσίας, τὴν διποίαν πλουσίως ἐπέχειν διὰ τῆς διδασκαλίας του, δεδομένου διτὶ διὰ Θεός εἶναι φῶς καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ «τὸ φῶς ἡδη φαίνει» (2,8) καὶ κατὰ συνέπειαν διὰ ποδεχόμενος τὴν θείαν διδασκαλίαν καὶ προσαρμόσας τὴν ζωήν του πρὸς αὐτὴν ζῇ ἐν τῷ φωτὶ (2,9). 'Αλλ' δὲν τῷ φωτὶ τῆς

14. I Ιωάν. 1,10 - 2,2: πρβλ. Σ. 'Αγουρίδου, 'Αμαρτία καὶ 'Αναμαρτησία κατά τὴν Α' Ἐπιστολὴν τοῦ 'Αγίου Ιωάννου, Ἐν 'Αθήναις 1958.

15. I Ιωάν. 4,9.14.

16. Κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ παρέχεται ὡς γνωστική, ὡς σωτηρία ἀπὸ τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐσχετολογικὴν ἔννοιαν δεδομένου διτὶ διὰ Ἰησοῦς μένει εἰς τὸν αἰθνα ἀλλ' εἶναι καὶ διὰ ἐρχόμενος κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς. Πρβλ. B. Τσάκενα, 'Η Χριστολογία τοῦ κατὰ τὸν Ἰωάννην Εὐαγγελίου, 'Αθῆναι 1969, σ. 105 - 106. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Κ.Δ. περὶ τοῦ 'Ἐρχομένου' Ἰησοῦ Χριστοῦ ίδε Γ. 'Ρηγοπούλου, 'Ιησοῦς Χριστός διὰ 'Ἐρχομένος' Κύριος, ἐν 'Αθήναις 1968.

17. Le Baptême des Enfants, Neuchâtel 1948, σ. 14 - 15.

θεογνωσίας ζῶν ζῇ αἰώνιος, τῆς αἰώνιας δὲ ζωῆς ἀπολαμβάνει πᾶς ὁ ἐν ἀδιασπάστῳ ἐνότητι τελῶν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, διότι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Θεός ὁ ἀληθινός καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος (5,20· πρβλ. 5,11). Δι’ ὁ καὶ ἐκ τοῦ θανάτου «μεταβεβήκαμεν εἰς τὴν ζωὴν» (3,14). Η ζωὴ δὲ ἡ ἐν Χριστῷ εἶναι ἡ ἀγιάζουσα καὶ τελειῶσα τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἄφθαρτος καὶ αἰώνιος ζωὴ τῶν ἀγίων καὶ ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ παράτασις τῆς ἐπιγείου τοιαύτης¹⁸, δεδομένου δτὶ ὁ Χριστὸς ἥλθεν ἐπὶ τῆς γῆς «ἴνα ζήσωμεν δι’ αὐτοῦ» (4,9).

Ο ‘Ιωάννης μετά δυνάμεως τονίζει δτὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς «οὐκ ἥλθεν ἐν τῷ ὅντι μόνον ἄλλον» ἐν τῷ ὅντι καὶ τῷ ἀματιτιῷ» (5,6), δεδομένου δτὶ ὁ θεὸς ἀπέστειλεν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ Ἰλασμὸν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν» (2,2). Ο δρός «‘Ιλασμός» ἀπαντώμενος δις ἐν τῇ Α’ Ιωάν.¹⁹ καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Κ.Δ., προϋποθέτων ὀργὴν καὶ πρᾶξιν προκαλέσασαν αὐτήν, σημαίνει ἔξιλαστήριον θυσίαν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θυσίαν τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται προφανῆς ὁ στενὸς σύνδεσμος τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου ως Παρακλήτου πρὸς τὸ ‘Αρχιερατικὸν ἄξιωμα²⁰ Αὐτοῦ. Ἐνόσφερ εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς γῆς, παρεκάλει καὶ ἐνίσχυεν τοὺς μαθητάς ἔναντι τοῦ κόσμου, τέλος δὲ «ἀγιάζει» (Ιωάν. 17,19)²¹ ἔαυτὸν χάριν

18. Β. Ιωαννίδου, ‘Η Χριστολογία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ιωάννου, ‘Ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 37.

19. 2,2; 4,10. Κατὰ τὸν Παῦλον, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν «προέβητο ὁ θεὸς Ἰλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ (Ρωμ. 3,25) ἥτοι μέσον ἔξιλασμοῦ τῶν πιστῶν. Πρβλ.. Π. Τρεμπέλα, ‘Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς ‘Ρομαίους ἐπιστολὴν’, Αθῆναι 1958, σ. 69. Fr. Leenhardt, L’Epître de Saint Paul aux Romains, Neuchâtel 1957, σ. 66 - 67. L. Cersaux, Christ dans la Théologie de Saint Paul, Paris 1954, σ. 113 ἐξ. Παραλλήλως ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς ‘Εβραίους ἐπιστολῆς (2,17) διδάσκει δτὶ ὁ Χριστὸς ὡφειλεν κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς δόμοιαθηναι, ίνα ἐλέημον γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν θεὸν εἰς τὸ Ἰλάσκεσθαι τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦν. ‘Ἐπι τοῦ προκειμένου δ. C. Spicq (L’Epître aux Hebreux, τ. II, Paris 1953, σ. 48) παραπτηρεῖ δτὶ ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ θανάτου του ἔκαμε πρᾶξιν ἔξιλασμον ισοδυναμόδια πρὸς θυσίαν, διὰ τὴν συγχώρησιν τῶν ἀμαρτιῶν. Τὸ ἀλλάσκεσθαι τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦν ὑποδηλοῦ τὸ ‘Ἄξιόμα τοῦ Μεγάλου ‘Αρχιερέως Μεσίτου μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ο δὲ ‘Ωριγένης (Εἰς τὸ κατὰ Ιωάννην τοι. Α’ XXXIII ΒΕΠ 11,279) ταυτίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ Παρακλήτου πρὸς τὴν τοῦ Ἰλασμοῦ καὶ Ἰλαστήριου γράφων: «Οὐδὲν τῶν . . . δονομάτων τὴν περὶ ἡμῖν πρὸς τὸν Πατέρα προστασίαν αὐτοῦ (= τοῦ Χριστοῦ) δηγῶι, παρακαλούντος ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως καὶ Ἰλασκομένου, ως «οὐ παράκλητος» καὶ «οὐ Ἰλασμός» καὶ «τὸ Ἰλαστήριον».

20. Πρβλ.. O. Cullmann, Cristologie du Nouveau Testament, Neuchâtel 1958, σ. 93, ἐξ. M. Kohler, Le Coeur et les Mains (Commentaire de la 1er Epitre de Jean) Neuchâtel 1962, σ. 39 ἐξ.

21. Τόσον οἱ Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας δσον καὶ πλείστοι τῶν νεωτέρων ἔμμηνευτῶν ἔμμηνευτῶν τὴν ἐκφρασιν ‘ἀγιάζω ἐμάυτον’ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «προσφέρω ἐμάυτον θυσίαν». Οὕτως ὡς Ἰησοῦς ἔμμηνευτῶν θάνατον τοῦ ως προσφοράν ὑπὲρ τῶν μαθητῶν καὶ τῆς Ἑκκλησίας. Πρβλ.. Σ. ‘Αγουρίδου, ‘Η ‘Αρχιερατικὴ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 71 - 73. Π. Τρεμπέλα, ‘Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ιωάννην Εὐαγγελίον,

τῶν μαθητῶν καὶ μεσιτεύει τῷ Πατρὶ ὑπὲρ αὐτῶν. 'Ἄλλ.' ἡ ἔντευξις πρὸς τὸν Πατέρα δὲν παύει μετά τὴν θυσίαν τοῦ Γολγοθᾶ, ἀλλὰ συνεχίζεται καὶ ἐν οὐρανῷ καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν μαθητῶν καὶ ἡ προφύλαξις αὐτῶν ἀπὸ τῆς κακίας τοῦ κόσμου διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ «'Ἄλλου Παρακλήτου» (Ιωάν. 14,16). 'Ο Ιησοῦς προσήνεγκεν θυσίαν τῷ Πατρὶ ὡς μέγιστος Ἀρχιερέως, ἀπείρως ὑπερέχων τῶν προτυπώσαντων Αὐτὸν Ἀρχιερέων τῆς Π.Δ., ὡς ἔχων αἰωνίαν καὶ ἀπαράβατον τὴν Ἱερωσύνην, ἀπόλυτον ἀγιότητα «κατὰ πάντα διοιος γενόμενος ἡμῖν χωρὶς ἀμαρτίας» (Ἐφρ. 4,15). 'Ως θύμα δὲ ἀμίαντον καὶ ἀπολύτως καθαρὸν διὰ τοῦ αἵματός του ἀπεκάθαρεν τὴν ἀνθρωπίνην ἀμαρτίαν (1 Ιωάν. 1,7; 2,12). 'Η ἀποτελεσματικότης τῆς θυσίας τοῦ Ιησοῦ διφείλεται εἰς τὸ διτί εἶναι «δίκαιος» τ.ε. ἀναμάρτητος (2,2), δεδομένου διτί οὐδεμίᾳ ἀμαρτία Αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐμπόδιον κατὰ τὴν πρός τὸν Πατέρα ἔντευξίν Του. 'Ἐν ταύτῃ εἶναι «ἀγνός»(3,5)²² καὶ «ἄγιος» (Ἀποκ. 3,7). 'Υπὸ τάς προϋποθέσεις ταύτας δικαιολογεῖται πλήρως τὸ τοῦ 'Απ. Παύλου: «εἰς μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπὸς Χριστὸς Ιησοῦς» (1 Τιμ. 2,5). 'Εξ οὗ καὶ ἡ αἰωνία καὶ κοσμικὴ ἄξια τῆς θυσίας του ἡτοῖς διὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ διὰ πάντα ἀνθρώπων εἶναι ἐν συνεχεῖς παρόν, δεδομένου διτί ὁ Ιησοῦς «ἴλασμός ἐστιν» (1 Ιωάν. 2,2). 'Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου δικαιωνέται ὁ Βαπτιστής Ιωάννης ὁ εἰπὼν «'Ιδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἱρετὸς τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου» (Ιωάν. 1,29) καὶ ὡς ἐρμηνεύει ὁ 'Ωριγένης: αεὶ δὲ καὶ τὰ φάναι, «ὁ αἱρετὸς τὴν ἀμαρτίαν» οὐχ ὁ ἄρας ἡ δομέλλων αἱρετοί. 'Αεὶ γάρ ἐνεργεῖ τὸ αἱρεσθαι τὴν ἀμαρτίαν τῶν προσφευγόντων αὐτῷ. Παρίσταμεν οὖν ἐκ τούτου διτί καὶ ἥρεν καὶ αἱρεῖ καὶ ἀρεῖ, καθ' ἔκαστον καιρὸν ἐφαρμοττομένου τοῦ αἱρετοῦ»²³.

Μετά τὴν 'Ανάληψιν καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδραν συνεχίζει εἰς τὸ διηνεκές νῦν παραμένη ὁ Παράκλητος πρὸς τὸν Πατέρα· δι· ὃ ἐν τῷ δονόματι του ὁ Πατήρ ἐπεμψεν τὸν «'Ἄλλον Παράκλητον» ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα μετὰ τῶν πιστῶν παραμένῃ εἰς τὸν αἰώνα (Ιωάν. 14,16), ἐν ταύτῃ δὲ ὁ Πατήρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ 'Οντόματος τοῦ Υἱοῦ ὑπὸ τῶν πιστῶν ἰκανοποιεῖ τὰ αἰτήματα αὐτῶν²⁴. Βασικὴ προϋπόθεσις εἶναι ἡ ὁμολογία πίστεως

²² Αθῆναι 1954, σ. 608 ξ. W. Thüssing, *La Prière sacerdotale de Jésus*, Paris 1970, σ. 102 - 103.

²³ 'Ο Ιωάννης εἶναι ὁ ἀπόστολος τῆς ἀγνότητος τοῦ Σωτῆρος κατά τὸν C. Spicq (L'Origine Johannique de la conception du Christ - prêtre dans l'Epître aux Hebreux, ἐν Aux Sources de la Tradition Chrétienne, Mélanges offerts à Maurice Goguel, Neu-châtel 1950, σ. 264).

²⁴ 'Ωριγένης, 'Αποσπ. ἐκ τῶν Σειρῶν XIX, ΒΕΠ. 12, 347.

²⁵ Πρβλ., Ιωάν. 14,13; 15,16; 16,23,26 (εὐχεσθαι δεῖ) «... δι· Ἀρχιερέως καὶ Παρακλήτου δυναμένου συμπαθεῖν τάς ἀσθενείας ἡμῶν» κατά τὸν 'Ωριγένην (Περὶ εὐχῆς XV,3, ΒΕΠ 10,259).

ὅτι «Ιησοῦς ἐστιν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ» (1 Ιωάν. 4,14 - 15) καὶ ἡ ὄμολογία αὐτῇ ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ τεκμηριωθεί διά τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον (1 Ιωάν. 3,23 - 24). Οὕτω δημιουργεῖται ἡ μυστικὴ κοινωνία τοῦ πιστοῦ μετά τοῦ Υἱοῦ καὶ διά τοῦ Υἱοῦ μὲ τὸν Πατέρα ἥτις ἀποδεικνύει τὴν «ἄνωθεν γέννησιν» τοῦ πιστοῦ, δεδομένου ὅτι «πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ἔκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα ἀγαπᾷ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ» (1 Ιωάν. 5,1). Ἐνταῦθα ἀκούεται μακρινὸς ἀπόχος τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Νικόδημον περὶ τῆς «ἄνωθεν γεννήσεως», ἥτις συντελεῖται διά τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ τεκμηριωθεί διά τῆς ἀσκήσεως ἔργων ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ὑπὸ τοῦ πιστοῦ (2,29; 4,7).

Εἰς πιστοποίησιν τῆς ἀληθείας τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ Ἰωάννης δὲν ἀρκεῖται νὰ προβάλῃ μόνον τὴν ἴδικήν του μαρτυρίαν ὡς αὐτόπτου καὶ αὐτηκόου μάρτυρος «περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς» (1 Ιωάν. 1,1) ἀλλὰ κυρίως τὴν ἀψευδεστάτην μαρτυρίαν τοῦ Πνεύματος, διότι «τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ ἀληθεία» (1 Ιωάν. 5,6). Πεντάκις²⁵ ἐν τῇ ἐν λόγῳ ἐπιστολῇ του ὁ Ἰωάννης ποιεῖται λόγον περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπαληθευομένης οὕτω τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Κυρίου κατά τοὺς ἀποχαιρετιστηρίους λόγους Του καθ' ἦν ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν (Ιωάν. 16,13). Ἡ ἐκκλησία, ἥδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς παρουσίας της ἐν τῷ ἱστορικῷ γίγνεσθαι, ἐδραζομένη ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς περὶ ἡμῶν συνεχοῦς ἐντεῦξεως τοῦ Παρακλήτου Ἰησοῦ (Πρβλ.. Ρωμ. 8,34) ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς ἀψευδοῦς διαβεβαιώσεως τοῦ θείου ἰδρυτοῦ τῆς καθ' ἦν «ὅσα ἂν αἰτήσετε ἐν τῷ ὄνδρατί μου δώσει ὑμῖν» (ὁ Πατήρ) (Ιωάν. 14,13), ἐπικαλεῖται ἐν παντὶ τῷ δνομα τοῦ Κυρίου καὶ ἴδιαίτατα κατά τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, καθ' ὃ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐφάπαξ προσενεγκείσης θυσίας ἰσοδυναμεῖ πρὸς πραγματικὴν ἀναπαράστασιν αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἡ μετάληψις δὲ τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου χορηγεῖ τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν εἰς τὸν πιστόν. Τὴν αἰωνίαν παρὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ καθέδραν καὶ δόξαν τοῦ Παρακλήτου Ἰησοῦ μεγαλειωδῶς περιγράφει ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν καθ' ἦν εἰδεν «ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου (τοῦ Θεοῦ) καὶ τῶν τεσσάρων ζώων καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων... ἀρνίον ἐστηκός ὡς ἐσφαγμένον²⁶ καὶ ἥλθεν καὶ εἶληφεν ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου».

25. 3,24; 4,2,3,13; 5,6.

26. «Ἡτοι φέρον τά ἵχνη τῆς ἡλιαστηρίου σφαγῆς. Περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Ἀρπιοῦ ἐν τῇ Ἀποκάλυψι τοῦ Ἰωάννου ἰδε P. Prigent, Apocalypse et Liturgie, Neuchâtel 1964, σ. 73 ἐξ. Π. Μπρατσιώτου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 129 ἐξ.

Πρὸς τὸ Ἀρνίον ἀναπέμπουν αἰνον δοξολογίας οἱ πρεσβύτεροι, οἵτινες «ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν καὶ ἐλεύκαναν αὐτάς ἐν τῷ αἷματι τοῦ Ἀρνίου», «αἱ μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων ἄγγέλων» καὶ πᾶν κτίσμα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὑπὸ κάτω τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, διότι «έσφαγη καὶ ἤγόρασεν τῷ Θεῷ ἐν τῷ αἷματι του ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους»²⁷.

27. Ἀποκ. 5,6 - 8,11 - 12; 7,14; 5,9 - 10.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδιόχειρος ἀνακεφαλαίωσις
τῆς πρὸς Γαλάτας

Βασιλείου Π. Στογιάννου, Δρ. Θ.

Οἱ κατακλείοντες τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν ὅκτὼ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ἔκτου κεφαλαίου παρουσιάζουν ἰδιοτυπίαν τινὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀποστόλου. Ἡ ἰδιοτυπία διφείλεται οὐ μόνον εἰς τὸ γεγονός, διτὶ δὲ Παῦλος ἔγραψεν ἰδιοχειρῶς τοὺς ἐν λόγῳ στίχους, ἐνῷ συνήθως περιωρίζετο εἰς τὴν ἰδιόχειρον ἀναγραφὴν τοῦ τελικοῦ ἀσπασμοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν στίχων. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ ἀνακεφαλαίωσιν τῶν κυρίων σημείων αὐτῆς, ἡ τούλαχιστον τῶν συνεχόντων τὴν καρδίαν τοῦ Ἀποστόλου θεμάτων. Προσωπικὴ ὑπεράσπισις τοῦ Παύλου καὶ κατάδεξις τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου του ἀποτελοῦν ἐνταῦθα τὸν κύριον στόχον.

Τὰ ἀνωτέρω παρετηρήθησαν κατὰ διάφορον ἐκάστοτε τρόπον καὶ μέτρον ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, ώς ἡτο ἄλλωστε φυσικόν. "Ἄλλ." ἡ ποικιλία τῶν ἀπόψεων ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ ἔλλειψις μιᾶς συνοπτικῆς καὶ συστηματικῆς ἐκθέσεως τῶν προβλημάτων καὶ τῶν προταθεισῶν λύσεων ἀφ' ἑτέρου, ὧδηγησεν εἰς τὴν σκέψιν μιᾶς συντόμου ἐκθέσεως τῶν κυρίων προβλημάτων καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς προσπαθείας μιᾶς ἱκανοποιητικῆς, δσον ἔνεστιν, λύσεως. Οὕτω θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἐρμηνείαν τῶν στίχων 6,11 - 18 λαμβάνοντες ὑπὸ δψιν τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτέραν ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν καὶ ἔχοντες ώς κριτήριον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς δρθιοδόξου ἐρμηνευτικῆς, προτάσσοντες γενικάς τινας παρατηρήσεις καὶ κατακλείοντες τὴν ἔκθεσιν διὰ τῶν συμπερασμάτων τῆς μελέτης.

A. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τῆς πρὸς Γαλάτας καὶ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου δημιουργεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἐντύπωσιν ποιᾶς τινος διαφορᾶς καὶ συντελεῖ ὅστε ν' ἀναφυοῦν ὥρισμέναι ἀπορίαι. Οὕτω κατ' ἀρχὴν παρατηροῦμεν διτὶ δὲ Παῦλος γενικῶς ἀκολουθεῖ ὥρισμένην τάξιν κατὰ τὴν περάτωσιν τῶν ἐπιστολῶν του. Μετά τὰς παρανέσεις πρὸς τοὺς πιστούς, αἱ δποῖαι ἐν πολλοῖς συνδέονται πρὸς τὸ «δογματικὸν» μέρος τῆς ἐπιστολῆς λίαν χαλαρῶς ἀκολουθεῖ φράσις ἐσχατολογικοῦ χρώματος (1 Κορ. 16,23· Κολ. 4,5· 1 Θεσ. 5,19.20· Ἐφ. 6,18· Φιλ. 4,5· Ρωμ. 16,20) πρὸ δὲ μετὰ τοὺς ἀσπασμούς, εἰς οὓς προστίθενται ἐνίστε καὶ τινες προσωπικαὶ συστάσεις ἡ παραγγελίαι, κατακλείεται δὲ ἡ ἐπιστολὴ διὰ τῆς εὐλογίας καὶ τοῦ λειτουργικοῦ «Ἀμήν».

"Εναντι τῆς ώς ἄνω συνήθους τάξεως ἡ πρὸς Γαλάτας παρουσιάζει ποιάν τινα ἀπόκλισιν. Οὕτω, ἔχομεν μέχρι τοῦ 5,15 τὸ «δογματικὸν» μέρος, ἐνῷ τὸ «ἡθικὸν» στενῶς συνδεδεμένον πρὸς ἕκεῖνο καταλαμβάνει τοὺς στίχους 5,16 - 6,10. Αἱ παρανέσεις κατακλείονται διὰ τοῦ στίχου 6,10, ὁ ὅποιος ἔχει ἐσχατολογικὴν χροιάν, τὴν δποίαν προσδίδει εἰς αὐτὸν ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ παρόντος ώς «καιροῦ». Θά ἀνέμενε τὶς ἐνδεχομένως ἀσπασμούς ἡ, ἐλλείψει αὐτῶν, τὴν συνήθη ἀποστολικὴν εὐλογίαν. 'Αντ' αὐτοῦ ὁ 'Ἀπόστολος ἐπανέρχεται εἰς τὰ κύρια θέματα τῆς ἐπιστολῆς, τὰ ὅποια ἐπανεξετάζει δι' ὀλίγων διδών τὴν ἥδη γνωστὴν εἰς τὸν ἀναγνώσθην λύσιν. 'Η προσωπικὴ κατά τοῦ Παύλου ἐπίθεσις τῶν ἐν Γαλατίᾳ ταραχοποιῶν, ἡ ἔναντι τῆς ἀναγκαιότητος τῆς περιτομῆς πρὸς σωτηρίαν θέσις του, τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ Σταυροῦ ἐν τῇ σωτηρίᾳ, τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ νέου Ἰσραὴλ, ὁ προσωπικὸς ἄγων τοῦ Ἀποστόλου, ἦτο τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἀντιμετωπιζομένων ἐν τῇ ἐπιστολῇ θεμάτων, σκιαγραφοῦνται ἐνταῦθα, διδομένης συγχρόνως ἐν εἰδεί συνθήματος καὶ τῆς ἀποντήσεως τοῦ Παύλου.

Τὰ ἀνωτέρω ἀναγκάζουν τὸν ἔρμηνευτὴν νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ἡκολούθησαν ώρισμένην πορείαν ἔχουσαν ώς ἔπειται. Εύρισκομενος ἐν 'Ἐφέσῳ ὁ Παῦλος ἐπληροφορήθη τὰ κατὰ τὴν Γαλατίᾳν. 'Ωρισμένοι ιούδαιζοντες ἵεραπόστολοι, μὴ ἰκανοποιηθέντες ἐκ τῆς μετά τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον δημιουργηθείσης καταστάσεως εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ χώρου ἔνθα ἐκήρυττεν ὁ Παῦλος, ἀνέλαβον ἐκστρατείαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς περιτομῆς, διότι ἐφρόνουν ὅτι αὗτη ἡτο ἀναγκαία πρὸς σωτηρίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν εὐχερεστέρας μεταστροφῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν πιστῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τῶν κατηγόρουν τὸν Παῦλον ώς ἀσυνεπῆ εἰς τὴν περὶ περιτομῆς διδασκαλίαν του. 'Η ἀντίκρουσις τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν καὶ ἡ ἔκθεσις τῆς περὶ Νόμου, περιτομῆς καὶ σωτηρίας διὰ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας του ἀπετέλεσαν τὸ κύριον μέλλημα τοῦ Ἀποστόλου, εὐθὺς ώς ἐπληροφορήθη τὰ συμβαίνοντα ἐν Γαλατίᾳ. Ταῦτα ἔξεθεσεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας, ὑπαγορεύσας ταύτην εἰς τινὰ τῶν συνεργατῶν του.

Μετά τὸ πέρας τῆς ὑπαγορεύσεως ὁ 'Ἀπόστολος ἀνέγνωσεν ἡ ἥκουσεν ἀναγνωσκομένην τὴν ἀποτετελεσμένην ἥδη μέχρι τοῦ στίχου 6,10 ἐπιστολὴν καὶ ἐπέφερε, πιθανῶς, τὰς ἀναγκαίας μικροδιορθώσεις. 'Αντὶ ὅμοις νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῆς τελικῆς εὐλογίας ἥχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀνακεφαλαὶσῃ ὁ σημεῖος τῆς κύρια σημεία τῆς ἐπιστολῆς διὰ συντόμων προτάσεων εὐκόλων εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν. Εἰς τοῦτο ὡδηγήθη ὑπὸ τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος, τὸ ὅποιον δὲν ἦτο λεπτομέρειά τις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ κέντρον τῆς πίστεως καὶ τὸ κύριον σημεῖον τῆς διδασκαλίας του. Συνεπῶς, οἱ στίχοι 6, 11 - 18 ἀποτελοῦν σύν-

οψιν τῆς παυλείου διδασκαλίας, ώς αὗτη ἔξετέθη ἐν τοῖς προηγουμένοις, γενομένην ὑπὸ τοῦ ίδιου. Τοῦτο θά φανῇ κατά τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐπί μέρους, εἰς τὴν δόποιαν καὶ χωροῦμεν κατά στίχον, ἀναφερόμενοι συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν, παλαιάν τε καὶ σύγχρονον.

B. Ἐρμηνεία τῷ μέρον τοῦ μέρους στίχων μετ' ἀγραφορᾶς εἰς τὴν ἴστορίαν αὐτῆς, ἵδιᾳ δὲ εἰς τὴν πατερικὴν παράδοσιν.

‘Ος ήδη ἐλέχθη, ὁ Παῦλος συνήθιζε νὰ ὑπαγορεύῃ τὰς ἐπιστολάς του¹ εἰς ἔμπειρον εἰς τὸ γράφειν γραμματέα (amanuensis), διαφέρων κατά τοῦτο τῶν συγχρόνων του, οἱ δόποι ήρκοιντο εἰς γενικάς ὁδηγίας πρὸς τὸν γραμματέα, δοτὶς ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν — προφανῶς πρὸς ἔξοικονόμησιν χρόνου, διότι ἡ τεχνικὴ τοῦ γράφειν δὲν εἶχεν ἄρκοιντως ἀναπτυχθῆ καὶ ἀπῆτε εἰσέτι πολὺν χρόνον ἡ γραφὴ ἐπιστολῆς, ώς η πρὸς Γαλάτας. ‘Ο Παῦλος ἐχρησιμοποίησε τὸν γραμματέα κατά τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων του μόνον εἰς ἐνίας ἐπιστολάς, ἐκείνας αἵτινες διαφέρουν πως εἰς τὸ λεξιλόγιον καὶ τὴν σύνταξιν (Ἐφεσίους, Ποιμαντικαί), ἐνῷ τὰς μεγαλυτέρας ὑπηγόρεισε κατὰ λέξιν — τούλαχιστον αὐτὸ δεικνύει ἡ ἐνότης ὑφους — μεταξὺ δ’ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ἡ πρὸς Γαλάτας.

α. Ἀπὸ τοῦ στίχου 6,11 ὅμως καὶ ἑζῆς δὲ Ἀπόστολος ἔγραψεν ιδιοχείρως ὥρισμένας προτάσεις, ώς ρητῶς ἀλλωστε δῆλοι διστίχοις: «Ιδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ».

Τὸ γεγονός τῆς ιδιοχείρου γραφῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀντεμετωπίσθη ἡδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν, οἱ δόποι προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτό. Οἱ πλεῖστοι (πλὴν τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας ἐκ τῶν ἐλλήνων καὶ τοῦ Ἱερωνύμου ἐκ τῶν λατίνων) θεωροῦν μάλιστα γεγραμμένην ιδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Παύλου σύνολον τὴν ἐπιστολὴν.

‘Ος πρὸς τοὺς ὠθήσαντας τὸν Ἀπόστολον εἰς τὸ ὀλόγραφον λόγους, προτείνονται διάφοροι λύσεις. ‘Ο Βικτωρίνος λέγει ὅτι τὸ ιδιόχειρον δεικνύει οἰκειότητα², ἐνῷ δὲ Ἀμβροσιαστῆς συνδέει τοῦτο πρὸς τὴν αὐθεντικότητα καὶ γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς³. ‘Ο Αὐγουστῖνος παρατηρῶν ὅτι δὲ Παῦλος ἐπανάγει τὸν λόγον «ad illud, unde tota causa agitur», ὑποστηρίζει ἐν συνεχείᾳ ὅτι εἰς τὸν ὑπὸ ἐρμηνείαν στίχον δὲ Ἀπόστολος ἐφιστᾷ τὴν

1. Περὶ τῆς ἐπιστολογραφίας κατά τὴν ἐποχὴν τοῦ Παύλου βλ. τὴν κλασσικὴν μελέτην τοῦ O. Roller, Das Formular der paulinischen Briefe, 1933.

2. PL 8, 1196. Προλαμβάνει δὲ οὗτο τὸν Ἰούλιον Βικτωρα λέγοντα «observabant veteres, carissimis sua manu scribere vel plurimum subscribere» (παρά Lietzmann [βλ. σημ. 14], 40).

3. «Ubi enim holographa manus est, falsum dici non potest» (PL 17, 395).

προσοχήν τῶν ἀναγνωστῶν ἐπὶ τῶν πλαστογράφων⁴. Ὁ Θεοδώρητος ἔχων ὑπ’ ὅψει τὴν χρησιμοποίησιν δούλων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ὡς γραφέων, ὡς καὶ τὸ ἐπίπονον τῆς ἐργασίας, δεχόμενος μάλιστα ὅτι ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἰδιοχείρως πᾶσαν τὴν ἐπιστολὴν, διαβλέπει ἐμμεσον ταπείνωσιν τοῦ Παύλου διδάσκοντος διὰ τῆς ἀναλήψεως τοιούτου ἔργου «ἄς οὐχ ὑφορᾶται προσώπων ἀξίωμα προκειμένης τῆς ἀληθείας». Ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἰδιοχείρως τὴν ἐπιστολὴν καὶ δὴ διὰ μὴ συμμέτρων χαρακτήρων, «καίτοι μὴ γράφων εἰς κάλλος»⁵. Ὁ Θεόδωρος Μογουεστίας συνδέει τὴν χρῆσιν μεγαλυτέρων γραμμάτων πρὸς τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου δεχόμενος οὕτω ὡς ἰδιόχειρον ὑπὸ τοῦ Παύλου τὴν γραφὴν τῶν ἀκολουθούντων στίχων⁶.

‘Οἱερὸς Χρυσόστομος παρατηρεῖ κατ’ ἄρχὴν τὴν ἐνότητα δόγματος καὶ ἥθους εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ‘Ἀποστόλου’ ἐν συνεχείᾳ δὲ λέγει ὅτι ὁ ‘Παῦλος εἰπὼν δλίγα περὶ τῶν ἡθῶν ἐπὶ τὰ πρότερα [τ.ε. τὰ δόγματα] ἐπανέρχεται, ἃ μάλιστα αὐτοῦ τὴν ψυχὴν διετάραττε’, ὑπανίσσεται δὲ ὅτι ἔγραφεν «αὐτὸς τὴν ἐπιστολὴν ἀπασαν, δι πολλῆς γνησιότητος σημείον ἦν» καὶ οὐχὶ διὰ γραφέως, ὡς τὴν πρὸς Ρωμαίους. Τοῦτο δ’ ἔπραξεν «οὐδὲ ἄγάπην μόνον», ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς διαβολεῖς. ‘Ἡ πρᾶξις αὗτη τοῦ Παύλου ἀποκτᾷ ἰδιαιτέρων σημασίαν, διότι ὁ ‘Ἀπόστολος δὲν ἦτο ἔμπειρος τῆς τέχνης τοῦ γράφειν, ἐνταῦθα δὲ οἵονει λέγει· «Οὔτε ἄριστα γράφειν εἰδὼς, διμως ἡναγκάσθην δὲ’ ἐμαυτοῦ γράψαι, ὥστε τῶν συκοφαντῶν ἐμφράζαι τὸ στόμα?’.

‘Οἱερώνυμος ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὸν στίχον. ‘Ακολουθῶν τὸν Βικτωρίνον παρατηρεῖ κατ’ ἄρχὴν ὅτι ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν πρὸς ἀναίρεσιν τῶν κατ’ αὐτοῦ κατηγοριῶν, διτὰς ἀλλα ἔλεγε καὶ ἀλλα ἐπραττεν ἐν σχέσει πρὸς τὸν Νόμον. «Καὶ ἵνα μὴ τις ὑπόνοια ὑποβολιμαίας ἐπιστολῆς γεννηθῇ, τῇ ἴδιᾳ αὐτοῦ χειρὶ ἐπεγράψατο, δεικνύων ὅτι τὰ ἀνωτέρων ὑπὸ ἄλλου ἐγράφησαν’. Ἡ ὑπαρξίας νόμων ἐπιστολῶν συνάγεται ἐκ τοῦ 2 Θεσ. 2,1 - 3, διὸ ὁ Παῦλος κατέκλειεν ἰδιοχείρως τὰς ἐπιστολάς, αἵτινες ἀπεστέλλοντο εἰς ἐκκλησίας ἔνθα ἔδρων ψευδοδιδάσκαλοι αἱρετικοί (2 Θεσ. 3,17. 18· Κολ. 4,18) ἢ ὑπῆρχον σχισματικοί (1 Κορ. 16, 21.22). Διὸ ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων, «quod sua manus essent eis

4. PL 35, 2146.

5. PG 82, 501.

6. «Μέλλων καθάπτεσθαι τῶν ἐναντίων, ἄγαν μείζοσιν ἐχρήσατο γράμμασιν, ἐμφανῶν δι τοῦ οὐτε αὐτὸς ἐρυθριῷ οὐτε ἀρνεῖται τὰ λεγόμενα» (PG 66, 912).

7. PG 61, 677 - 8· τὸν Χρυσόστομον ἀκολουθοῦν οἱ Θεοφώλακτος (PG 124, 1028) καὶ Οἰκουμένιος (PG 118, 1161 - 4) κατὰ λέξιν, ἐνῷ δὲ Δαμασκηνός εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ μόνον εἰς τὴν ἐρμηνευομένην περικοπὴν) παρουσιάζει ποιάν τινα πρωτοτυπίαν ἐναντὶ τοῦ Χρυσόστομου δεχόμενος δι τοῦ Παύλου διὰ τοῦ στίχου 11 «παραπινεῖ πάντα δέχεσθαι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὸ μέγεθος τῶν δογμάτων κατασημάνας» (PG 95, 817 - 20).

nota vestigia, ut dum litterarum apices recognoscunt, ipsum se putarent videre, qui scripserat». Θεωρεῖ γελοῖον τὸν ἴσχυρισμόν, διτὶ ὁ Παῦλος ὡς ἔβραιος δὲν ἡτο ἐγκρατῆς τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς καὶ συνεπῶς τὸ ἔγχειρημά του ἀπετέλει ἔνδειξιν ἀγάπης πρὸς τοὺς Γαλάτας· ὁ Παῦλος δὲν ἔννοεῖ τοῦτο, ἀλλ᾽ ἀκολουθεῖ τὴν προφητικὴν παράδοσιν, δταν προσθέτη τὸ «ἔμη χειρί» ὡς ὁ Ἀγγαῖος (1,3· καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου ἐν χειρὶ Ἀγγαίου τοῦ προφήτου) καὶ ὁ Ἰερεμίας (37,2 Ο'), οὗτῳ καὶ ὁ Παῦλος θέλει νὰ τονίσῃ διτὶ ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἐγράφη διὰ καλάμου καὶ μελάνης, ἀλλὰ δι' ἄγιου Πνεύματος⁸.

Ἡ ποικιλία ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τοῦ στίχου ἀπαντᾶται καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους καὶ συγχρόνους ἐρμηνευτάς, κυρίως ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἰδιοχείρου γραφῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου τοῦ τμήματος τούτου τῆς ἐπιστολῆς. Διότι πρέπει νὰ προστεθῇ εὐθὺς διτὶ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων δέχονται τὴν ἀποψιν τοῦ Θεοδώρου Μογουεστίας καὶ τοῦ Ἰερονύμου ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἰδιογράφου τοῦ Ἀποστόλου. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Cramer, διτὶς δημος τὴν παρατήρησιν τοῦ στίχου 11 ἀναφέρει εἰς τοὺς διὰ μεγαλυτέρων χαρακτήρων γραφέντας στίχους 6,7 - 8⁹, καὶ ὁ Th. Zahn προσάγων τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα¹⁰.

α) Τὰ ὑπέρ τῆς ἀπόψεως τῶν Ἱερωνύμου καὶ Θεοδώρου χωρία 2 Θεσ. 3,17· 1 Κορ. 16,21· Κολ. 4,18 δηλοῦν σαφῶς διτὶ ὁ Παῦλος ἐγράψε μόνον τὸν ἀσπασμόν, πρᾶγμα περιττὸν ἄλλωστε, ἢν ἀπεσκόπει εἰς τὴν διατράνωσιν τῆς γνησιότητος, διότι οἱ ἀναγνῶσται ἥκουν ἐπ' ἐκκλησίας τὴν ἐπιστολὴν πρὶν ἡ Ἰδουν (ῷρισμένοι ἔξι αὐτῶν ἡ καὶ πάντες) αὐτήν· συνεπῶς καὶ τὸ περὶ τῆς γνησιότητος ὡς αἰτίου τῆς ἰδιοχείρου προσθήκης ἐπιχείρημα καταρρίπτεται. β) Τὸ ἐπίστης φερόμενον ὡς παράλληλον χωρίον Φιλήμ. 19 ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὰ ἐπόμενα, ἀλλ᾽ εἰς τὰ προηγούμενα. γ) «Οἱ ἀδρίστος οὐδαμοῦ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Παύλου πρὸς δήλωσιν ἀκολουθοῦντος τμήματος ἐπιστολῆς, ἀλλ᾽ ἀναφέρεται εἴτε εἰς προτέραν ἐπιστολὴν (1 Κορ. 5,9.11· 2 Κορ. 2,3 - 9· 7,12), εἴτε εἰς τὴν τελειουμένην ἐπιστολὴν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς (Ρωμ. 15,15· πρβλ. 16,22· Φιλήμ. 21· πρβλ. 1 Πέτρ. 5,12· Ἐβρ. 13, 22) εἴτε εἰς προηγηθὲν τμῆμα τῆς ἐπιστολῆς (1 Κορ. 9,15). δ) Κατὰ συνέπειαν ὁ Παῦλος ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς σύνολον τὴν ἐπιστολὴν, παρα-

8. PL 26, 462 - 3. Ἡ καταπολεμουμένη ὡς γελοία (*ridiculum*) ἀποψις εἶναι πιθανῶς ἡ τοῦ Χρυσοστόμου (βλ. PL 26, 463 σημ. 2), τὸν ὅποιον μὴ κατονομάζειν δι τοῦ Ιερονύμου ἀναφέρει ἀνωνύμιος λέξων διτὶ εἶναι «vir apprime nostris temporibus eruditus», διότι καὶ ἀπορεῖ «quomodo rem ridiculam locutus sit».

9. Ὁ Cramer θεωρεῖ ἐπίστης παρέμβλητον προσθήκην τὰς λέξεις «τῇ ἔμῃ χειρὶ» παρὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν (παρά R. A. Lipsius, Der Brief des Paulus an die Galater [Handcommentar zum N. T.], Freiburg i. B. 1891, 62).

10. Th. Zahn, Der Brief des Paulus an die Galater, Leipzig/Erlangen² 1922, 279 - 280.

τηρῶν μετ' ἐμφάσεως εἰς ὅποιον κόπον ὑπεβλήθη, γράψας αὐτὴν ἰδιοχείρως, ἐνῷ ἡ τοῦ συνηθισμένος εἰς ὑπαγόρευσιν. Τοῦτο δ' ἔπραξεν ἀποβλέπων εἰς τὴν στενοτέραν σχέσιν μετὰ τῶν Γαλατῶν (πρβλ. 4,20), παρὰ τὰς δυσκολίας τὰς ὅποιας εἴτε λόγῳ τῶν χειρωνακτικῶν του ἀσχολιῶν¹¹ εἴτε λόγῳ τῆς κακοποιήσεώς του ὑπὸ τῶν ραβδούχων ἐν Φιλίπποις¹² εἶχε κατὰ τὴν γραφὴν δυσκολίας αἱ ὅποιαι ὑπεχρέουν αὐτὸν νά χρησιμοποιῇ μεγαλύτερα γράμματα¹³.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Zahn δυσκόλως ἀντικρούονται ἐν τῷ συνόλῳ των, αἱ δὲ προβαλλόμεναι ἀντιρρήσεις περιορίζονται εἰς γενικότητας¹⁴. Διὰ τοῦτο θὰ προβλῶμεν εἰς σύντομον κριτικὸν Ἑλεγχον.

1) Ἡ συσχέτισις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀορίστου πρὸς τὰ χωρία, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἰδιοχείρου ἀναγραφῆς τοῦ ἀσπασμοῦ, δὲν φαίνεται ὀρθή, διότι ἔντασθα ὁ Παῦλος δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν διατράνωσιν τῆς γνησιότητος — δὲν ὑφίστατο ἄλλωστε τοιοῦτος λόγος, διότι οἱ ἐν Γαλατίᾳ ἔχθροι του οὐδὲν εἶχον νά ωφεληθοῦν παρουσιάζοντες τὸν Παῦλον ἀπολογούμενον καὶ ἀντικρούοντα δξέως τὰς ἀπόψεις των· ἡ γνησιότης τῆς ἐπιστολῆς στηρίζεται εἰς τὸ περιεχόμενόν της, κατ' ἔχοχην παύλειον, καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλης ἀποδείξεως. Ἅλλωστε εἰς τὰ προαναφερθέντα χωρία ὁ Παῦλος δὲν χρησιμοποιεῖ ἀορίστον. 2) Ὡς πρὸς τὸ χωρίον Φιλήμ. 19 (καὶ 21) ὁ Zahn ἔχει δίκαιον, διότι ἀναφέρεται σαφῶς εἰς τὰ προηγούμενα. 3) Ὁ κόμβος εὑρίσκεται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀορίστου ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰδικῶς καὶ

11. Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ὁ Zahn παραθέτει δστρακόν τι τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ U. Wilcken, Griechische Ostraka, Nr. 1027: «ἔγραψεν ὑπὲρ αὐτοῦ» E.E., ἀξιωθεὶς, διά τὸ βραδύτερα αὐτὸν γράψειν] (Ἐνθ' ἀν., 280 σημ. 32a). Παρατηρήσοντος δμως δτι τὸ δστρακόν δὲν ἀναφέρει ποῖος ἡτο ὁ λόγος τῆς δυσκολίας ὡς πρὸς τὸ γράψειν. 'Ομολογουμένως δυσκολεύεται τις ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Zahn.

12. Πρ. 16, 22 ἔξ. 33 κ.λ. 'Ο Zahn ὑποθέτει δτι ἐνδεχομένη κάκωσις τῆς χειρός τοῦ Παύλου θὰ ἐδύσκολευεν αὐτὸν ἐπί τινας μῆνας εἰς τὸ γράψειν, συνεπῶς καὶ κατὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τῆς πρὸς Γαλάτας. Τὸ ἐπιχείρημα, σχετιζόμενον πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς, ἀντικρούει ὁ A. Oepke (βλ. σημ. 13), 158.

13. 'Υπὸ τινῶν ὑπεστηρίχθη, ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ χωρίον Γαλ. 4, 15, δτι ὁ Παῦλος ἐπισυγχρέει ἐξ ἀσθενείας τῶν ὄφαλμῶν, διὸ καὶ ἔγραψεν διά μεγάλων χαρακτήρων τὴν ἀποψίαν ἀναφέρει καὶ ἀπορρίπτει ὁ J. B. Lightfoot, The Epistle of St. Paul to the Galatians, London¹⁹ 1890 (ἀνατύπωσις 1968), 220. Τέλος ὁ A. Oepke (Der Brief des Paulus an die Galater [Theol. Handkomm. zum N. T. IX], Berlin²⁰ 1957, 158) ἀναφέρει (μὴ δεχόμενος δμως αὐτῆν) τὴν ἐκδοχὴν δτι γραφολογικῶς ὁ Παῦλος θὰ ἐνετάσσετο εἰς τοὺς μεγάλους ἄνδρας, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν εὐμεγέθη στοιχεία κατὰ τὴν γραφήν.

14. Οι πλείστοι τῶν δεχομένων τὴν ἀντίθετον ἀποψίν περιορίζονται εἰς γενικότητας. 'Ο H. Lietzmann (An die Galater [Handbuch zum N. T. 10], Tübingen²¹ 1923, 40-1) παρατηρεῖ δτι ἡ ἀποψίς τοῦ Zahn δὲν δύναται ν' ἀποκλεισθῇ ὡς δυνατότης, μόνον δὲ διότι φαίνεται ἀπίθανος ἀπορρίπτεται ὑπ' αὐτοῦ.

ύπὸ τῶν συγγραφέων τόσον τῆς Κ. Διαθήκης δσον καὶ τῆς θύραθεν γραμματείας γενικώτερον. Εἶναι δὲ γνωστὸν δτι ὁ ἀόριστος ἔχρησιμοποιεῖτο ἰδιοτύπως εἰς τὰς ἐπιστολάς, καλούμενος ἐπιστολικός ἀόριστος ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων. Ὁ ἀποστολεὺς χρησιμοποιεῖ ἀόριστον, καίτοι ἀναφέρεται εἰς μελλοντικά γεγονότα, οίονει ἔχων πρὸ δόθαλμῶν τὴν στιγμὴν τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς, πρὸς δήλωσιν τοῦ συγχρόνου τῆς γραφῆς καὶ λήψεως τῆς ἐπιστολῆς, ἐν τῇ ἐννοίᾳ δηλαδὴ τοῦ ἀορίστου εἰς τὸν προφορικὸν λόγον¹⁵. Ἡ χρῆσις τοῦ ἀορίστου τούτου εἶναι συνήθης εἰς τοὺς λατίνους¹⁶, δὲν ἐλλείπουν δμως καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας παραδείγματα ἵκανα πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Th. Zahn. Οὕτως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν σωζομένην Ἑλληνικὴν ἐπιστολὴν ἀναγινώσκομεν: «Μνησίεργος ἐπέστελε τοῖς οἴκοι χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν καὶ αὐτὸς οὗτος ἐφασῆκε [ἔχειν]»¹⁷. Εἰς ἐπιστολὴν ἔξι ἄλλου τοῦ 50 μ.Χ. ὁ ἀποστολεὺς χρησιμοποιεῖ καὶ πάλιν ἀόριστον «Μυσταρίων Στοτόητι τῷ ἴδιῳ πλεῖστα χαίρειν. Ἐπεμψα ὑμεῖν Βλάστον τὸν ἐμὸν κλπ.»¹⁸. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ὡσαύτως ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς τῆς ἑκκλησίας τῆς Σμύρνης πρὸς τὴν ἐν Φιλομηλίῳ ἑκκλησίαν: «Ἐγράψαμεν ὑμῖν, ἀδελφοί, τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας καὶ τὸν μακάριον Πολύκαρπον κλπ.»¹⁹. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πρὸς Ρωμαίους τοῦ ἀγίου Ἰγνατίου: «Ἐπει εὑξάμενος Θεῷ ἐπέτυχον χον ἰδεῖν ὑμῶν τὰ ἀξιόθεα πρόσωπα, ὡς καὶ πλέον ἥτοι μην λαβεῖν δεδεμένος γάρ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐλπίζων διασπάσασθαι, ἐάνπερ θέλημα ἡ τοῦ ἀξιωθῆναι με εἰς τέλος εἰναι»²⁰. Ὁ ἀόριστος ἐνταθμὰ ἀναφέρεται εἰς μελλοντικά γεγονότα, ἔχων τὴν σημασίαν τοῦ ἐλπίζειν ἐπιτυχεῖν. Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἀρκοῦν, νομίζομεν, διά νά δεῖξουν δτι, καὶ ἄν ἀκόμη ὁ Th. Zahn είχε δίκαιον ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης παραδείγματα²¹, ὁ ἐπιστολικὸς ἀόριστος ἡτο ἐν χρήσει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γραμματείαν. Τὸ βασικὸν λάθος δμως τοῦ

15. Bk. F. Blass - A. Debrunner, Grammatik des neutest. Griechisch, Göttingen 1965, § 334.

16. Bk. E. De Witt Burton, A critical and exegetical Commentary on the epistle to the Galatians, Edinburgh 1921 (ἀνατύπωσις 1948), 348 παραδείγματα ἐκ τῆς λατινικῆς γραμματείας.

17. Κείμενον παρά A. Deissmann, Licht vom Osten, Tübingen 1923, 120· ἡ ἐπιστολὴ εἶναι τοῦ 400 μ.Χ. αἰθνος, φυλάσσεται δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου.

18. Κείμενον παρά Deissmann, Ἑνθ' ἀν., 138. Ὁ Deissmann ἐφιστῇ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς δημοιότητος πρὸς τὸ χωρίον I Κορ. 4, 17· «Ἐπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον». Προφανῶς δ Τιμόθεος δὲν είχεν εἰσέτι ἀναχωρήσει, δταν ὁ Παῦλος ἐγραφε τὴν ἐπιστολὴν.

19. Μαρτύριον Πολυκάρπου, § 1· τὸ πρῶτον ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα ὑπὸ τοῦ Lightfoot, Ἑνθ' ἀν., 221.

20. Ἰγνατίου, Πρὸς Ρωμαίους, § 1.

21. Bk. τὸν κριτικὸν Ἐλεγχον τῶν χωρίων ἐν Lightfoot, Ἑνθ' ἀν., 221 καὶ Oepke, Ἑνθ' ἀν., 158.

Zahn είναι ότι σχετίζει τὸν ἀόριστον ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν δῆλωσιν τοῦ παρελθόντος χρόνου, ἐνῷ ὁ ἐν λόγῳ χρόνος δύναται νῦ ἐκφράσῃ ποικίλας χρονικάς στιγμάς καὶ σχέσεις. 4) Τὸ κριτήριον διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἡ μῆτῆς ἀπόψεως τῆς πλειονότητος τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν καὶ τοῦ ἐκ τῶν νεωτέρων Th. Zahn δὲν δύναται ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν γραμματικήν, διότι ἐνταῦθα αἱ δυνατότητες ὑπάρχουν ὑπὲρ ἐκατέρας τῶν προταθεισῶν θεωριῶν. Ἡ μεγάλη δυσχέρεια πρὸς ἀποδοχὴν τῆς ἀπόψεως περὶ ἴδιοχείρου γραφῆς συνόλου τῆς ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ αἰτιολόγησιν τῆς παρατηρήσεως τοῦ στίχου 11. Πρὸς τί ὁ Ἀπόστολος νῦ ἀναφερθῇ εἰς τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων²² τῆς ἴδιοχείρως γραφείσης ἐπιστολῆς; Θά δηρκει νῦ γράψῃ «ἄγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ», ἢν ὑφίστατο λόγος νῦ δηλώσῃ τοῦτο. Κυρίως δέ, παραμένει ἀνεξήγητος ἡ ἀνακεφαλαίωσις τῶν κυρίων σημείων τῆς ἐπιστολῆς εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας στίχους, διότι αἱ προταθεῖσαι ὑπὸ τῶν πατέρων λύσεις δὲν ἱκανοποιοῦν, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Zahn προταθεῖσα εἶναι τούλαχιστον ἀπίθανος. Διὰ πάντα ταῦτα δὲν δυνάμεθα νῦ δεσχθῶμεν τὴν ἐν λόγῳ ἄποψιν, ἀποδεχόμενοι ὡς δρθῆν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Μοφουεστίας, τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν νεωτέρων ὑποστηριζομένην, διτὶ δηλαδὴ ὁ Παῦλος προσέθεσεν ἴδιοχείρως τοὺς στίχους 6,11 - 18. Ἀπομένει νῦ ἰδωμεν τὸ ἀκριβές νόημα τοῦ στίχου.

‘Αναλαμβάνων τὴν γραφίδα ὁ Παῦλος, διὰ ν' ἀνακεφαλαίωσῃ τὰ κύρια τῆς ἐπιστολῆς σημεῖα, θεωρεῖ σκόπιμον νῦ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀκολουθοῦντων. Τοῦτο δηλοῦται διὰ τοῦ «ἴδετε», τὸ ὅποιον ἐνταῦθα πρέπει νῦ ἐκληθῆ ὡς δδηγίσ πρὸς τὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνώστην, ὥστε ν' ἀναγνώσῃ οὗτος κατὰ τὸν ἀρμόδοντα εἰς τὴν σοβαρότητα τοῦ πράγματος τρόπον τὰ ἀκολουθοῦντα, τὰ ὅποια διὰ τὸν αὐτὸν ὥστε τὰς λόγους ὁ Παῦλος ἔξῆρε, γράψας αὐτὰ διὰ μεγαλύτερων χαρακτήρων²³. ‘Αν ἔη μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τυπογραφίας, ὁ Παῦλος θὰ ἐτύπωνε τὰ ἀκολουθοῦντα διὰ παχέων ἡ ἀραιῶν στοιχείων, ὥστε νῦ

22. Ἡ λέξις γράμματα σημαίνει ἐνταῦθα τὰ ψηφία, τοὺς χαρακτήρας καὶ οὐχὶ τὴν ἐπιστολὴν, ὡς ὑπέλαβον τινες ἀρχαῖοι τε καὶ νεώτεροι (π.χ. ὁ Λούθηρος, ὁ Καλβίνος, ἡ ἀγγλικὴ μετάφραστς, ὁ Bengel κ.ἄ.), διότι, ὡς παρατηρεῖ δρθῶς ὁ Burton, α) ἡ τοιώτη χρήσις τῆς λέξεως εἶναι μῆτανειος ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ πάντοτε τὸ ἐπιστολῆ β) έαν ἦννότει τὴν ἐπιστολὴν, θά ζθετε τὴν λέξιν εἰς αἰτιατικήν, καὶ γ) ἡ πρὸς Γαλάτας δὲν εἶναι ιδιαζόντως μακρὰ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας παυλείους ἐπιστολάς (ἐνθ' ἀν., 348).

23. Ὁ U. Wilcken εἰς πραγματείαν του ὑπὸ τὸν τίτλον Zum alexandrinischen Antisemitismus (ἐν Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, 27 [1909], 833 σημ. 3) ἀναφέρει διτὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν δικαιστηρίων «οἱ λόγοι τῶν δικαιστῶν εἶναι γεγραμμένοι διὰ μεγαλυτέρων στοιχείων, ὥστε νῦ δξαίρονται εὐκρινῶς, ἐνῷ οἱ λόγοι τῶν διαιδίκων διὰ μικροτέρων».

διακρίνονται έμφανως ἐκ τῶν προηγουμένων²⁴. Κατὰ ταῦτα δὲ στίχος δύναται νῦν μεταφρασθῆναι ως ἔξῆς : «Προσέξατε, διὰ πόσον μεγάλων γραμμάτων, πρὸς χάριν σας²⁵, ἔγραψα ἴδιοχείρως». Ο στίχος οὐδὲν λέγει περὶ τῶν αἰτίων, τὰ όποια ὀδήγησαν τὸν Παῦλον εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτῆν, τῆς δὲ ἐντυπωσιακῶν χαρακτήρων ἀνακεφαλαιώσεως τῆς ἐπιστολῆς, ἀναφέρεται δὲ ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἔξωτερηκήν μορφὴν τῶν ἀκολουθούντων στίχων. Τοῦτο ἔκρινεν ἀναγκαῖον, διότι κατὰ τὴν ἐπί ἐκκλησίαις ἀνάγνωσιν — ἀλλὰ πιθανῶς καὶ μετ' αὐτήν — δὲλγοι μόνεν ἐκ τῶν πιστῶν ἔβλεπον τὸ κείμενον ἢ ἡδύναντο νῦν ἀναγνώσουν αὐτό. Νομίζομεν δὲτοι ἡ ἐρμηνεία αὗτη ἔξηγει τὰ πράγματα χωρὶς νῦν προσφεύγη εἰς ὑπόθεσεῖς²⁶, αἱ όποιαι πέραν τῆς εὐλογοφανείας τῶν οὐδεμίαν βάσιν εύρισκουν εἰς τὸ κείμενον.

β. Μετὰ τὴν εἰσαγωγικὴν παρατήρησιν δὲ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν Γαλατίᾳ ταραχοποιούς, τῶν όποιών ἀποκαλύπτει εἰς τὸν στίχον 12 τὰ βαθύτερα κίνητρα κατὰ τὴν ἐναντίον του ἐκστρατείαν : «Οσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ μὴ διώκωνται»²⁷.

Τὰ προβλήματα τοῦ στίχου ἀντεμετωπίσθησαν ἐν μέρει μόνον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν, οἱ δόποιοι ἀρκοῦνται ως ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς παρατηρήσεις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Οὕτως δὲ Βικτωρίνος τὸ placere in carne ἀναφέρει εἰς τὴν ἐπιδιωξίν τῆς περιτομῆς ως αὐτοσκοποῦ ἀφ' ἐνδός²⁸ καὶ ως μέσου ἀποφυγῆς τῶν διωγμῶν ἀφ' ἔτερου, ἐνῷ δὲ Ἀμβροσιαστῆς ἐρμηνεύει διὰ τοῦ ἀνθρώποις ἀρέσκειν²⁹. Ἀναφερόμενος ιδίᾳ εἰς τὸ β' μέρος τοῦ στίχου δὲ Ιερώνυμος σκιαγραφεῖ τὴν νομικὴν θέσιν τῶν πιστῶν ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἐν συσχετίσει πρὸς τὸν Ιουδαϊσμόν. Μνημονεύει κατ' ἄρχην τὴν νομοθε-

24. Πρβλ.. A. Loisy, *L'épître aux Galates*, Paris 1916, 196· M.-J. Lagrange, *Saint Paul Épître aux Galates*, Paris 1926· H. Schlier, *Der Brief an die Galater* (Meyer), Göttingen 1962, 280· Oepke, ἐνθ' ἀν., 158.

25. Τὸ ὑμέν, ως δρῶς παρατηρεῖ ὁ Lightfoot (Ἐνθ' ἀν., 221), δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τοῦ ἔγραψα, ἀλλὰ δοτικὴν χαριστικὴν ἐν τῇ ἔννοιᾳ τοῦ 'προσέξατε σεῖς' ἢ 'χάριν ὑμῶν' κ.τ.δ· πρβλ.. Πλάτωνος, *Θεατῶν* 143c.

26. Πλήν τῶν ἀπόδειξεν τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν, τὰς όποιας ἀνεφέραμεν, καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων διεπύωσαν διαφόρους ὑποθέσεις. Οὕτως δὲ P. Bonnard (*L'Épître de Saint Paul aux Galates* [Commentaire du N.T. IX], Neuchâtel/Paris 1953, 129) δὲν θεωρεῖ ἀπίθανον δὲτοι Παῦλος ἔγραψε διὰ μεγάλων χαρακτήρων ἐνεκα ἀσθενείας τῶν διθελμῶν τὴν αὐτὴν ἀπογιν ἐκφράζει καὶ ὁ A. Viard, *Saint Paul Épître aux Galates*, Paris 1964, 123.

27. Τὸ κείμενον γενικῶς κατύ τὴν ἐκδοσιν τῶν K. Aland, M. Black, B. M. Metzger καὶ A. Wikgren, *The Greek New Testament*, United Bible Societies, 1966.

28. PL 8, 1196 : *quod tantum est in ipso solo opere ut circumcidamini, non in auxilio aliquo ad salutem*.

29. PL 17, 392.

σίαν τοῦ Ἰουλίου Καισαρος, τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου, οἵ δοποῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς διεσπαρμένους ἀνὰ τὸ imperium Ἰουδαίους τὴν ἀσκησιν τῆς πατρόφας λατρείας. 'Υπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τοῦ νόμου ἔζων καὶ οἱ χριστιανοὶ θεωρούμενοι ὡς Ἰουδαῖοι ὑπὸ τῶν ἑθνικῶν, δι' οὓς δὲν ἀπετέλει παράδοξον ἡ καίνον τι ἡ εἰς τὸν Χριστὸν πίστις των. Οἱ ἐν Γαλατίᾳ φειδαπόστολοι ἔζητον νῦν διατηρήσουν τὴν νομικήν αὐτὴν περιφρούρησιν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς περιτομῆς, διότι οὗτος ἡρεσκον εἰς τοὺς Ἰουδαίους καὶ ἀπέφευγον τὸ ἐνδεχόμενον διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἑθνικῶν³⁰. 'Ο Ἡ. Αὐγουστῖνος διαβλέπει κίνδυνον διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων³¹, ὁ δ' Ἡ. Χρυσόστομος εἶναι τῆς αὐτῆς γνώμης³². 'Ο τελευταῖος παρατηρεῖ διὰ τοῦ Παῦλος διὰ τοῦ «ἀναγκάζουσιν» οἰονεὶ ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν Γαλατῶν καὶ προτρέπει αὐτοὺς νῦν παύσουν ὑπείκοντες εἰς τοὺς ἀποβλέποντας μόνον εἰς τὸ «εὐδοκιμεῖν παρ' ἀνθρώποις» φειδαποστόλους³³. Τέλος, ὁ Θεοδώρητος διαβλέπει τὴν ὑποκρυπτομένην εἰς τὸν στίχον σύγκρισιν τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ἐμφορούμενους ὑπὸ ἀνθρωπαρεσκείας καὶ αὐτοαμύνης φειδαποστόλους³⁴.

Αἱ παρατηρήσεις τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν διαφωτίζουν ἀρκετά σημεῖα τοῦ στίχου, εἰς τρόπον ὅστε ἡ ἐργασία τῶν νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν νῦν περιορίζεται ἐνταῦθα εἰς λεπτομερείας, ἵδια περὶ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν λέξεων «εὐπροσωπῆσαι»³⁵ καὶ «ἐν σαρκὶ»³⁶. Νομίζομεν διὰ τὴν σημασία

30. PL 26, 463 - 4.

31. PL 35, 2146. 'Ο Αὐγουστῖνος θεωρεῖ ὡς Ἑνδειξιν θάρρους ἀπὸ μέρους τοῦ Παύλου τὴν διὰ μεγάλων γραμμάτων καταγραφὴν τῶν ἀπόφενών του ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἐν ἀντιθεσὶ πρὸς τοὺς περιδεεῖς ἀντιπάλους του οἱ δοποῖοι ἐτήρουν τὰς νομικάς διιτάξεις πρὸς ἀποφύγην τὸ διωγμοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

32. PG 61, 678.

33. Τὸν Χρυσόστομον ἀκολουθεῖ ὁ Θεοφύλακτος καὶ ὁ Οἰκουμένιος, ὁ δοποῖος ἐπεξηγῶν τὸ εὐδοκιμεῖν παρ' ἀνθρώποις, λέγει διὰ τοῦτο ἐννοεῖ «ἢ παρὰ Ἰουδαίοις ὡς ἔχομένοις τοῦ πατρόφου νόμου ἡ παρὰ τοῖς ἔζω ὡς μαθηταῖς ὑμὶν κεχρημένοις». 'Εν συνεχείᾳ ἔξεταζει τὸ β' ἡμιστιχιον, ἐνθα δημος πλὴν τῆς γραφῆς «διώκωνται» γνερίζει καὶ τὴν γραφὴν «διοικῶνται»: «Ἐιδὲ ἐστιν» διοικῶνται, «οὐτῷ νοήσει πάντα ποιοῦσι καὶ ἀνθρώποις ἀρέσωι θέλουσι, μόνον ἵνα μὴ διὰ τῆς πίστεως ὄρχωνται καὶ διοικῶνται» (PG 118, 1164). 'Η γραφὴ διοικῶνται προβλήθει προφανῶς ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως χειρογράφου τινός ὑπὸ τοῦ ἀντιγράφους.

34. «Τὴν παρὰ ἀνθρώπων θηράμενοι δόξαν καὶ τῆς ἀσφαλείας προμηθούμενοι τῆς οἰκείας, τὴν ἀναγκαστικὴν τῆς περιτομῆς ὑμὶν διδασκαλίαν προσφέρουσιν, ἵνα μὴ παραπλησίως ὑμὶν τοῖς κηρύττουσιν τὸν Χριστὸν αἰκιζωνται καὶ καθείργεονται» (PG 82, 501).

35. Τὸ ρῆμα ἐκ τοῦ εὐπρόσωπος, διπερ ἀπαντῷ καὶ εἰς τοὺς θύραθεν καὶ εἰς τὴν Π. Διαθήκην, π.χ. ἐν Γεν. 12, 11, δοποὶ η Σάρα χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ ὡς «εὐπρόσωπος γυνῆ». Τὸ ρῆμα ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπαντῶν τὸ πρῶτον ἐνταῦθα, μέχρις διου εἰς αἰγυπτιακὸν πάπυρον τοῦ 114 π.Χ. ἀναγνώσθη ὑπὸ τοῦ J. H. Mouleον ἡ φράσις τοῦ Πολλέμωνος πρὸς τὸν παραλήπτην τῆς ἐπιστολῆς του Μέγχην «ὅπεις εὐπρόσωπομεν». Βλ.

τοῦ στίχου εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Οσοι θέλουν νὰ εὐαρεστήσουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, αὐτοὶ σὺν πιέζουν νὰ περιτέμνεσθε, μόνον διὰ νὰ μὴ διάκονται ἔνεκα τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ». Ὁ στίχος ἀποτελεῖ ἀναφορά λατινικού στίχου τῶν περὶ τῶν ιουδαϊζόντων ἀντιπάλων ἥδη ἐκτεθεισῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις τῆς ἐπιστολῆς ἀπόψεων τοῦ Ἀποστόλου, μόνον διὰ ἔνταῦθα ἐκφράζεται μετά τίνος ἐπιτάσεως. Τὸ πρῶτον σημεῖον τῆς κατηγορίας του, τὸ εὐπροσωπεῖν ἐν σαρκὶ, ἔχει ἥδη λεχθῆ ἐν 4,17: «Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτὸν ζηλὸν τε». Εἶναι συνεπῶς φανερὸν διὰ τὸ «ἐν σαρκὶ» ὅρθως ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἰ. Χρυσοστόμου διὰ τοῦ «ἐν ἀνθρώποις». Ἐπίσης ἡ ἀσκούμενη ἐπὶ τῶν Γαλατῶν πίεσις καὶ (ἡθικὴ) βία διὰ νὰ περιτμηθοῦν εἶναι ἥδη γνωστὴ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐκ τῶν προηγουμένων. Οἱ ιουδαΐζοντες οὐ μόνον κατά τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον προσεπάθησαν νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς ἔξι ἔθνῶν πιστούς διὰ τοῦ ἔξαναγκασμοῦ τοῦ Τίτου νὰ περιτμηθῇ (2,3 - 4³⁷), ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Γαλατίᾳ μετῆλθον πᾶν μέσον διὰ νὰ πείσουν τοὺς Γαλάτας (3,1· 4,17). Τέλος, ἡ δευτέρα κατηγορία τοῦ Παύλου κατά τῶν ἀντιπάλων του, ἡ τῆς ἀντοπροστασίας διὰ τῆς περιτομῆς, ἐνυπάρχει εἰς τὸν στίχον 4,11.

Εἰς τὴν ἀνακεφαλαίωσιν ταύτην προβαίνει ὁ Παῦλος διὰ σοβαροὺς λόγους. Ἡ ὑπεράσπισις ἔαυτοῦ ὡς ἀποστόλου, ἡ ὄποια καταλαμβάνει ἐν καὶ ἡμισι κεφάλαιον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς, δέον διποτανῆ πιστοῦ δι' ἀντεπιθέσεως κατά τῶν ταραξιῶν καὶ ἀποκαλύψεως τῶν ἐνδομύχων αὐτῶν προθέσεων. «Ο κίνδυνος νὰ μετατραπῇ τὸ Ἐναγγέλιον εἰς μέσον αὐτοπρο-

Deissmann, Ἔνθ' ἀν., 76 - 7 καὶ 77 σημ. 1. Ὁ Deissmann στηριζόμενος εἰς παρανόσιν ἐνὸς λεξικογράφου θεωρεῖ τὴν ἰατρικὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἀρχικήν (Ἐνθ' ἀν., 77 σημ. 2), ἀλλ᾽ ἡ ἀποφίσης του δικιώματος δὲν ἔγενετο ἀποδεκτή. Τὸ ρῆμα δηλοὶ παιζεῖν καλῶς ἐν πρόσωπον εἰς τὸ θεατρόν, κατά τὸ ἀνάλογον σεμνοπροσωπεῖν, διπερ ἀπαντῆ παρ' Ἀριστοφάνει, Νεφ. 363: βλ. Ορεκε, Ἔνθ' ἀν., 159. Ὁ E. Lohse (ἐν ThWNT, 6, 779) διέβει τὴν σημασίαν ἔχειν ὄφαιαν ἐμφάνισιν, ἐνθ' ὁ W. Bauer (Wörterbuch zum N.T., Berlin 1963, 642) διατηρῶν τὴν προέλευσιν τῆς λέξεως ἐκ τῆς θεατρικῆς γλώσσης μεταφράζει 'διαδραματίζειν ρόλον τινά'.

36. «Ἀλλοι τῶν ἐρμηνευτῶν βλέπουν εἰς τὴν ἐκφρασιν τὸν κόσμον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ὡς ἀντιθέτων πρὸς τὸν ἐν Πνεύματι νέον αἰδένα (οὗτος οἱ Lietzmann, Ἔνθ' ἀν., 41· Burton, Ἔνθ' ἀν., 350· Zahn, Ἔνθ' ἀν., 281· Lipsius, Ἔνθ' ἀν., 62), ἐνῷ ἔτεροι λαμβάνουν τὸ πρᾶγμα οὐδετέρως ποτὲ καὶ ἐννοοῦν τοὺς ἀνθρώπους ἐν γένει (οὗτοι ὁ E. Lohse, Ἔνθ' ἀνωτέρω καὶ ὁ W. Bauer, Ἔνθ' ἀνωτέρω). Ὁ Lightfoot εὑρίσκει δεξιῶν ἀντίθεσιν σαρκὸς καὶ Σταυροῦ (Ἐνθ' ἀν., 222), ἐνῷ ὁ Schlier προτιμᾷ νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἐν σαρκὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ τοῦ ἐπομένου στίχου, ὅποτε ἐκφράζει τὸ μέσον (Ἐνθ' ἀν., 280· τὴν ἀποψιν ἀντικροίει ὁ Bonnard, Ἔνθ' ἀν., 129).

37. Τὸσον εἰς τὸν στίχον 2,3 δύον καὶ ἔνταῦθα (6, 12) τὸ ἀναγκάζω ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀσκεῖν ἡθικὴν πίεσιν, ἀναφέρεται δηλ. εἰς τὴν προσπάθειαν ἔξαναγκασμοῦ ὑπεράσπισης τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς. Εἰς τὸ 6, 12 δὲ ἔχομεν ἀποπειρατικὸν ἔνταῦθα (de conatu): βλ. Blass - Debrunner, § 319.

βολῆς τοῦ κήρυκος ἡτο μέγας, τοσοῦτον μᾶλλον δσον οἱ Γαλάται δὲν εἶχον συνειδητοποιήσει εἰσέτι τοῦτον. Οἱ Ιουδαῖοντες προσκολλώμενοι εἰς τὸν Ἰουδαῖσμὸν δὲν ἐσυνέχιζον τὴν παράδοσιν τοῦ Ἰησοῦ, ὃς διατείνεται ὁ Loisy³⁸, ἀλλὰ τὴν τῶν Φαρισαίων, τὴν δποίαν κατεδίκασεν ρητῶς ὁ Κύριος (Matθ. 23,15). Ἡ προσπάθεια δὲ νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Γαλάτας εἰς περιτομὴν ἔδεικνε πεισμονήν, ἡ δποία δὲν προήρχετο ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ (5,8). Ὁ μέγιστος ὅμως τῶν κινδύνων ἡτο ἡ σπουδὴ τῶν Ιουδαῖόντων ν' ἀποφύγουν τὸν διωγμὸν³⁹ καλυπτόμενοι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς περιτομῆς. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ οὐ μόνον ἡρνοῦντο τὴν διὰ τοῦ Σταυροῦ σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν περιτομὴν οὐσιαστικῶς ἐνέπαιξον παρά τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου διαβεβαιώσεις των. Οἱ ταραχἴαι τῆς Γαλατίας ἀπετέλουν ἀπειλὴν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του, διότι εἰς τὴν θέσιν τοῦ Χριστοῦ ἔθετον ἀνθρώπινα κίνητρα και φόβους. Τοῦτο τονίζει ὁ Παῦλος ἐνταῦθα, συνεχόμενος δὲ ὑπὸ αὐτῆς τῆς φροντίδος, τῆς διατηρήσεως ἀλιθῆτου και γνησίας τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, γράφει ιδιοχείρως τὰς τελευταίας προτάσεις, αἱ δποίαι συνοψίζουν τὴν ὑγιᾶ διδασκαλίαν.

γ. Διὰ νὰ μὴ μείνῃ δὲ ἀμφιβολία εἰς τοὺς ἀναγνώστας περὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τῶν λόγων του ἀποσαφηνίζει εἰς τὸν στίχον 13 τὴν περὶ τῶν πραγματικῶν προθέσεων τῶν Ιουδαῖόντων γνώμην του : «Οὐδὲ γάρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται».

Ἡ διακρίβωσις τῆς ἐννοίας τοῦ Νόμου και τῶν αἰτίων τοῦ κηρύγματος τῆς περιτομῆς συνεκέντρωσεν ἐνταῦθα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν. Ὁ Βικτωρίνος λέγει δτι ὁ νόμος εἶναι ἢ ὁ μωσαϊκός πνευματικῶς (spiritualiter) ἐρμηνεύμενος ἢ ὁ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δοθείς, δστις εἶναι πνευματικός, δδάσκει πνευματικά και πρέπει νὰ τηρήσαι πνευματικῶς⁴⁰. Ὁ Ἀμβροσιαστής ἀναφέρει τὸν νόμον εἰς τὸν Μεθύσεα, συγκρίνει δὲ τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα πρὸς τὰ λεχθέντα πρὸς τὸν Πέτρον ἐν 2,14⁴¹. Ὁ Ἱερώνυμος δίδει τὸ βάρος εἰς τὴν ἐξ ἀντικειμένου μὴ τήρησιν τοῦ Νόμου ὑπὸ τῶν Ιουδαῖόντων λόγῳ τῆς ἀσθενείας τῆς σαρκός. Ἀλλωστε και οἱ Ιουδαῖοι δὲν ἐτήρουν τὸν Νόμον, ἀλλὰ παραγγέλματα ἀνθρώπων, διότι ἡ τήρησις

38. "Ἐνθ' ἀν., 197· ὁ Loisy θεωρεῖ ἀρχηγέτην τῆς παρατάξεως τὸν ἀδελφόθεον Ἰάκωβον, τὰς δὲ κατὰ τῶν Ιουδαιοχριστιανῶν (!) κατηγορίας τοῦ Παύλου κρίνει ὡς ὑποκριμενικήν ἄποψιν τοῦ Παύλου, ἡ δποία δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα.

39. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν βλ.. Σ. Ἀγουρίδου, Ὁ χαρακτήρ τῶν πρώτων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμῶν και ἡ περὶ τῶν Χριστιανῶν ἀλληλογραφία τοῦ Πλινίου μετά τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, Θεσσαλονίκη 1963.

40. PL 8, 1196.

41. PL 17, 392.

καὶ αὐτοῦ τοῦ σωματικοῦ νόμου ἡτο ἀδύνατος, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ τοῦ πνευματικοῦ διαφύλαξις ὑπὸ μὴ κατανοούντων αὐτὸν φυσικῶν ἀνθρώπων⁴². Οἱ Αὐγουστῖνος ἔξειδικεύοντας τὸν Νόμον εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ Δεκαλόγου θεωρεῖ τὴν τήρησιν αὐτῶν ἀδύνατον ὑπὸ τοῦ μὴ ἔχοντος τὴν σώζουσαν πίστιν ἀνθρώπου⁴³. Ἐκ τῶν ἐλλήνων δὲ Θεοδώρητος θεωρεῖ ἀδύνατον τὴν τήρησιν τῶν μωσαϊκῶν περὶ θυσιῶν, ἐορτῶν καὶ καθαρότητος διατάξεων μακράν τῆς Ἱερουσαλήμ⁴⁴, ἐνῷ δὲ οἱ Χρυσόστομος βλέπει εἰς τὴν μὴ τήρησιν τοῦ Νόμου τὴν ἀπόδειξιν τῆς κενοδοξίας τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, οἱ δοκοὶ καυχῶνται ώς διδάσκαλοι, ἐνῷ δὲν τηροῦν τὰ διδασκόμενα⁴⁵.

Ἐνῷ δῆμος διὰ τὸ σύνολον τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν δὲ Παῦλος ἀναφέρεται ἐνταῦθι σαφῶς εἰς τοὺς ιουδαΐζοντας, δὲν συμβαίνει τοῦτο καὶ δι’ ἄπαντας τοὺς νεωτέρους. Ἡ μετοχὴ ἡ περιτεμνόμενοι⁴⁶ ἀδημούργησε προβλήματα ώς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν ὑπὸ αὐτῆς δηλουμένων προσώπων, αἱ δὲ ἀπόψεις ἔξικνονται ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ταυτίσεως τῶν ὑποκειμένων τοῦ στίχου 12 καὶ τοῦ στίχου 13, ἢτοι τῶν ιουδαΐζοντων εἰς ἑκατέραν περίπτωσιν⁴⁷, μέχρι τοῦ ίσχυρισμοῦ δὲ δὲ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς μαχητικὸν ιουδαΐζον τμῆμα τῶν ἐξ ἔθνων χριστιανῶν⁴⁸. Οἱ στίχοις ἀποτελεῖ βασικὴν πιγγὴν πληροφοριῶν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ἐν Γαλατίᾳ. Ὡς δῆμος ἐδειξαμεν ἀλλαχοῦ⁴⁹, παρὰ τὰς πεποιημένας εὐλογοφανεῖς νεωτέρας θεωρίας, ἡ ἀποψίς τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν, ώς καὶ πολλῶν

42. PL 26, 464.

43. PL 35, 2146.

44. PG 82, 501.

45. PG 61, 678.

46. Ἡ διόρθωσις «περιτεμνόμενοι» (P¹⁶, BKFG, ἀναφερθέντες λατίνοι πατέρες κ.ἄ.) ἀποτελεῖ σχολαστικήν ἔξομάλυνσιν τοῦ ὄφους, διότι ἡ μετοχὴ τοῦ ἐνεστῶτος ἐθεωρήθη ώς σημαίνουσα τὴν πρᾶξιν ἐν τῇ ἔξελιξι αὐτῆς ἐνταῦθα δῆμος χρητισμούειται ώς περιληπτικὸν δόνομα σημαίνον τοὺς εὐρισκομένους ἐν τῇ καταστάσει τῇ δηλουμένῃ ὑπὸ τοῦ μέσου αὐτοπεθόδου ρήματος, δηλοὶ δηλαδὴ δὲ καὶ τὸ οὐσιαστικὸν περιτομῆ μετανυκτικῶς, τ.ε. οἱ τοῦ κόμματος τῆς περιτομῆς. Οὗτος ὁ Zahn, ἐνθ' ἀν., 282· Lietzmann, ἐνθ' ἀν., 41 κ.ἄ. Ὁ Lightfoot παραθέτει ἐκ τῶν Πράξεων Πέτρου καὶ Παύλου τὸ ἐκ τῆς § 63 χωρίον ἐνθῦ ὁ Σίμων λέγει περὶ τῶν ἀποστόλων «οἵτοι οἱ περιτεμνόμενοι πανοδῆροι εἰσίν» (ἐνθ' ἀν., 222). Δέν νομίζομεν δῆμος δὲ τὸ παρατιθέμενον χωρίον ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τοῦ ὑπὸ ἐρμηνείαν στίχου, ώς ἐπιφυλακτικῶς ὑπανίστεται ὁ Oepke (ἐνθ' ἀν., 160), διότι ἐκ μιᾶς λέξεως δὲν δυνάμεθα νῦν ὑποθίσσουμεν παράθεσιν ἡ ἔξαρτησιν.

47. Οὗτος οἱ Bonnard, ἐνθ' ἀν., 129· Lipsius, ἐνθ' ἀν., 62· P.N. Τρεμπέλας, «Υπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Κ. Διαθήκης, 2, Ἀθῆναι 1956, 8 κ.ἄ.

48. Τὴν ἀποψίν ὑπεστήριξεν ὁ E. Hirsch, Zwei Fragen zu Galater 6, ἐν ZNW 29 (1930), 192 - 197, ἀντέκρουσε δὲ αὐτὴν ὁ O. Holtzmann, Zu Emanuel Hirsch, Zwei Fragen zu Galater 6, ἐν ZNW 30 (1931), 76 - 83.

49. Βλ. τὴν ἡμετέραν μελέτην Πέτρος παρὰ Παύλῳ, Θεσσαλονίκη 1968, 71 - 75.

ἐκ τῶν νεωτέρων περὶ ιουδαϊζόντων ταραξιῶν ἐν Γαλατίᾳ παραμένει ἡ μόνη δρθή.

Τὸ νόημα τοῦ ἔρμηνευομένου στίχου δύναται ν' ἀποδοθῆ ὡς ἔξῆς : «Ἄλλωστε οὐδὲ» αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς περιτομῆς τηροῦν τὸν νόμον, θέλουν δῆμος νὰ σᾶς περιτάμουν, διὰ νὰ καυχήθοδην διά τῆς σαρκός σας»⁵⁰.

Ο Παῦλος προσθέτει τὸν στίχον διὰ νὰ καταστήσῃ σαφέστερον διὰ τοῦτο ἐπεινὲν ἐν τῷ προηγουμένῳ. «Ἡ δὴ ἐκστρατεία τῶν ιουδαϊζόντων προέρχεται ἐκ φόβου πρὸ τῶν 'Ιουδαίων ἄφ' ἐνὸς καὶ ἐκ καθαρῶς ἀνθρωπίνων ματαιοδόξων φιλοιδοξιῶν ἄφ' ἑτέρου. Δὲν ἐκφράζει τὴν ἐσωτερικήν πεποίθησιν τῶν ταραξιῶν περὶ τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τὴν ἐξ ἀνθρωπίνων καθαρῶς ἐλατηρίων δρμαμένην προσπάθειάν των νὰ ἐπιτύχουν τὴν προσέλευσιν ὀπαδῶν εἰς τὴν παράταξῖν των. Ἡ ἀσυνέπεια τῶν εἶναι ἀσύγγνωστος, ὅχι διότι ἀλλὰ λέγουν καὶ ἀλλὰ πράττουν, ἀλλὰ διότι ἔχοντες οἱ ἴδιοι πείραν τοῦ ἀδυνάτου ἐφαρμογῆς τῶν νομικῶν διατάξεων καὶ παραιτούμενοι τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν⁵¹ προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μίαν ψευδῆ θεολογίαν χάριν τῆς κατὰ κόσμον προβολῆς καὶ ἐπιτυχίας των. Οὕτως ἡ ἐργάδης προσπάθειά των νὰ περιτάμουν τοὺς Γαλάτας δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν τελείωσιν καὶ σωτηρίαν τῶν τελευταίων, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς μερίδος τῶν ιουδαϊζόντων ὡς τῆς ἐξωτερικῶς - δρατῶς ἐπιτυχεστέρας. Οὕτως ἡ θρησκεία μεταβάλλεται εἰς δργανὸν ἐπιτεύξεως ἀλλοτρίων σκοπῶν καὶ ἡ ἀνθρωπαρέσκεια καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς εἰλικρινοῦς πίστεως»⁵².

Ο στίχος ἐνθυμίζει τὴν πρὸς τὸν Πέτρον διαμαρτυρίαν τοῦ Παύλου ἐν 2,14: «Εἰ σὺ 'Ιουδαῖος ὑπάρχων ἐθνικῶς καὶ οὐχὶ ιουδαϊκῶς ζῆς, πῶς τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ιουδαΐζειν;» Ο Παῦλος δὲν διεμαρτυρήθη διὰ τὴν προσωπικήν ὑποκρισίαν ἐν 'Αντιοχείᾳ, οὐτε ἀλλωστε καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἔχει τὴν διαγωγὴν τῶν ἐπὶ μέρους ἀντιπάλων του πρὸ δοθαλμῶν. «Ἡ ἀντίρρησίς του ἔγκειται εἰς τὴν θεολογικῶς ἐπιλήψιμον σύγχυσιν ἀνθρωπίνης κενοδοξίας καὶ θρησκευτικότητος εἰς τὴν ὅποιαν, ἐκόντες ἢ ἄκοντες δὲν ἔξετάζεται ἐνταῦθα, περιέπιπτον οἱ ιουδαΐζοντες. Ο Παῦλος δὲν κατακρίνει αὐτοὺς διὰ τὴν μὴ τήρησιν τοῦ Νόμου· ὁ ἴδιος ἀλλωστε διὰ μακρῶν ἀπέδειξεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια τὸ ἀδύνατον τῆς τηρήσεως τοῦ Νόμου καὶ τῆς σωτηρίας δι᾽ αὐτοῦ. Ἡ ἀντίρρησίς ἔγκειται εἰς τὴν ἐγκρυπτομένην ἀνθρωπαρέσκειαν καὶ εἰς τὴν ἀνειλικρίνειαν τῆς θεολογίας τῶν ιουδαϊζόντων»⁵³.

50. Τὸ ἀντικείμενον τῆς καυχήσεως διὰ τοῦ ἐν μετά δοτικῆς (πρβλ. Ρομ. 2, 17· 5, 3· 2 Κορ. 1, 31· 10, 15· 11, 12· 12, 5· 9· Ἰακ. 1, 9· Ἱερ. 9, 23 Ο'). βλ. Lipsius, Ἑνθ' ἀν., 63· Schlier, Ἑνθ' ἀν., 281.

51. 'Ορθῶς παραπτεῖ διὰ Viard ὅτι οἱ ιουδαΐζοντες οὐδεμίαν πραγματικὴν προσπάθειαν κατέβαλλον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου (Ἑνθ' ἀν., 124).

52. Τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ Bonnard, Ἑνθ' ἀν., 129.

Ο Απόστολος συνοψίζει ένταῦθα και πάλιν γνωστάς εἰς τὸν ἀναγνώστην ιδέας. Η ἀνθρωπάρεσκεια διακρίνει σαφῶς τὸ κήρυγμα τῶν ἀντιπάλων του (1,10), οἱ δόποι καίτοι γνωρίζουν «ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου» (2,16), διότι «δοφειλέτης ἐστίν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι» (5,3), θέλουν «ἐκκλεῖσαι» τοὺς Γαλάτας «ἴνα αὐτούς ζηλοῦντε» (4,17). Τούτο μεν δηλαδὴ και ένταῦθα ἡ να κεφαλαίωσιν, ἀνευ οὐσιαστικῆς προσθήκης νέων στοιχείων.

Εἰς τὴν ἀνθρωπάρεσκον ταύτην καύχησιν τῶν ἐν Γαλατίᾳ ταραξιῶν ἀντιπαραθέτει ὁ Παῦλος ἐν τῷ ἐπομένῳ στίχῳ 14 τὴν ιδικήν του, τὴν γνησίαν χριστιανικήν θέσιν : «Ἐμοὶ δὲ μή γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μή ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται κάγῳ κόσμῳ».

Η πατερική ἐρμηνευτική παράδοσις φωτίζει ἀπό διαφόρων πλευρῶν τὸν στίχον ἀναφερομένην ιδίᾳ εἰς τὸν Σταυρὸν και τὴν ἐν αὐτῷ και δι' αὐτοῦ σταύρωσιν τοῦ κόσμου και τοῦ ἡγά. Διὰ τὸν Βικτωρίνον ὁ Σταυρός «id est ut ibi spes tota ponatur... quod ibi in cruce Domini nostri Iesu Christi salus nostra est et aeternitas quaesita». Ο Ἰησοῦς ἀνελθὼν σαρκὶ ἐν τῷ σταυρῷ κατενίκησεν ἐν αὐτῷ τὸν κόσμον· ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὴν καθολικήν ἀνθρωπίνην φύσιν, δι' αὐτοῦ και ἐν αὐτῷ ἐσταυρώθη και προστηλώθη ἐν τῷ σταυρῷ πᾶσα σύρξ ἀποθανοῦσα μετά τοῦ κόσμου⁵³. Ο Αμβροσιαστής διμος περιορίζεται εἰς τὴν ηθικήν ἐρμηνείαν τοῦ 14β λέγων διτι ὁ Απόστολος οὐδὲν ἐπιθυμεῖ ἐκ τοῦ κόσμου και οὐδὲν ιδικόν του ἔχει ὁ κόσμος⁵⁴. Επι τῆς αὐτῆς ηθικῆς ἐρμηνείας εὑρίσκομενος ὁ Ιερώνυμος παραβέτει τά χωρία, ἔνθα ὁ Παῦλος καυχᾶται, και καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα διτι ἡ καύχησις ἀνάγεται εἰς τὸν Σταυρόν, διότι τὸ πάθος τοῦ Κυρίου ἀπότελει τὴν πηγὴν παντὸς καλοῦ ἐνυπάρχοντος εἰς τὰς ἀρετάς⁵⁵. Ο Αὐγούστινος δίδει παραλλαγὴν τῆς ἀπόψεως τοῦ Αμβροσιαστοῦ «neque mundus mihi nocere possit, neque ego mundo aliquid cupiam»⁵⁶.

Ο Χρυσόστομος ὑπενθυμίζει διτι ὁ Σταυρὸς ἡτο κατὰ κόσμον ἐπονείδιστον πρᾶγμα, ἀλλὰ διὰ τὸν πιστὸν ἀπότελει καύχημα «ὅτι ὁ Χριστὸς δι' ἐμὲ διούλου μορφὴν ἀνέλαβε και ἐπαθεν ἀπερ ἔπαθε δι' ἐμὲ τὸν δοῦλον, τὸν

53. Ο Lagrange θεωρεῖ τὸν τόνον πίποντα ἐπὶ τῆς κακῆς ἐκλογῆς τοῦ μέσου πρὸς καύχησιν και οὐχὶ ἐπὶ τῆς ὑποκρισίας εἰς τὰς προθέσεις, ἡ δοποια ως συλλογική ἡτο δυσδιάκριτος (Ἐνθ' ἀν., 163). Η τελευταία παρατήρησις είναι δρθῆ, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ θεολογικῶς ἀσύνστατον τοῦ ψυχολογικοῦ ὑποβάθρου τῆς ὑποκρισεως κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Παύλου.

54. PL 8, 1196.

55. PL 17, 392 - 3.

56. PL 26, 465.

57. PL 35, 2146.

έχθρόν, τὸν ἀγνώμονα· ἄλλ' οὕτω με ἡγάπησεν, ώς καὶ ἑαυτὸν ἐκδοῦναι». Οὗτος δὲ Σταυρὸς ἀποτελεῖ ιδεόγραμμα διὰ τὴν ἔκφρασιν συνόλου τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ στίχου δὲ οὐ «διπλῇ αὐτῇ νέκρωσις... ἐστὶ τῆς μακαρίας ζωῆς ἡ ὑπόθεσις». Διὰ τοῦ κόσμου δικαίως δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, «ἄλλα τὰ βιωτικά πράγματα», δὲ έπαινος, ἡ δόξα, ὁ πλούτος, «τὰ τοιαῦτα ἅπαντα τὰ δοκοῦντα εἰναι λαμπρά»⁵⁸. Τὴν τελευταῖαν ταύτην παρατήρησιν περὶ τοῦ κόσμου ποιεῖται καὶ ὁ Θεοδώρητος, δὲ διόποιος ἐπάγεται διὰ «διά τοῦ περιττός μοι πᾶς ὁ βίος καὶ νεκρῷ παραπλήσιος· οὐ μόνον δὲ αὐτὸς ἐμοὶ, ἄλλα κάγὼ αὐτῷ· τὴν γάρ ἀθάνατον προσμένω ζωήν»⁵⁹. Η συσχέτισις αὐτῇ τῆς νεκρώσεως κατά κόσμον πρὸς τὴν προσδοκίαν τοῦ μέλλοντος κόσμου είναι χαρακτηριστική διὰ τὸν Θεοδώρητον, ώς θὰ ίδωμεν καὶ εἰς τὴν ἔρμηνείαν τῶν ἀκολουθούντων στίχων. Τέλος, ὁ Θεοφύλακτος συνδέει πρὸς τὸν Σταυρὸν τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου συμπληρῶν οὕτως οὐσιωδῶς τὴν ἔρμηνείαν τῶν προηγουμένων ἀρχαίων ἔρμηνευτῶν⁶⁰.

Ο Παῦλος είχε περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν δυνατότητα νὰ καυχηθῇ διὰ τε τὴν τήρησιν τοῦ Νόμου κατά τὸ παρελθόν καὶ τὴν ἐπιτυχῇ δρᾶσιν κατά τὸ παρόν (βλ. 1,13, 14⁶¹). Θεωρεῖ δημοκράτης τὸ μὲν πρῶτον ἀδύνατον, λόγῳ τῆς περὶ Νόμου πίστεώς του μετά τὴν κλήσιν του ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ δεύτερον φευκτέον, λόγῳ τῆς βαθείας ἐπιγνώσεώς του, διὰ πᾶν δὲ, τι ἔχει δὲ ἀνθρωπος ἀποτελεῖ δῶρον Θεοῦ (1 Κορ. 4,7· πρβλ. 1,29· 3,21· 2 Κορ. 12,1 κ. ἐξ.). Διὸ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται, ἀκριβῶς εἰπεῖν, περὶ καυχήσεως⁶², ἄλλα περὶ ἀντιπαραθέσεως τῆς ὁρθῆς χριστιανικῆς θέσεως εἰς τὴν ἀνθρωπάρεσκον καύχησιν τῶν ιουδαϊζόντων. Οὕτως δὲ στίχος θὰ ἥδυνατο νέῳ ἀποδοθῆ ὁὕτω πως· «Ἐγὼ⁶³ δημοκράτης θὰ ἀπηγόμην νὰ καυχηθῶ δι' ἄλλο τι πλὴν τοῦ

58. PG 61, 678 - 79.

59. PG 82, 504.

60. PG 124, 1029.

61. Βλ. Σ. Ἀγοριδίου, «Η καύχησις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του καὶ μετά ταῦτην, ἐν τῷ Ἑργῷ τοῦ ίδιου Βιβλικοῦ Μελετήματα, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1966, 87 - 109, ίδιφ 93 κ. ἐξ. Πρβλ. ἐπίστης τὴν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ ήμάων (βλ. σημ. 49) ἔρμηνείαν.

62. Τοῦτο παρετηρήθη ἡδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἔρμηνευτῶν ὁ Χριστόστομος λ.χ. παρατηρεῖ· «ώς περὶ τῶν ἀτόπων ἀπηλύσατο καὶ τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ συμμαχίαν ἐκάλεσεν εἰς τὸ κατορθώσαι τοῦτο» (PG 61, 678 - 9). «Ἐκ τῶν νεωτέρων οἱ πλειστοὶ παρατηροῦν διὰ τὸ μή γένοιτο μετ' ἀπαρεμφάτου ἀποτελεῖ ἔβραίσμόν οὗτος οἱ Lipsius, ἐνθ' ἀν., 63· Lightfoot, ἐνθ' ἀν., 223, κατηγορηματικώτερος δὲ ὁ Zahn, ἐνθ' ἀν., 282. «Ἀντιθέτως ὁ Lagrange προσάγει μαρτυρίας (Ξενοφ. Κύρου Παιδεία 6, 3, 11 καὶ Ἀλκιφρόνος, Ἐπιστολαὶ, 1, 26) διὰ νῦ δεῖξη ὅτι ἡ σύνταξις ἀπαντᾷ καὶ εἰς Ἑλληνικά κείμενα (ἐνθ' ἀν., 164),

63. Τὸ ἐγώ δὲν τίθεται ἐν ἀρχῇ χάριν ἐμφάσεως, ώς φρονεῖ ὁ Burton (ἐνθ' ἀν., 354),

σταυροῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἔχει σταυρωθῆ ὁ κόσμος⁶⁴ δι' ἐμὲ καὶ ἐγὼ διὰ τὸν κόσμον».

Ο Παῦλος καίτοι ἐμφανίζεται ως μὴ ἀρνούμενος τὴν καύχησιν⁶⁵, ἀλλ᾽ ἀπλῶς μεταβάλλων καὶ μεταθέτων τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, κατ' οὐσίαν καταργεῖ πᾶσαν καύχησιν καὶ δίδει τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν τόσον γνωστήν εἰς τὴν θεολογίαν τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς μόνην δυνατήν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, τὴν δοξολογίαν. Ο Σταυρὸς τίθεται ἐνταῦθα ως μέρος ἀντὶ τοῦ δλοου⁶⁶ πρὸς δήλωσιν συνόλου τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας, ἀπὸ τῆς κενώσεως καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως μέχρι τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως καὶ τῆς ἀναμενομένης παρουσίας τοῦ Κυρίου. Τὸ γεγονός τῆς σταυρώσεως λαμβάνεται ως συμπερίληψις τοῦ δλοου ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, διότι ἀκριβῶς ἐν τῷ Σταυρῷ φαίνεται σαφῶς τὸ μάταιον τῆς καυχήσεως τῶν ιουδαϊζόντων, ως καὶ παντὸς ἀνθρώπου. Εἰς τὸν Σταυρὸν φαίνεται ἡ ἀδύναμια τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου νῦ γνωρίσουν καὶ νά δοξάσουν τὸν Θεόν. Διὰ τῆς σταυρώσεως τοῦ σαρκοθέντος Λόγου τίθεται τέρμα εἰς τὸν ρομαντισμὸν τῆς διὰ τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας καὶ καταρρέει πᾶσα προσπάθεια καυχήσεως διὰ τὴν ἀρετήν, τὰ καλά ἔργα ἡ τὴν μυστικὴν ἀνάβασιν ως μέσων σωτηρίας καὶ αὐτοδικαιώσεως. 'Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὴν ἀδύναμον καὶ ἀρνητικὴν θέσιν τεῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ καταδεικνύεται ἐν τῷ Σταυρῷ καὶ ἡ Σωτηρίος χάρις τοῦ ἐπιφανέντος Θεοῦ, ὃ ὁποῖος μεταβάλλει τὴν κατάραν εἰς εὐλογίαν καὶ μεταβάλλει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀμαρτωλοῦ καὶ ἀδίκου εἰς δίκαιον καὶ καινόν ἄνθρωπον. 'Ἐν τῷ Σταυρῷ ὁ Θεός ἀρνεῖται ν' ἀποδεχθῇ τὸ αἴτημα τοῦ ζητοῦντος ἀξιομίσθιος τὴν σωτηρίαν του ἀνθρώπου τῆς καυχήσεως καταφάσκων συγχρόνως καὶ ἐπιβραβεύον διὰ τῆς σωτηρίας τὴν μετάνοιαν τοῦ ληστοῦ. Οὕτως ἡ καύχησις τοῦ πρὸ καὶ ἐκτὸς Χριστοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ εὐσεβισμοῦ λαμβάνει τέλος ἐν τῷ Σταυρῷ, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνει ἡ εὐγνώμων δοξολογία τοῦ λυτρωθέντος διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ πιστοῦ. 'Ο πιστὸς διὰ τοῦ βαπτίσματος μετέχων εἰς τὸν σταυρικὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ εἶναι πλέον νεκρὸς διὰ τὸν κόσμον καὶ ὁ κόσμος ἔχει νεκρωθῆ δι' αὐτὸν, ως συνέβη εἰς τὸν Χριστόν. Τὸ «ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ» δὲν ἀποτελεῖ φυγὴν ἐκ τοῦ κόσμου εἰς τὸν χῶρον τῆς μυστικῆς θεωρίας, ἀλλὰ

ἀλλ' ἀντιθέτως ἀποτελεῖ τὸ ὀλιγότερον τονιζόμενον σημεῖον τοῦ στίχου, τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται εἰς τὴν λέξιν σταυρός.

64. 'Ἡ Ἑλλειψις ἀρθρου εἰς τὴν λέξιν κόσμος ἴσως δρειλεῖται εἰς τὴν ἐμφασιν. τὴν δοποίαν θέλει νά προσδώσῃ δ Παῦλος (οὗτος δ Burton, ἐνθ' ἀν., 354), ίσως όμως νά ἀκολουθῇ τὴν τάσιν νά παραλείπεται τὸ ἄρθρον πρὸ τῆς λέξιος αὐτῆς' βλ. Blass - Debrunner, § 253, 4.

65. Οὕτως δ Οερκε, ἐνθ' ἀν., 161.

66. βλ. Bonnard, ἐνθ' ἀν., 130· Schlier, ἐνθ' ἀν., 281· Burton, ἐνθ' ἀν., 354.

κατανόησιν καὶ βίωσιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ κόσμου, ὡς αὕτη κατέστη τὸ πρῶτον δυνατή διὰ τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας⁶⁷, εἰς ἣν εἰσέρχεται ὁ πιστός διὰ τῆς ἐντάξεως του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἐν τῷ στίχῳ λεγόμενα ἀποτελοῦν καὶ πάλιν ἡ νακεφαλαίωσιν τῆς περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Παύλου, ὡς αὕτη ἐκτίθεται εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας. Ὁ Σταυρὸς ἀποτελεῖ συμπεριληφτιν τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, «τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν ὅπως ἔξεληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ» (1,4). Ὡσαύτως καὶ ἡ βίωσις τοῦ Σταυροῦ ἔχει λεχθῆ ἐν 2,19.20· «Χριστῷ συνεσταύρωμαι· ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐμοὶ Χριστός» πρβλ. 5,24. Θεωροῦμεν περιττὴν τὴν περαιτέρω ἐκθεσιν τῆς δμοιότητος τοῦ στίχου πρὸς τὰ προηγούμενα, διότι καὶ μόνα τὰ ἀνωτέρω χωρία εἶναι ἀρκετά πρὸς κατάδειξιν ταῦτης. Τὸ θέμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἀποτελεῖ ἄλλωστε, ὡς γνωστόν, τὸ κέντρον τοῦ παυλείου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐν γένει κηρύγματος. Ὁ Παῦλος εἰς τὸν στίχον 6,14 συνοψίζει τὴν διδασκαλίαν του εἰς δλίγας λέξεις, ὥστε αὐτοὶ νά δύνανται ν' ἀποτυπωθοῦν εὐκόλως εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀπλοϊκῶν Γαλατῶν. Πρὸς τὸν αὐτὸν πρακτικὸν σκοπὸν ἀποβλέπον θὰ συνεχίσῃ πράττων τοῦτο καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους.

δ. Διὰ νά μή νομισθῇ δμως ὑπὸ τῶν παραληπτῶν τῆς ἐπιστολῆς ὅτι ὁ Παῦλος ἐθεώρει οὐσιαστικὸν τμῆμα τοῦ Εὐαγγελίου τὴν κατάργησιν τοῦ Νόμου καθ' ἑαυτῆν, διαπνεόμενος ἐνδεχομένως ὑπὸ ἀντινομικοῦ πνεύματος, τονίζει εἰς τὸν στίχον 15 τὴν ἀρσιν πάσης κατὰ κόσμον διακρίσεως καὶ τὴν ὑπέρβασιν πάσης ἀνθρωποκεντρικῆς αὐταρέσκου θρησκευτικότητος διὰ τῆς συντελεσθείσης ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ριζικῆς εἰς τὸν κόσμον ἀλλαγῆς. Ὁ στίχος ἀντηχεῖ ὡς θριαμβευτικὸν σάλπισμα ἀναγγέλλων τὴν εἰσόδον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ τὴν ιστορίαν καὶ τὴν ταυτόχρονον ἀνακαίνισιν αὐτῶν· «οὔτε γάρ περιτομῇ τί ἐστιν οὔτε ἀκροβυστίᾳ, ἀλλά καὶνή κτίσις»⁶⁸.

Αἱ ἐμρηνεῖαι τῶν ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν εἰς τὸν στίχον διακρίνονται εἰς δύο δμάδας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν οἱ λατίνοι, οἱ δποῖοι ἐπιμένουν

67. Τοῦτο πρέπει νά τοισθῇ κατὰ τῶν ὀρθολογιστῶν τύπου Loisy, ὁ ὅποιος λέγει δτι ὁ Παῦλος συνεπαρμένος ἐκ τοῦ ἀληθοῦς μυστικοῦ βιώματος του δὲν ἐλάμβανεν ὑπὸ δψιν τὴν ψυχολογικὴν καὶ ιστορικὴν πραγματικότητα (Ἐνθ' ἀν., 199). Χωρὶς νά ἀρνήται τις (οὐδὲ ὁ Παῦλος ἀρνεῖται τοῦτο!) τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ἔξακολουθοῦν τὸν ἀγῶνα του κακόν, δὲν δύναται νά θεωρήσῃ τοῦτο ὡς τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου, ἀφ' ἣς στιγμῆς ὁ Χριστός ἀνεκαίνισε τὸν κόσμον καὶ ἀνεκαίνισε τὴν καίνην κτίσιν. Ἡ Ἀνάστασις δὲν είναι μυστικὴ ἐμπειρία ἀλλά Ιστορικῶς ἀρξαμένη μεταστοιχίσις τοῦ περόντος φθαρτοῦ κόσμου εἰς νέαν δημιουργίαν. Πλειόνα βλ. κατὰ τὴν ἐμρηνείαν τοῦ ἐπομένου στίχου.

68. Αἱ παραλλαγαὶ τοῦ κειμένου ὀφείλονται ιδίᾳ εἰς τὴν δμοιότητα πρὸς τὸ 5, 6βλ. Lightfoot, Ἐνθ' ἀν., 223· Lagrange, Ἐνθ' ἀν., 165 καὶ Zahm, Ἐνθ' ἀν., 283.

εις τὸν σχολιασμὸν τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου, εἰς δὲ τὴν δευτέραν οἱ Ἑλληνες, οἱ δόποι οἱ ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὰς τελευταίας λέξεις. Οὕτως δὲ Βικτωρίνος ἔρμηνεύων τονίζει τὸ ἀπροσωπόληπτον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν διά μόνου τοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν⁶⁹, ἐνῷ δὲ Ἀμβροσιαστῆς ὡς καινὴν κτίσιν θεωρεῖ τὴν ἀναγέννησιν ἡμᾶν⁷⁰. «Οἱ Ἱερόνυμος παρατηρεῖ διτὶ ὡς δὲ κόσμος, καίτοι εἰς τὴν οὐσίαν, εἰς ἕκαστον φαίνεται διαφόρως, οὗτοι διά τὸν ἀμαρτωλὸν εἶναι παλαιός, ἐνῷ διά τὸν ἄγιον καινός. Αἱ κατὰ σάρκα διακρίσεις ἀναφέρονται δῆμος οὐχὶ εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν δοξασίαν ἡμῶν περὶ αὐτῆς, συνεπῶς δὲν ἴσχουν εἰς τὸν νέον κόσμον, ὡς δὲν ἴσχουν διά τὸ σῶμα τοῦ Ἀναστάτος⁷¹. Οἱ Αὐγουστῖνος θεωρεῖ τὸν στίχον ὡς προσπάθειαν τοῦ Παύλου νῦν δεῖξῃ διτὶ δὲν ἐνδιεφέρετο διά τὴν περιτομὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ διά τὴν στήριξιν τῆς ἐλπίδος τῆς σωτηρίας ἐπ'⁷² αὐτῆς⁷³.

Ἐναντὶ τῶν ἀνωτέρω ἔρμηνειῶν οἱ Ἑλληνόφωνοι ἀρχαῖοι ἔρμηνευταὶ παρουσιάζονται διάφοροι. Δὲν τονίζουν τὸ ὑποκειμενικὸν τῶν διακρίσεων, ἀλλὰ θέτουν τὸν τόνον ἐπὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ κόσμου διά τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς εἰσδοχῆς τοῦ πιστοῦ εἰς αὐτὸν διά τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος. Οὕτως δὲ ί. Χρυσόστομος ἔρμηνει: «Καινὴν κτίσιν καλεῖ τὴν καθ' ἡμᾶς πολιτείαν, διά τε τὰ γεγενημένα, διά τε τὰ ἐσόμενα· τὰ γεγενημένα μὲν, διτὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν παλαιωθεῖσα ἐν γήρᾳ τῆς ἀμαρτίας ἀθρόως διά τοῦ βαπτίσματος ἀνενεώθη, ὡς ανεί ἀνακτι σθεῖσα πάλιν· διό τοῦ ἀθρόου διά τοῦ καινῆν καὶ οὐρανίαν ἀπαιτούμεθα πολιτείαν· διά τοῦ ἐσόμενα δὲ διτὶ καὶ δι οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶσα ἡ κτίσις εἰς ἀφθαρσίαν μεταστήσεται μετὰ τῶν σωμάτων τῶν ἡμετέρων⁷⁴. Μελλοντικὴ καὶ πραγματοποιηθεῖσα ἐσχατολογία, ἀντικειμενικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ὑποκειμενικὴ βίωσις αὐτῶν συμπλέκονται εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ὁργανικὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα, χαρακτηριστικὴν διά τὸ δρθόδοξον πνεῦμα.

Ποιάν τινα μετάθεσιν τοῦ τόνου ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς ἐσχατολογίας παρατηροῦμεν εἰς τὴν ἔρμηνειῶν τοῦ Θεοδωρήτου: «Καινὴν δὲ κτίσιν κυρίως μὲν καλεῖ τὴν ἐσομένην μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τῶν πραγμάτων μεταβολῆν. Τότε γάρ καὶ ἡ κτίσις τῇς ἐπικειμένης ἐλευθεροῦται φθορᾶς καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις τῇν ἀθανασίᾳν ἐνδύεται. Οἷον δέ τινα τῶν μελλόντων εἰκόνα δείκνυσι τὸ σωτηρίου βάπτισμα. Ἐν τούτῳ γάρ ἀποδυόμεθα τὸν παλαιὸν ἀνθρωπὸν,

69. PL 8, 1197.

70. PL 17, 393.

71. PL 26, 465 - 6.

72. PL 35, 2147.

73. PG 61, 679.

ένδυνόμεθα δὲ τὸν νέον· καὶ τῶν ἀμαρτημάτων τὸ φορτίον ἀποτιθέμενοι δεχόμεθα τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος. Οὕτε τοίνυν τὸ πανάγιον βάπτισμα οὕτε δὲ μέλλων βίος οἶδε περιτομῆς καὶ ἀκροβυστίας διαφοράν⁷⁴. Παραπλήσια λέγει καὶ δὲ Θεοφύλακτος⁷⁵, ἐνῷ εἰς τὸν Οἰκουμένιον ἡ μελλοντικὴ διάστασις καθίσταται ὑποτονική⁷⁶.

Αἱ ἀπόψεις τῶν ἑλλήνων ἔρμηνευτῶν ἀποδίδουν κατὰ σαφῆ καὶ ἐπιγραμματικὸν τρόπον τὸ νόημα τοῦ στίχου, ὅστε νὰ παρέλκῃ ἐνταῦθα ἡ περαιτέρω ἐνασχόλησις περὶ τὴν ἔρμηνειαν αὐτοῦ⁷⁷. Διὰ φράσεως οἰκείας εἰς τοὺς ἀκροατάς τοῦ κηρύγματός του⁷⁸ δὲ Παῦλος συνοψίζει τὸ εἰδαγγελικὸν μήνυμα καὶ ἡ να κεφαλαὶ αιώνει συγχρόνως τὴν ἐπιστολὴν του εἰς τὸ σύνθημα ‘καὶνὴ κτίσις’. Τοῦτο κατενοήθη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς σαφέστερον ἀπ’ ὅτι ὑπὸ τῆς Δύσεως, διό καὶ δὲν ἐνεφανίσθησαν αἱ δικανικαὶ περὶ λυτρώσεως θεωρίαι καὶ αἱ περὶ πίστεως καὶ ἔργων ἀντιδικίαι. Οἱ Πατέρες κατενόησαν ὅρθως τὸ Εὐαγγέλιον ὡς οἱ ονεὶ ἀνάκτισιν τοῦ ἀνθρώπου⁷⁹, οἵονεὶ νέαν δημιουργίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ οἰκονομίας. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ριζικωτέραν ἔκφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ κόσμου. Ὁ Χριστὸς δὲν ἥλθε διὰ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ σχολαστικὰ προβλήματα τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς θείας ἀγάπης πρὸς τὴν προσβεβλημένην ὑπὸ τοῦ ἀμαρτήματος τοῦ Ἀδάμ θείαν μεγαλειότητα καὶ δικαιοσύνην, ἀλλ’ ἐπεφάνη διὰ νὰ ἀνακινίσῃ τὴν παλαιωθεῖσαν φύσιν ἡμῶν. Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Χριστοῦ τὸ μὲν ἐγένετο ἥδη τὸ δὲ ἀπόκειται εἰς τὸ μέλλον, μετέχει δὲ αὐτοῦ ὁ πιστὸς διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, δηπερ ὡς ἀρραβώνα τῆς μελλούσης δόξης λαμβάνει εἰσερχόμενος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

ε. Δὲν είναι λοιπὸν τυχαίον ὅτι δὲ Παῦλος ἔξαρτῷ ἐξ αὐτῆς τῆς καινῆς

74. PG 82, 504.

75. PG 124, 1029.

76. PG 118, 1164.

77. Σημειωθήσαται ἐνταῦθα ὅτι κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐθαλίου, τὴν διόπιαν γνωρίζουν δὲ Φώτιος (Ἀμφιλοχία, 151, PG 101, 813), ὁ Σύγκελος καὶ δὲ Κεδρηνός, τὸ χωρίον ἀποτελεῖ παράθεσιν λιγούν τινὸς ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Μεσσήνης. Πάντες δμῶς οἱ νεώτεροι ἀπορρίπτουν — καὶ δικαιάσαντες — τὴν εἰδοῦσαν ταύτην, ἔνιοι δὲ θεωροῦν αὐτὴν ὡς προελθοῦσαν ἐκ παρανοήσεως τῆς συνήθους εἰς τὴν ραββινικήν γραμματείαν ἔκφράσεως *birija hadascha* (= καινὴ κτίσις) δι’ ἣς χαρακτηρίζεται ὁ προσήλυτος, Bk. Billerbeck, II, 421 - 2 καὶ III, 519. Lightfoot, ἐνθ' ἀν., 223 - 4; Zahn, ἐνθ' ἀν., 283 σημ. 40; Burton, ἐνθ' ἀν., 356; Lietzmann, ἐνθ' ἀν., 42; Oepke, ἐνθ' ἀν., 162 καὶ Foerster ἐν ThWNT, 3, 1033 κ.ἄξ.

78. Παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς φράσεως ἀπαντοῦν ἐν Γαλ. 5, 6· 1 Κορ. 7,19 καὶ 2 Κορ. 5, 17· Bk. τὴν ἡμετέραν μελέτην Ἐλευθερία, Θεσσαλονίκη 1970, 210.

79. Bk. Lipsius, ἐνθ' ἀν., 63; Burton, ἐνθ' ἀν., 355 - 6· ἀμφότεροι δέχονται τὴν λ. κτίσις ὡς ρηματικὸν οὐσιαστικὸν ἐν ἐνεργητικῇ ἐννοιᾷ καὶ οὐχὶ ὡς συνώνυμον πρὸς τὸ κτίσμα, ὡς δὲ Lagrange (ἐνθ' ἀν., 166).

κτίσεως, ώς ἐξ ἀπαραιτήτου διά τὴν δρθὴν πορείαν στοιχήσεως⁸⁰, τὴν σωτηρίαν, λέγων ἐν στίχῳ 16· «Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπί αὐτοὺς καὶ ἔλεος καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ».

Ἐπειδὴ ὁ στίχος δὲν ἐνδιαφέρει ἀμέσως τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης μελέτης περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἑρμηνείας τοῦ Θεοφυλάκτου, ὁ ὄποιος συνοψίζει τὴν ἐν προκειμένῳ πατερικὴν ἑρμηνείαν· «Οσοι οὖν ἐμμενοῦσι τῷ κανόνι τούτῳ τῆς κατὰ Χριστὸν καινῆς πολιτείας, φεύγοντες τὴν παλαιωθεῖσαν καὶ ἀδυνατήσασαν περιτομῆν, εἰρήνης τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἐπιτεύχονται, ἀπαλλαγέντες τῶν ἀμαρτιῶν, αἵτινες ἡμῖν ἐκπολεμοῦσι τὸν Θεόν καὶ φιλανθρωπίας ἀξιωθῆσονται... Τοῦτο δὲ παρὰ τοῦ Δαυΐδ ἐδέξατο ὁ Παῦλος λέγοντος· Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ⁸¹»⁸². Ἰσραὴλ διά τοὺς ἀρχαίους ἑρμηνευτάς είναι ὁ κατὰ πνεῦμα Ἰσραὴλ, ἡ Ἐκκλησία⁸³. «Ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦτον ἐπαναπαύεται ἥδη ἡ ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐγκινιασθεῖσα εἰρήνη μετὰ τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ μέλη αὐτοῦ τοῦ νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ θὰ τύχουν ἐλέους εἰς τὸ ἐσχατολογικὸν δικαστήριον τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτοῦ. Ο στίχος κατακλείει οὐσιαστικῶς τὴν ἐπιστολήν. Ο ἀκολουθῶν στίχος 17 ἀποτελεῖ προσωπικὴν παράκλησιν τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς παραλήπτας⁸⁴, ἡ δ' ἀκολουθοῦσα εὐλογία, παρὰ ποιάς τινας μικράς διαφοράς⁸⁵ είναι ἡ συνήθης εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου.

Γ. Σεμεράσματα

Ἡ κατὰ στίχον ἀνάλυσις τῶν τελευταίων στίχων τῆς πρὸς Γαλάτας ἀπέδειξεν, νομίζομεν, τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὅποιαν διετυπώσαμεν ἐν ἀρχῇ τῆς μελέτης· ὁ Παῦλος, δηλαδή, μετὰ τὴν ἀποτέλεσιν τῆς ὑπαγορεύσεως τῆς ἐπιστολῆς συνώψισεν εἰς δλίγας φράσεις τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Οἱ στίχοι 6,12 - 16 ἀποτελοῦν ἀνακεφαλαίως τὸν κυρίων θέσεων τοῦ Παύλου, γενομένων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὅπερ εὐκόλως νῦν δύνανται ν' ἀπομνημονευθοῦν ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν. Ο εἰσάγων τὴν περικοπὴν στίχος ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ τε ἀναγνώστου καὶ τῶν ἀκροατῶν, ἐνῷ οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι περιέχουν ὁ μὲν προσωπικὴν παράκλησιν — προτροπήν, ὁ δὲ τελευταῖος τὴν συνήθη εὐλογίαν.

Θεσσαλονίκη, Ἀπρίλιος 1971.

80. Bl. Lagrange, ἐνθ' ἀν., 166.

81. Ψαλμ. 114, 5 Ο'.

82. PG 124, 1029.

83. Οι νεώτεροι ἐκφράζουν διαφόρους ἀπόψεις, ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς τοὺς ιουδαιοχριστιανούς μέχρι καὶ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐννοεῖ τοὺς ιουδαιούς· Bl. Oepke, ἐνθ' ἀν., 163; Schlier, ἐνθ' ἀν., 283; Bonnard, ἐνθ' ἀν., 131 καὶ Viard, ἐνθ' ἀν., 126.

84. Ο στίχος παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως θρησκειοϊστορικῆς, ίδιως δὲ ὡς πρὸς τὴν ἀκριβή σημασίαν τοῦ δρου στίγματα. Ἐλπίζομεν λίαν προσεχθεῖ νῦν δημοσιεύσωμεν μικράν ἐπισκόπησην τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἐπιμάχου δρου.

85. Σχεδόν πάντες οἱ ἑρμηνευταὶ τονίζουν τὸν εἰρηνικὸν τρόπον δι' οὗ κατακλείεται ἡ ἐπιστολὴ διά τῆς τοποθετήσεως ἐν τέλει τῆς προσφωνήσεως «ἀδελφοῖν».

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Gerassime Zaphiris, Le texte de l' Évangile selon St. Matthieu d' après les citations de Clément d' Alexandrie comparées aux citations des Pères et des Théologiens grecs du IIe au XVe siècle, Éditions J. Duculot, Gembloux 1970, σελ. I-VIII, + 1127.

Ένθα αἱ κριτικαὶ ἐκδόσεις τῆς Κ. Διαθήκης ἐπὶ τῇ βάσις μεγάλου μέρους τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ κειμένου ἐγνώρισταν σημαντικήν ἀνθησιν ὑπὸ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰώνος μέχρι σήμερον, οὐδέτες ἡσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης τὸ παρατίθεμενον ὑπὸ τῶν ἑκκλ. συγγραφέων καὶ Πατέρων, ἀν καὶ πολλοὶ διακεκριμένοι ἐρευνηταὶ ἐπεσῆμαν κατὰ καιρούς τὴν σπουδαιότητα μᾶς τοιωτῆς ἐρεύνης. Διὰ τοὺς λατίνους πατέρας τὸ ἔργον τοῦτο εἶχεν ἀναλάβει τὸ 1743 ὁ P. Sabatier καὶ συνεπλήρωσε προσφάτως (1949) ὁ B. Vischer, διευθυντής τοῦ Vetus Latina Institut τῆς μονῆς Beuron (Γερμανία). Διὰ τοὺς Ἐλληνας πατέρας ἀνάλογον ἔργον δὲν ἐπετέλεσθη: ἡ ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ ἐκ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἀποφοιτήσαντος πατρὸς Γερασίμου Ζαφείρη, καρπὸς πολυετοῦς ἐρεύνης εἰς τὰ Πανεπιστήμια Strasbourg Γαλλίας καὶ Münster Γερμανίας, ἐρχεται νῦν καλύψη μέγα κενὸν δχι μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁρθοδόξου Θεολογίας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διεθνῆ εἰδικήν βιβλιογραφίαν καὶ νῦν ἀποτελέσθη τὴν πράτην ὑποδειγματικήν ἐρεύνην τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης εἰς Ἑννα ἑκκλ. συγγραφέα τῶν τέλων τοῦ Β'. μ.Χ. αἰώνος. Παρά τὴν ἀρχικήν ἐπιθυμίαν του δπος ἀσχοληθῆ ὁ σ. μὲ τὸ κείμενον τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀλεξανδρινῶν θεολόγων (βλ. σελ. 4), ἡναγκάσθη τελικῶς νῦν περιορισθῆ εἰς τὸ κείμενον τοῦ πρώτου μόνον Εὐαγγελίστον καὶ δῆ εἰς ἔνα μόνον συγγραφέα, τὸν Κλήμεντα.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Κλήμεντος πρὸς μελέτην τοῦ ὑπὸ αὐτῷ χρησιμοποιουμένου κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης δικαιολογεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ σ. (σελ. 4 - 6) ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν σύτος ὁ ἑκκλ. συγγραφεὺς, ἐκπροσωπῶν κείμενον διάφορον τῶν γνωστῶν ἀναθεωρήσεων τοῦ Γ' αἰώνος ἀλλ.' δμοιον πρὸς τὸ τῶν παπύρων Chester Beatty καὶ Eger-ton 2 (οἱ ὄποιοι εἴναι μεταγενέστεροι τοῦ), είναι μάρτυς μᾶς ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερουσῶν φάσεων τοῦ ΚΔ/κοδ κειμένου ἀφ' ἐτέρου δὲ ὡς θεολόγος καὶ κατηχητῆς ὁ Κλήμης κάνει ἐπιλογήν τῶν βιβλικῶν κειμένων προσδιοριζόμενην ἐκ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμαντικοῦ καὶ κατηχητικοῦ του ἔργου, είναι δὲ ἀξιον σημειώσεως ὅτι χρησιμοποιεὶ εὐαγγελικὸν κείμενον, ίδιᾳ τοῦ κατά Ματθαίον Εὐαγγελίου, διάφορον τῆς γνωστῆς χειρογράφου παραδόσεως.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν (σελ.. 1 - 8), τὴν ἐκτεταμένην βιβλιογραφίαν (σελ.. 9 - 42) καὶ τὸν πίνακα συντήμαστον τῶν περιοδικῶν, συλλογῶν καὶ πατερικῶν ἔργων (σελ.. 43 - 71) συγκεντρώνει ὁ σ. εἰς μὲν τὸ Ιον μέρος τοῦ βιβλίου δλας τάς εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κλήμεντος παραθέσεις ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου (σελ.. 73 - 160), εἰς δὲ τὸ 2ον μέρος τὰς κλήμεντείους γραφάς συγκρίνει μετά πολλῶν σχολίων καὶ παρατηρήσεων πρὸς τάς διαφόρους μορφάς τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Πατέρων καὶ θεολόγων μέχρι τοῦ 15ου αἰώνος (σελ.. 161 - 918). Τὸ 2ον τοῦτο μέρος είναι καὶ τὸ οὐσιωδέστερον τῆς δλῆς ἔργασίας, ἡ δοκία δὲν ἀποσκοπεῖ βεβαίως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τοῦ Ματθαίου ἀλλ.' εἰς τὴν μελέτην τῶν παραθέσεων τοῦ Ματθαίου ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτῶν πρὸς τάς δμοιάς παραθέσεις τῶν μετά ταῦτα πατέρων ἢ πρὸς τάς μεγάλας ἀναθεωρήσεις τοῦ κειμένου. Ἡ σύγκρισις αὕτη γίνεται δι' ἔκαστον στίχου ιδιαιτέρως, εἰς τὸ τέλος δὲ τῆς ἀξετάσεως τοῦ στίχου παρέχεται ὑπὸ τοῦ σ. σχηματικός πίνακς, ἐκ τοῦ δοκίου ἐμφαίνεται ποιαὶ ἐκ τῶν

άναθεωρήσεων παρέχουν γραφάς δομίσας πρός τάς τοῦ Κλήμεντος ἡ ποιητική γραφαὶ τοῦ Κλήμεντος προσιδιάζουν εἰς αὐτὸν μόνον καὶ δὲν εὑρηται εἰς τάς γνωστάς ἀναθεωρήσεις. Οσάκις είναι ἀπαραίτητον ἡ σύγκρισις γίνεται καὶ πρός τὰ κείμενα τῶν ἀποκρύφων τῆς Κ. Διαθῆκε, τῶν αἰρετικῶν (κυρίος τοῦ Μαρκίανος, Βασιλείδου, Παύλου Σαμοσατέως) ἡ καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων σχετισθέντων κατά τινα τρόπον πρός τὴν Ἐκκλησίαν (Κέλσου, Πορφυρίου, Ἰουλιανοῦ κ.ἄ.).

Τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὄποια καταλήγει ἡ ἀξιόλογος αὐτῆς ἔρευνα είναι τὰ ἔχεται:

1. 'Ο Κλήμης ἔξελληνίζει τὸ κείμενον τοῦ Ματθαίου, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν του, διὸ νῦ τὸ προσαρμότερον π.χ. εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ἡ εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του, παρεισάγει ἐντὸς αὐτοῦ ἐμπνευστικάς γλώσσας, συγκεντρώνει, ἀναμεγνύει καὶ συγχωνεύει παράλληλα λόγια, τὰ ὄποια μὲ τὴν νέαν σύνθετον μορφήν των χρησιμοποιεῖ εἰς τὸ κατηχητικόν του ἔργον, ἐπεξηγεῖ τὸν Ἰησοῦν διὰ τοῦ Παύλου (πρᾶγμα τὸ ὄποιον θὰ ἐφαρμόσουν εἰς πολὺ μεγαλυτέραν κλίμακα οἱ μετὰ ταῦτα πατέρες): πάντα ταῦτα δικαιάνουν τὴν ἀπὸ τοῦ Harnack κ.ἄ., διατυπωθεῖσαν ὑπόθεσιν περὶ ὑπάρχεως ἐν Ράμῃ καὶ ἡδη πρὸ αὐτῆς ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ἐνὸς ἡμικτοῦ κειμένου, τὸ ὄποιον ἐκπροσωπούν οἱ πάπυροι 'Οξυρύγχου καὶ Egerton 2, ὁ Κλήμης Ράμης καὶ ὁ Τατιανός. Τὸ κείμενον τοῦτο ἐκπροσωπεῖ, ἀνέξαρτήτως τῶν προαναφερθέντων μαρτύρων, καὶ Κλήμης ὁ 'Αλεξανδρεὺς στηρίζων ἐκ' αὐτοῦ τὴν δλῶν κατηχητικήν του διδασκαλίαν. 'Η μελέτη τῶν παραθέσεων τοῦ Κλήμεντος μᾶς ἐπιτρέπει σαν διαπίστεωσιν ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο εἶχε πολὺ μεγαλυτέραν διάδοσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς 'Αλεξανδρείας κατὰ τὸν Β' αἰώνα ἡ δισην θὰ ἡδουνόμεθα ἐκ μόνων τῶν παπύρων τῆς ὁξυρύγχου νῦ συναγάγωμεν.

2. Πλὴν δημος τοῦ ἑκ τῶν κατηχητικῶν ἀναγκῶν προσδιορισθέντος κειμένου ἀκολουθεῖ ὁ Κλήμης παραλλήλος καὶ τὴν μεγάλην χειρόγραφον παράδοσιν, παρουσιάζων ὃς ἐκ τούτου ἀναποφεύκτας διπλάς γραφάς δι' ἐν καὶ τὸ αὐτὸν χωρίον. Τὸ αὐτὸν συμβαίνει καὶ εἰς τὸν 'Ωριγένη' ἐνῷ δημος παρὰ τῷ τελευταίῳ τούτῳ προσέχει ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ κειμένου, παρὰ Κλήμεντι τὸ προβάδισμα κατέχει τὸ κατηχητικὸν κείμενον. 'Ἐκ τῆς ἐν γένει χειρογράφου παραδόσεως ὁ Κλήμης ἀκολουθεῖ τὸ ἀδυτικόν λεγόμενον κείμενον (D) ἀντανάκλασιν αὐτοῦ, ἐκπροσωπεῖ κατὰ πράτον μὲν λόγον τὸ κείμενον τῆς Καισαρείας (C) κυρίως εἰς τὴν παλαιστινήν του μορφήν, δευτερεύοντας δὲ τὴν ἀναθεωρήσιν τοῦ Ησυχίου (B), ἐνῷ τὰ σημεῖα ἐπαρῆκαν μετὰ τοῦ Αδτοκρατορικοῦ κειμένου (K) είναι σποραδικά. Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νῦ ἐξαγάγωμεν τὰ συμπεράσματα μας περὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος κειμένου τῆς Κ. Διαθῆκες καὶ ίδιαι τοῦ κατὰ Ματθαίον Εὐαγγελίου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς 'Αλεξανδρείας: τὸ κείμενον τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς βαθείας ἐνότητος τῆς ἀνωτολικῆς χειρογράφου παραδόσεως πρὸ τοῦ ἔργου τῶν ἀναθεωρητῶν, περιεχεν δὲ ἀρχικάς γραφάς ἐξαφανισθείσας διὰ τῆς ἀναθεωρητικῆς ἔργασίας ἦν ἀνέλαβον δὲ Ησυχίος καὶ ὁ Παύλος πρὸς ὀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθῆκης. Αἱ παραθέσεις τοῦ Κλήμεντος μᾶς ἐπιτρέπουν νῦ διαπιστώσαμεν τὴν πρὸ τῶν ἀναθεωρησεων μορφήν τοῦ κατὰ Ματθαίον Εὐαγγελίου.

3. Αἱ ίδιάζουσαι εἰς τὸν Κλήμεντα γραφαὶ διακρίνονται (α) εἰς αὐτάς, αἱ ὄποιαὶ μαρτυροῦνται καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα πατερικὴν παράδοσιν χωρὶς νῦ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν ἐν γένει χειρόγραφον παράδοσιν τῆς Κ. Διαθῆκης, καὶ (β) εἰς αὐτάς, αἱ ὄποιαὶ ἀπαντοῦν παρὰ Κλήμεντι ἀνευ συνεχείας εἰς τὴν χειρόγραφον ἡ τὴν πατερικὴν παράδοσιν.

'Η ὑπαρξία τῶν γραφῶν τοῦ Κλήμεντος εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἐκκλ. συγγραφεῖς καὶ πατέρας δὲν δέξηται ἀπλῶς ἐκ τῆς φιλολογικῆς ἔξαρτησεως αὐτῶν μεταξύ των ἡ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ 'Αλεξανδρινοῦ θεολόγου ἀλλ' ἐκ τῆς ἀκολούθου ὑποθέσεως τοῦ συγγράφεως: Πλὴν τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ τὰς μεταφράσεις ἡ

άρχαια Έκκλησία έγνωρίζει και έπερν ρεδμα κειμένου, κυρίως διά τα λόγια τοῦ Ἰησοῦ, τὸ όποιον ἔχρησιμοποιεῖ εἰς τὸ κατηχητικὸν καὶ ποιμαντικὸν ἔργον τὸ κείμενον τοῦτο μὲ μορφήν ὀλιγάτερον παλαιστίνην καὶ περισσότερον συνθετικὴν ἀπετέλει ἐν εἰδος ἀνθολογίοις ρήσεων τοῦ Κυρίου ἡ «κατηχητικὸν συνάψεων» προοριζομένων διά τάς ἄναγκας τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ κατηχήσεως. Αἱ τοιαῦται συλλογαὶ μὲ ἔνιαίον τύπον κειμένου δέν ἐπαυσαν ὑφιστάμεναι καὶ μετά τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθῆκης, ἐφ' ὅσον ἡ χρῆσις τῶν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰώνος (Δύναται τις μάλιστα νά τάς συναντήσῃ καὶ εἰς τίνα μεταγενέστερα χειρόγραφε τῆς Κ. Διαθῆκης). Ο Κλήμης, ἐκτός τῆς ἐν γένει γνωστῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν Συνοπτικῶν, χρησιμοποιεῖ πιστῶς καὶ τὴν περὶ ἡς ὁ λόγος κατηχητικὴν παραδόσιν, χωρὶς διμος νά ἀναμηνύνῃ τά δύο κείμενα.

Αἱ προσδιάζουσαι εἰς μόνον τὸν Κλήμεντα γραφαὶ ἀνευ συνεχείας εἰς τοὺς μετά τοῦ πατέρας ἡ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν εἶναι σπάνιαι, ὅφειλονται δέ εἰς παραθέσεις τοῦ κειμένου τοῦ Εὐαγγελίου ἀπό μνήμης, εἰς ἐπεξηγηματικάς γλώσσας, εἰς τὴν συγχώνευσιν τῶν συνοπτικῶν παραλλήλων, ἡ εἰς τὴν προσπάθειάν του διόπι συνδέση καὶ προσαρμόση τὴν παραπομήτην πρὸς τὴν συνάψειν τοῦ ίδιοκοῦ του κειμένου ὡς ἐκ τούτου δέ αἱ τοιαῦται γραφαὶ ἐνδιαφέρουν τὸν ἐρευνητήν τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος ὅχι διμος καὶ τὸν κριτικὸν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθῆκης.

Τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ πατρός Γ. Ζαφείρη (κατακλειδεμένον δι' ἐνὸς ἐκτεταμένου πίνακος βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων, σελ. 937 - 1110, + Addende et Corrigenda, σελ. 1117 - 1127) ἀποτελεῖ καρπὸν μεγάλης ὑπομονῆς, μακροχρονίου ἐρεύνης καὶ δαυιλοῦς γνῶσεως τῶν συγχρόνων μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., πρέπει δέ νά χαιρετισθῇ ὡς μία ἐκ τῶν πλέον ἀξιολόγων ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου συμβολῶν εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κανονισμητικοῦ κειμένου. Ο ἀνέχερεύνητος μέχρι τόρα τομεὺς τῆς μελέτης τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ. εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων Πατέρων ἐγνώρισεν ἡδη ἔνα πρῶτον ἐρευνητήν, ἀποτελεῖ δέ εὐχῆς ἔργον ἡ συνέχισις τῆς τοιαύτης ἐρεύνης εἰτε ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου π. Ζαφείρη εἴτε ὑπὸ ἄλλου θεολόγου ἀσχολουμένου μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθῆκης.

I. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

Oscar Cullman, Jésus et les Révolutionnaires de son temps, Delachaux et Niestlé Neuchâtel 1970, B' ἔκδ. 1971, σ. 80.

‘Ο κορυφαῖος Καινοδιαθηκολόγος Καθηγητής O. Cullmann, εἰς τὸ προσφάτεος ἐκδόθεν βιβλίον του, ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐναντὶ τῶν ἐπαναστατικῶν δύμάδων αἱ ὄποιαι ἔδρων ἐν Παλαιστίνῃ ἐναντίον τῶν Ρωμαίων καὶ τῆς καθεστηκίας Ἰουδαϊκῆς τάξεως. ‘Ο σ. ἀποκλείει οἰανόδηποτε σχέσιν τοῦ Ἰησοῦ μὲ τοὺς Ζηλετάς καὶ τάς ἱδέας των καὶ ἀπορρίπτει πᾶσαν σχετικὴν θεωρίαν βασιζομένην ἐπὶ τῆς αὐθιστήτου καὶ ἀβασίου ἐρμηνείας λογίων τινῶν τοῦ Κυρίου, δεδομένου δτὶ ἡ βάσις τοῦ κηρύγματός του είναι ἡ πρὸς πάντας ἀγάπη. ‘Εξ ἄλλου δ σ. διά νά δώσῃ λόσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐναντὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς καθεστηκίας τάξεως ἐξετάζει τρία ἐπὶ μέρους προβλήματα καὶ δη 1) τὸ πρόβλημα τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ : Οἱ Ζηλετοὶ μὲ σκόπουν εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τῆς λατρείας καὶ τὴν κάθυστριν τοῦ Ἱερατείου διά τῆς σταυρικῆς θυσίας Του. Κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν σεβανισμὸν τῶν Ζηλετῶν ὁ Ἰησοῦς ἐδεοκεν ἐντολὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς του διόπι μαθητεύσωσι απάντα τά ἔθνη». 2) Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα : ‘Ο Ἰη-

σοῦς στιγματίζων τὴν κοινωνικήν ἀδικίαν καὶ κηρύσσων κοινωνικήν μεταρρύθμισιν ἀποκλείει καὶ πάλιν τὴν ἀσκησιν βίας διδάσκων ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὐτῇ θὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ μίσους καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν διαιθέσεων του ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίου. Ἀπόδειξις ἡ κοινωνικούς ἀνθρώπους τῆς πρώτης Ἑκκλησίας. 3) Τὸ πολιτικὸν πρόβλημα: Ὁ Ἰησοῦς κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὡς Ζηλωτὴς (πρβλ.. Λουκ. 23, 2). Ἐν τούτοις δημοσίᾳ δὲν ἦτο Ζηλωτής. «Συνεχής πειρασμός» τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ τὸν σ., ἡτο ἡ θεώρησίς του ὑπὸ τῶν μαθητῶν του καὶ τοῦ δχλου ὡς Ἐθνικοῦ Μεσσίου παρ' ὅτι ὥμιλει περὶ ἐναυτοῦ ὡς Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ θεσις του ἔναντι τοῦ Κράτους ἵπτεται κριτικὴ τῷ τοῦτο καταρίνεται εἰς τὸ περὶ τοῦ κήνου τοῦ Καισαροῦ πρόβλημα: Ἀπόδειτο εἰς τὸ κράτος δι., τι ἔχει ἀνάγκην: Τὰ χρήματα. Καὶ εἰς τὸν Θεόν, δύλκηρον τὴν ὑπαρξίαν σας. Οὕτω δὲν τοποθετεῖ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου Θεόν καὶ κράτος. Συμπεριένον δ. σ. γράφει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ διακρίνεται ὑπὸ ἐνός ἐσχατολογικοῦ radicalismus. Ἐκείνοι οἱ διοίοι σήμερον ἐπέμυμαδιν νὰ προσαρμοσθοῦν μὲ τὴν στάσιν τοῦ Κυρίου ἔναντι τῶν συγχρόνων ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὁφειλούν νὰ γνωρίζουν, τονίζει ὁ σ., ὅτι ὁ Ἰησοῦς πάν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς του ἔθεωρει ὑπὸ τὸ φῶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Σήμερον ἔχει λησμονηθῆναι τὸ δι. ἡ βασικὴ ἐπιδίωξις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ θεοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ συνέπειαν τὰ δρια συνεργασίας τοῦ Χριστιανοῦ μετὰ τῶν συγχρόνων ἐπαναστατικῶν κινημάτων είναι ὄμρως περιωρισμένα δεδομένου δι. Χριστιανός θὰ πρέπει νὰ εῖρῃ εἰς αὐτὰ σημεῖα συγγενῆ πρὸς τὰς Εὐαγγελικάς ἀρχάς καὶ νὰ ἀρνήται νά συμφωνή πρὸς πάν σύνθημα διαφωνῶν μὲ τὸ Εναγγέλιον καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον θεωρεῖται σήμερον ὡς «ψωρία». Θά πρέπει νά ἔχουν ύπ' ὅψιν των οἱ Χριστιανοὶ δι. μεταμορφώσουν τὸν κόσμον «τῇ ἀνακεννώσει τοῦ νοός» (Ρομ. 12, 2) καὶ «ἐν τῷ κόσμῳ οἰκοῦσι καὶ οὐκ εἰσὶ ἐκ τοῦ κόσμου» (Πρὸς Διογν. 7, 3).

Γ. Χ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

J. Jeremias, Neutestamentliche Theologie. Erster Teil : Die Verkündigung Jesu, Gütersloher Verlagshaus, 1971, σελ. 314.

Εἰς τὰς ἡδη πολλάς «Θεολογίας τῆς Κ. Διαθήκης», αἱ ὥποιαι κυκλοφοροῦν ἡ ἐκυκλοφόρησαν ἑταῖρος ἐν Εὐρώπῃ, προστείθη ἀρτὶ ἐκδοθεῖσαι καὶ ἡ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγης J. Jeremias. Ἀκριβέστερον πρόκειται περὶ ἐνός πρώτου τόμου ἐπιγραφομένου «Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ» καὶ πειράχοντος συνθετικήν καὶ συστηματικήν ἔκθεσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ σ., τινὲς ἐκ τῶν ὥποιων εἴναι ἡδη γνωσταὶ καὶ ἐκ προγενεστέρων ἀξιολόγων ἔργων του. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ παρόντος τόμου ἀποτελεῖ ἡ διοικητικὴ τοποθέσις τοῦ σ. ἔναντι τῶν ἀπόψεων τοῦ Bultmann καὶ τῶν μαθητῶν του. Δὲν είναι βεβαίως ἡ πρώτη ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἡδη ἐν λόγῳ διαφρεποῦς θεολόγου καὶ τῆς σχολῆς του — διότι ἡδη ἀπὸ πολλῶν ἔτῶν καὶ ἐκ διαφόρων πλευρῶν σημειοῦται ἡ τὴν ἐπιστήμην προδύοντα ἀντίδρασις — ἀλλ᾽ είναι τὸ ἀποκορύφωμα μᾶς ἐπὶ φύλολογικῶν βάσεων ἐρειδομένης κριτικῆς κατὰ τοῦ πιγκοσμίας γνωστοῦ ἐρμηνευτοῦ τοῦ Marburg.

Ἡ βασικὴ θεσις τοῦ σ. ἐν σχέσει ἡ μᾶλλον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «Θεολογίαν τῆς Κ. Διαθήκης» τοῦ Bultmann δύνεται νά συνοψισθῇ ὡς ἔξης ἐνῷ διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον «τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀνήκει εἰς τὰς προύποθεστις τῆς θεολογίας τῆς Κ.Δ. καὶ δὲν ἀποτελεῖ μέρος αὐτῆς... διότι ἡ θεολογία τῆς Κ.Δ. ἀρχεται μὲ τὸ κήρυγμα τῆς πρώτης κοινότητος» (Theologie des N. Testaments, 5η ἑκδ. 1965, σ. 1), διὰ τὸν συγγρ. τοῦ παρουσιαζομένου ἔνταῦθα βιβλίου τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸν

και ούσιαστικόν μέρος τῆς Θεολογίας τῆς Κ.Δ. Ούτως ἐνῷ εἰς τὴν ίδικήν του ἐκ σελ. 620 συνισταμένην «Θεολογίαν τῆς Κ.Δ.» ὁ Bultmann διαθέτει μόλις 33 σελίδας διά τὸ «κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ», εἰσάγει δὲ τὸ κεφάλαιον ὡς καὶ τὸ ὅλον βιβλίον του διά τῆς ἀνωτέρω παρατεθείστης φράσεως, ὁ *Jeremias* ἀφιερώνει δόλιον πρότον τὸν ἑκδοθέντα πρῶτον τόμον εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὴν θέσιν δηλ., τοῦ Bultmann διτὶ αἱ πηγαὶ δὲν μᾶς παρέχουν τὴν δυνατότητα νῦ γνωρίσαμεν πολλὰ πράγματα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, καὶ⁹ δύον αὐταὶ ἀποτελοῦν μαρτυρίας πίστεως τῆς πρώτης Ἑκκλησίας, ὁ *Jeremias* ἀντιτάσσει μίαν, βάσει τῶν Εὐαγγελίων βεβαιώς, συνολικήν θεολογικήν θεώρησιν τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ θέματος τῆς ἀξιοποίησίας καὶ αὐθεντικότητος τῆς παραδόσεως τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ (κεφ. I, σ. 13 - 49) καὶ καταλήγων εἰς τὰς διηγήσεις περὶ τῆς Ἀναστάσεως του (κεφ. VII, σ. 285 - 295). Εἰς τὰ ὑπόλοιπα μεταξὺ τῶν δύο τούτων κεφαλαίων ἀναφέρεται ὁ σ. εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ (κεφ. II, σ. 50 - 80), εἰς τὴν δι'¹⁰ αὐτοῦ ἐναρβίνη τῆς νέας ἐποχῆς, τῆς πραγματοποιήσεως δηλ., τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (κεφ. III, σ. 81 - 123), εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ «προθεσμίας χάριτος» καὶ τῆς ἐν μετανοίᾳ ἀναμονῆς τῆς Κρίσεως (κεφ. IV, σ. 124 - 156), εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ (κεφ. V, σ. 157 - 238), καὶ εἰς τὴν μεστιανικήν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ Ἰησοῦ (κεφ. VI, σ. 239 - 284). Τά 7 κεφ. τοῦ βιβλίου ὑποδιαιροῦνται εἰς 25 συνολικῶς ἐπὶ μέρους παραγράφους, κατακλείεται δὲ τὸ ὅλον βιβλίον δι' ἐνός πίνακος τῶν ἐν αὐτῷ χρησιμοποιηθέντων βιβλικῶν χωρίων (τά διόποια ἀνέρχονται περίπου εἰς 2.000!).

Σταχυολογίουν καὶ ὑπογραμμίζομεν κεντρικάς τινας ἀπόνεις τοῦ σ.

1. Τά Εὐαγγέλια τῆς Κ.Δ., παρὰ τὴν χρονικήν των ἀπόστασιν ἐκ τῶν ἐκτιθεμένων γεγονότων, μᾶς ἐπιτρέπουν τὴν ἀνάσυνκρότητον καὶ δίκεστον τοῦ κηρύγματος τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, τοῦ ὄποιον ἡ γλώσσα (γαλιλαϊκὴ διάλεκτος τῆς ὀντικῆς ἀρματικῆς) παρουσιάζει τὰ ἔξῆς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα : Χρῆσις παθητικῶν τύπων ρημάτων μὲν ὑπονοούμενον ὑποκείμενον τὸν Θεόν (*Passivum divinum*), ἀντιθετικὸς παραλληλισμὸς τῶν μελλοντικῶν, ρυθμικότης τῶν ἐκφράσεων, παρήχησις, λογοπαίγνια¹¹ ἢ δὲ *ipsissima vox* αὐτοῦ ἔχει ὡς ἴδιά¹² ὄντα στοιχεῖα τάς παραβολάς, τὰ παραβολικά καὶ ἀποφθεγματικά λόγια, τὰς σχετικάς πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐκφράστεις, τὰς διά τοῦ ἡμίτην ἀρχομένας φράσεις καὶ τὴν προσφάνησιν τοῦ Θεοῦ ὡς «*Abba*». Αἱ γλωσσικαὶ αὐταὶ παρατηρήσεις ἀποτελοῦν διε τὸν σ. βασικοὶ ἐπιχειρήματα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κεντρικῆς θέσεως καὶ πεποιθήσεως του περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐθεντικότητος τῶν παραδοδομένων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λόγων τοῦ Ἰησοῦ. Τινὲς ἐκ τῶν γλωσσικῶν παρατηρήσεων τοῦ σ. είχον ἥδη ἐπιστημανθῆ καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν (ὡς π.χ. ὑπὸ M. Black, *An aramaic Approach to the Gospels and Acts*, Oxford 1946, 3η ἑκδ. 1967), αἱ περισσότεραι δημος ἀπόδολον πρωτότυπων προσφοράν τοῦ σ. τοῦ κατέχοντος ἄριστα τὴν ἔβραικήν, ἀρματικήν καὶ λουπάς ἀντιτολικάς γλώσσας ὡς καὶ τὰς μέχρι σήμερον ἐπιζώσας παλαιοτινάς συνηθείας, καὶ¹³ δύον τὴν νεότητα αὐτοῦ διήλθεν ἐν Παλαιοτινή ὡς υἱὸς πάστορος ὑπηρετοῦντος εἰς τὰς ἑκεὶ προτεσταντικάς Ἔκκλησίας.

2. «Ο Ἰησοῦς ἀφ» ἐνός μὲν διά τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων του διακηρύγτει διτὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡδη παροδόσια πραγματικότης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιστημαίνει τὴν κρισιμότητα τῶν καιρῶν καὶ τὴν ἐπικειμένην αἰφνιδίαν ἐκπνοή τῆς ἀπροθεσμίας χάριτος» τοῦ Θεοῦ. Δι' ὅλων αὐτῶν στρεφόμενος δ σ. τόσον κατέ τῆς «πραγματοποιηθείσης ἐσχατολογίας» (C. H. Dodd) δύον καὶ κατά τῆς μονοπλεύρου μελλοντικῆς ἐσχατολογίας (J. Weiss, A. Schweitzer) συνέδεστε τὸ δονού του μὲ τὴν ἐκφραστιν «πραγματοποιουμένη ἐσχατολογία» (sich realisierende Eschatologie). «Ἐν τούτοις τὸ ἥδη παρόν τῆς βασιλείας, τὸ διόποιον μετά τοσαύτης ἐμφάσεως ὑπογραμμίζει δ σ., οὐδόλως συσχετίζει πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς Ἔκκλησίας. Εἰς τὴν σχετικὴν παράγραφον τοῦ βιβλίου του (βλ. ἰδιό σελ. 165) συμμερίζεται τὴν κοινήν εἰς διλους τοὺς προτεστάντας ἐρ-

μηνευτάς ἀποφιν διτὶ ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶχε κατὰ νοῦν οὔτε ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται περὶ ἐνὸς κεντρικοῦ στημείου τοῦ βιβλίου εἰς τὸ ὅποιον δὲ ὁρθόδοξος ἀναγνώστης δὲν δύναται νῦν συμφωνήσῃ.

3. Ὄσον ἀφορᾷ εἰς τὰ παραδόδημα τὸν Ἔναγγελιστὸν θαύματα τοῦ Ἰησοῦ, δι. σ. πιστεῖται καὶ ἀποδεικνύει διά πολλῶν, γλωσσικῶν καὶ πάλιν ἐπιχειρημάτων, διτὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως καὶ ἀποτελοῦν αὐθεντικά δεδομένα τῆς μεσσιανικῆς δράσεως τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ μέθοδος δύμας τῆς φιλολογικῆς ἔξετάσεως τῶν εδαγγελικῶν διηγήσεων τὸν δόγητες εἰς ἀμφίβολα ἐνίστα συμπεράσματα, περὶ τῆς ὁρθότητος τῶν ὅποιων ἔχει τις πολλάς ἀντιρρήσεις. Ὡς παράδειγμα ἐν προκειμένῳ ἡ στημειωθῆ ἡ ἐρμηνεία τῆς διηγήσεως περὶ τῆς ἐξόδου τοῦ δαιμονίου ἐκ τοῦ θεραπευθέντος δαιμονισμένου τῶν Γερασηνῶν καὶ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τοὺς δισχιλίους χοίρους (Μάρκ. 5, 1 - 20 κ.παράλλ.).) ὡς προελθόντης ἐκ τίνος γλωσσικῆς παρανοήσεως: εἰς τὴν φράσιν «λεγιών ὄνομα μοι, διτὶ πολλοὶ ἐμέμενοι» παρεννοήθη ἡ ἀραρ. λέξις λιγόνα, ἡ ὅποια σημαίνει λεγεών καὶ λεγεωνάριος, καὶ ἐξελήφθη μὲτὰ τὴν πρώτην ἐννοιαν (ἀντὶ τῆς δευτέρας τῆς προσηκούσης εἰς τὴν περίπτωσιν), οὕτω δὲ διδώκει ἀφορημένη ἡ παρανόησις αὐτῇ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς σχετικῆς διηγήσεως (βλ. σελ. 90 - 91). Νομίζουμεν διτὶ ἡ χρήσις τῆς φιλολογικῆς αὐτῆς μεθόδου δόγητες τὸν σ. εἰς ὑπερβολάς ὡς ἡ ἀνωτέρω.

4. Κατὰ τὴν ἔξέτασιν τοῦ μεσσιανικοῦ συνειδότος τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζει ὁ σ. πρωτοτυπίαν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς συγχρόνους ἐρμηνευτάς, καθ' δύον ἕκκινεῖ δχι ἐκ τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς Κ.Δ. χριστολογικῶν τίτλων (ὅς τοθο εἶναι σύνηθες) ἀλλ' ἐκ τῆς διαπιστώσεως καὶ ἐξάρσεως τῆς «ἔξουσίας» καὶ αὐθεντίας, αἱ ὅποιαι χαρακτηρίζουν τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀποτυποῦνται κυρίως εἰς τὰς γνωστάς φάσεις του «άμην λέγω ὑμῖν», «ήκουσατε διτὶ ἔρρεθη τοῖς ἀρχαίοις . . . ἔγω δὲ λέγω ὑμῖν» κλπ.

Αἱ παρουσιασθεῖσαι ἀνωτέρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀπόψεις τοῦ βιβλίου ὡς καὶ αἱ λιαν ἐνδιαφέρουσαι ἐπὶ μέρους ἐρμηνεῖαι πολλῶν εἰαγγελικῶν χωρίων καθιστοῦν τοῦτο λιαν ἀπαραίτητον καὶ ἐπωφελές βοήθημα διά τὸν μελετητὴν τῆς Κ.Δ., ὁ ὅποιος δὲν θύ εὑρῇ μὲν εἰς αὐτὸ τὴν ἄκρως ἐνδιαφέρουσαν καὶ ἐπικρατοῦσαν σήμερον εἰς πολλὰ σύγχρονά μας θεολογικά ἥργα «ώπαρξιακὴν ἐρμηνείαν» τῆς Κ.Δ., θύ ἀνταμειφθῆ δύμας δι' ἐνὸς πλούτου φιλολογικῶν καὶ γλωσσικῶν παρατηρήσεων ὡς καὶ ἴστορικῶν στοιχείων ἐκ τῶν χρόνων τῆς Κ.Δ., τὰ ὅποια ἐπιτρέπουν τὴν ἐγγύτεραν καὶ ὀρθότεραν κατανόησιν τῶν ἐν τοῖς Ἔναγγελίοις παραδίδομένων λόγων τοῦ Ἰησοῦ.

I. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

W. G. KÜMMEL, Die Theologie des Neuen Testaments nach seinen Hauptzeugen (Neues Testament Deutsch, Ergänzungsreihe, Grundrisse zum Neuen Testament 3, HRSG Von G. Friedrich), Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1969, σελ. 312.

Τὸ ἔργον τοῦ τοῦ Kümmel ἐκδίδεται ὡς τρίτος συμπληρωματικός τόμος εἰς τὴν σειράν *Das Neue Testament Deutsch*. Ἡ ἐν λόγῳ σειρά περιλαμβάνει εἰς II αὐτοτελεῖς τόμους ἐν εἰδος λατίκων ὑπομνημάτων εἰς τὴν Κ.Δ., τὰ ὅποια ἀποσκοποῦν νῦν καταστήσουν εἰδύτερον προσιτά τὰ πορίσματα τῆς ἴστορικο - κριτικῆς μεθόδου ἐρεύνης τῆς Κ.Δ.

Ἡ ἐπιστήμη τῆς θεολογίας τῆς Κ.Δ., ἔχουσα τὰς καταβολάς αὐτῆς εἰς τὴν λεγομένην διαφορίσιαν τοῦ 19ου αἰώνου, δέν ἔχει εἰσέπειται καθολική εἰς τὰς λεπτομερείας αὐτῆς δύον ἀφορᾶ εἰς τὸ νόμα, τὸ ἀντικείμενον, τὴν μέθοδον καὶ τοὺς σκοπούς αὐτῆς. Τὸ κύριον πρόβλημα συνίσταται εἰς τὸ ἐάν εἶναι δύνατη ἡ σύνθεσις μιᾶς ἔννιας εἰκόνος τῆς διδασκαλίας τῆς Κ.Δ., ἐφ' ὅσον, ὡς θεωρεῖ ἀνώντιρρητον ἡ ἴστορικο - κριτική Ἑρευνα.

ύπάρχουν οδησιαστικαὶ διαφοραι μεταξὺ τῶν διαφόρων συγγραφέων ἐντὸς τῆς Κ.Δ. Ἐκτὸς τούτου τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ. εἶναι κείμενα παραχγημένου τρόπου σκέψεως, γεγραμένα εἰς μίαν νεκράν σήμερον γλωσσαν, και συνεπὸς ἡ κατανόησις αὐτῶν πρέπει νά γίνη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τῶν Θεολογίαν τῆς Κ.Δ. ὠδηγήθησαν εἰς τὸ γενικὸν μεθοδολογικὸν πόρισμα διτὶ ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστήμη δὲν δύναται κατ' ἄρχην νά ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἑνιαίας διδασκαλίας τῆς Κ.Δ., ἀλλ᾽ ἀντιθέτως τὴν ἔρευναν τῆς εἰδικῆς μαρτυρίας τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων ἡ διάδοση συγγενῶν βιβλίων και κατόπιν νά τεθῇ τὸ ἐρώτημα τῆς ἐνότητος αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἡ δομὴ τῆς Θεολογίας τῆς Κ.Δ. προσποθέτει χρονολογικήν ιεράρχησιν και ἐπομένως πραγματικὴν ἔξελιξιν τῶν ἐπὶ μέρους «διδασκαλιῶν» και δύναται νά είναι εἴτε ἱστορική, διτε και κατά κανόνα περιλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ, είτε τῆς πρώτης Ἔκκλησίας, τοῦ Παύλου, τοῦ Ἰωάννου και τελικῶς τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ., είτε συστηματική, διτε και ἐκθέτει τὰς ἐπὶ μέρους διδασκαλίας τῆς Κ.Δ. εἰς αὐτοτέλη κεφάλαια. Τὴν ἱστορικὴν μέθοδον ἐφαρμόζει σχεδὸν ἀνέκαθεν ἡ προτεσταντικὴ βιβλικὴ ἔρευνα (ἔξαιρεσιν ἀποτελοῦν οἱ A. Schlatter, E. Stauffer και O. Cullmann), μὲν κύριον ἐκπρόσωπον τὸν R. Bultmann, τὴν δὲ συστηματικὴν οἱ πατοικασθόλικοι ἔρευνηται.

Ο Kämmel ἐν τῇ προκειμένῃ «θεολογίᾳ τῆς Κ.Δ.» ἀφορμάται μεθοδολογικῶς ἐκ τῆς ἱστορικῆς προσποτικῆς. Ούτος ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν τῆς Κ.Δ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κυρίων ἐκπροσώπων αὐτῆς, τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Παύλου και τοῦ Ἰωάννου, και δῆ : «Τὸ κῆρυγμα τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια» (σ. 20 - 85). «Ἡ πίστις τῆς πρώτης Ἔκκλησίας» (σ. 85 - 121), εἰς ἣν συνδέεται ὀργανικῶς «Ἡ θεολογία τοῦ Παύλου» (σ. 121 - 227) και ἐν τέλει «Ἡ περὶ Χριστοῦ μαρτυρία τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου και τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου» (σ. 227 - 285). Ἡ ἐπιλογὴ τῶν τριῶν τούτων ἐκπροσώπων τῆς Κ.Δ. δὲν σημαίνει, κατά τὸν σ., διτο ὅτοι ὑπερέχουν κατά τὴν σπουδαιότητα τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. Είναι δημος ἀναντίρρητον διτο ὅτοι διαχωρίζονται τόσον κατά τὸ περιεχόμενον δοσον και κατά τὴν σημασίαν αὐτῶν τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. και συνεπῶς δυνάμεθα δεξ αὐτῶν νά ἀποκομίσωμεν πλήρη και σαφῆ εἰκόνα περὶ τοῦ κεντρικοῦ μηνύματος αὐτῆς.

Εἰς τὴν ἐπὶ μέρους διαπραγμάτευσιν είναι χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός διτο ὁ σ. ἐν τῷ πρώτῳ Τμήματι, ἐπόμενος τῇ γραμμῇ τοῦ Bultmann, θέματα ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας τῶν συνοπτικῶν διηγήσεων δοσον ἀφορεῖ εἰς τὴν διδασκαλίαν και τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ, και τοῦτο διότι αὐται, ὡς διατείνεται σύμπασιον ἡ προτεσταντικὴ βιβλικὴ ἔρευνα, δὲν είναι ἱστορικαι διηγήσεις, ἀλλὰ μαρτυρία τῆς πιστευούσης κοινότητος, αἱ ὀποιαι προσποθέτουν τὴν ριζικήν και καινὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐν Χριστῷ γεγονότων ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως. «Ἐφαρμόζον δ σ. τὰ πορίσματα τῆς «Ιστορίας τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν» (Formgeschichte), ἡτις κατατέμει τὸ συνοπτικὸν ὑλικὸν εἰς ἐπὶ μέρους φιλολογικὰς ἐνότητας, ἀνέχαρτοποιοσα ταύτας χρονικῶς και πραγματικῶς, ὡς ἐπίσης και ἐκείνα τῆς «Ιστορίας τῆς συνθέσεως» (Redaktionsgeschichte), ἡτις τὴν παρούσαν μορφὴν τῶν συνοπτικῶν εὐαγγελίων ἀποδίδει οὐχὶ εἰς τὸ προσύπωρον ὑλικόν, ἀλλὰ εἰς τὰ θεολογικὰ διαφέροντα τῶν εὐαγγελιστῶν, διατείνεται διτο ἡ ἱστορικη εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ δὲν πρέπει νά διαχωρίσθῃ τῆς περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεως τῆς πρώτης Ἔκκλησίας, και ὡς ἐκ τούτου σχετικοποιει τὸ θέμα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀξιοπιστίας. Ούτος βέβαια, δὲν θεωρεῖ, ὡς ὁ Bultmann, τὴν διδασκαλίαν και τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ μόνον ὡς προπόθεσιν τῆς Θεολογίας τῆς Κ.Δ., ἀλλ᾽ ὡς ὀργανικὸν τμῆμα αὐτῆς, ἐπιμένει δημος εἰς τὴν κριτικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐπὶ μέρους μαρτυριῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ἐάν αὐται προέρχονται πρὸ ἡ μετά τὴν ἀνάστασιν.

Τὸ κύριον μέρος τῆς ἔργασίας καταλαμβάνει ἡ ἔρευνα τῆς θεολογίας τοῦ Παύλου.

Η θεολογική σκέψις αὐτοῦ κατέχει, κατά τὸν σ., δχι μόνον χρονικῶς τὸ κέντρον τῆς Κ.Δ., ἀλλὰ καὶ καθορίζει οὐσιαστικῶς τὴν ἔξελιξιν τῆς πρωτοχριστιανικῆς σκέψεως (σ. 122). "Η θεολογική σημασία τοῦ Παύλου ὕγειται κυρίως εἰς τὸ γεγονός διτοῦ οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὄποιος διηρεύνηται καὶ ἀνέπτυξε συστηματικῶς τὰς θεολογικὰς προεκτάσεις τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ, διτοῦς δηλ. εἶναι ὁ «πρῶτος θεολόγος» τῆς Ἐκκλησίας. Κατά τὴν ἀνάλυσιν ὁ σ. διηγεῖται ἐκ τῆς ἀρχῆς διτοῦ θεολογία τοῦ Παύλου δὲν εἶναι δογματικῶς καὶ ἔνιαις ἀπροτισμένη, ἀλλ᾽ εἶναι ἀποσπασματικὴ καὶ πρὸ παντὸς περιστατικῆ, λόγῳ τῆς διαμάχης αὐτοῦ μεταῦ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ ἰδρυμένων κοινοτήτων, ἀνταποκρίνεται δηλ. εἰς συγκεκριμένας ἀνάγκας, ἐρωτήματα καὶ δέματα τῶν Ἐκκλησιῶν. Ως ἐκ τούτου προέχει καὶ ἐνταῦθα ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ ἔρευνα. Ως πρὸς τὴν σχέσην τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Ἰησόν τον παραπτεῖ δ. διτοῦ ὑπάρχει μεταξὺ τούτων σημαντικὴ διαφορά, αὕτη δημος δικαιολογεῖται τόσον λόγῳ τῆς ραββινικῆς προπαδείας τοῦ Παύλου δσον καὶ τῆς διαφόρου σωτηριολογικῆς ἀτμοσφαίρας (σταυρὸς - ἀνάστασις - ἐκκλησία), τὴν δημον αὐτοῦ ἔβιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἰησόν.

"Οσον ἀφορᾶ εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰωάννου ὁ σ. τονίζει διτοῦ χρησιμοποιεῖ μὲν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τὸ γνωστὸν εἰδός τοῦ «εὐαγγελίου», οὐχὶ δημος διὰ νὰ συμπληρώῃ ἡ ἀντικαταστῆση τοὺς Συνοπτικούς, ἀλλὰ διὰ νὰ «συνθέσῃ τὴν τελείαν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, ὡς βλέπει ταῦτην ἡ πίστης συντάπως ἡ περὶ Χριστοῦ διήγησις αὐτοῦ ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν διτοῦ προσφέρει τὴν τελείαν περὶ Χριστοῦ μαρτυρίᾳ» (σ. 234). Ἡ περὶ Χριστοῦ εἰκὼν αὕτη τοῦ εὐαγγελιστοῦ, λόγῳ τῆς ἴδιομορφίας αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν τὸν Συνοπτικῶν, παρουσιάζει συγγένειαν τόσον πρὸς τὴν γνωστικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχόμενου λυτρωτοῦ (ἀμέσων παράλληλον κείμενον εἶναι αἱ Ὁδοὶ Σολομοντοῦς), δσον καὶ πρὸς τὴν μανδαϊκήν, ἥτις ἔχει τὰς καταβολάς αὐτῆς εἰς μίαν κίνησιν βαπτιστῶν τοῦ Ιου αἰδίνος μ.Χ. ἐν Παλαιστίνῃ. Τὸ κύριον δημος χαρακτηριστικὸν τοῦ εὐαγγελιστοῦ εἶναι διτοῦ ὅμιλει περὶ τοῦ Ἰησοῦ οὐχὶ μόνον ὡς πιστός, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας (πρβλ. 3, 11). Ἐν τούτοις ἡ περὶ αὐτοῦ εἰκὼν δὲν εἶναι ἔκεινη τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας. "Οθεν τὸ οὐσιαστικὸν πρόβλημα κατὰ τὸν σ. δὲν εἶναι ἡ ἱστορικότης τῆς εἰκόνος ταῦτης, τοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ τὸ θεολογικὸν δύλημμα ἐὰν ἡ εἰκὼν αὕτη δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τελεία καὶ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία τῆς θείας πράξεως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἐκ τῆς προοπτικῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς μεταποτολικῆς ἐποχῆς (σ. 237).

"Ἐν τέλει (σ. 286 - 295) ἐπανέρχεται δ. σ. εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τιθὲν θέμα τῆς διαφοροποιῆσεως τῆς Καινοδιαθ/κῆς μαρτυρίας καὶ ἀναζητεῖ τὸ «Κέντρον τῆς Κ.Δ.», δηλ. τὸ κοινόν καὶ σταθερόν, τὸ ὄποιον δικαιολογεῖ τὴν σύστασιν τοῦ Κανόνος τῆς Κ.Δ. ἐκ μὴ ταυτίζομένων ἀπολύτως κατὰ τὸ περιεχόμενον βιβλίον. Ως κοινόν θέμα ἀναρρίσκει τὰς ἔξης ἴδεας, τὰς δημοιας ἐκπροσωποῦν ἀπὸ κοινοῦ, ὡς ὅδος τονίζει, οἱ κύριοι μάρτυρες τῆς Κ.Δ., δ. Ἰησοῦς, ἡ πρώτη Ἐκκλησία, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Ἰωάννης: α) Ἡ ἐν τῷ παρόντι βιουμένη καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀναμενομένη τελικὴ σωτηρία διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ β) Ὁ Ἰησοῦς, ἴδιᾳ διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως, εἶναι ἡ τελεία καὶ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ.

"Η δομὴ τῆς «Θεολογίας τῆς Κ.Δ.» τοῦ Kümmel σηματοποιεῖ τὴν πίστιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ προβάλλει τὰς ἀναφερθείσας δύο ἴδεας ὡς κριτήριον τῆς μαρτυρίας τῆς Κ.Δ., πρὸς τὰς δημοιας κρίνονται κατ' ἀνάγκην ἀξιολογικῶς αἱ ἐπὶ μέρους διδασκαλίαι αὐτῆς. Οὗτον διαμορφοῦνται εἰς «Κανόνι τοῦ Κ.Δ. Βεβαίας διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτυγχάνεται συστηματικότης καὶ πρακτικότης εἰς τίνην ἐπὶ μέρους διαπραγμάτευσιν, ἡ δημοιας ἐντυπωσιάζει τὸν ἀναγνώστην. Ἐν τούτοις πάσι σηματοποίησις ἐν τῇ Κ.Δ. εἶναι καὶ ἀπλοκοίησις τῆς πραγματικῆς καταστάσεως, δεδομένου διτοῦ πρώτη Ἐκκλησία, ζῶσα τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀναστάτους καὶ κινουμένη ὑπὸ τοῦ ἀγ.

Πνεύματος, παρουσιάζει μίαν ζωτικότητα και ποικιλίαν ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς, ητις δυσκόλως ὑπόκειται εἰς σχηματοποίησιν. Τοῦτο ἀπέδειχθε ἐκ τῆς συζητήσεως, ή ὅποια προέκυψε μετά τὴν ἐκδοσιν τῆς «Θεολογίας τῆς Κ.Δ.» τοῦ Bultmann, πρὸς τὴν ὅποιαν συμμορφοῦται μεθοδολογικῶς καὶ ὁ Kämmel.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Eduard Schweitzer, The Good News according to Mark. A Commentary on the Gospel, transl. ὑπὸ D. Madvig, London, S.P.C.K., 1971, σελ. 395.

Πρόκειται περὶ τῆς ἀγγλικῆς μεταφρ. τοῦ ὑπομνήματος τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν σειρὰν Das Neue Testament Deutsch (1967). 'Αποτελεῖται ἀπὸ Εἰσαγωγῆν (σελ. 11 - 27), 'Ὑπόμνημα (σελ. 28 - 379), 'Ἐπιλογὸν (σελ. 380 - 386). Πίνακας 'Ονομάτων καὶ Πραγμάτων καθὼς καὶ τῶν αὐτοτελῶν ἐπὶ μέρους καὶ ἐπ' εὑκαιρίᾳ κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ὑπομνήματος διαπραγματεύσεων κεντρικῶν τινῶν ἐννοιῶν τοῦ Ἑναγγελίου. Πρόκειται πράγματι περὶ νέας συνεισφορᾶς τοῦ τόσον συμπλοθός συγγραφέως εἰς τὰ θεολογικὰ γράμματα, χαρακτηριστικῆς διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν. Ἐνταῦθα θάξεις ἔξαρθρον σημειά τινα μόνον ἐκ τῶν θέσεων τοῦ σ. 'Ἐν πρώτοις, τὸ περιεχόμενα τοῦ Ἑναγγελίου παρουσιάζει ὡς ἔξης : 1. 'Ἡ ἀρχὴ (1, 1 - 13). 2) 'Ἡ ἔξουσία τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ τυφλότης τῶν Φαρισαίων (1, 14 - 36) 'Ἡ ἔξουσία ἐπὶ τῶν δαιμόνων καὶ τῆς ἀσθενείας (1, 14 - 45), ἡ ἔξουσία ὡς πρὸς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὸν Νόμον (2, 1-3, 6). 3) 'Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰησοῦ ἐν Παραβολαῖς καὶ Σημείοις, καὶ ἡ τυφλότης τοῦ κόσμου (3, 7 - 6, 6α). 4) 'Ἡ δρᾶσις τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς Ἐθνικούς καὶ ἡ τυφλότης τῶν Μαθητῶν (6, 6β - 8, 26). 5) 'Ἡ δημοσία τοῦ Ἰησοῦ ἀποκάλυψις περὶ 'Εαυτοῦ καὶ τὸ νόημα τῆς μαθητείας (8, 27 - 10, 52). 6) Τὸ Πάθος καὶ ἡ 'Ἀνάστασις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθράπου (11, 1 - 16, 8). Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι ἐν Ἱερουσαλήμ (11, 1 - 13, 37). Αἱ ἡμέραι τοῦ Πάθους καὶ τῆς 'Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ (14, 1 - 16, 8). Πρώτη ἀπόδειρα δημιουργίας ἐνός τέλους τοῦ Ἑναγγελίου (16, 9 - 20). Δευτέρα ἀπόκειται δημιουργίας ἐνός τέλους τοῦ Ἑναγγελίου (16, 9 - 10). 'Ἐπιλογὸς. Πίνακες.

Κατὰ τὸν σ. τὸ Ἑναγγέλιον δημιάζει περισσότερον μὲν σειρὰν ὄμιλιῶν παρὰ μὲ βιογραφίαν. 'Ο δημιλητής διώς κάμνει τὸ ἔργον του διηγούμενος τὴν δημοσίαν δρᾶσιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῇ τις εἰς αὐτὸν τὸν πεπιστευμένον σύγχρονον ιστορικόν, διόποιος ἀκριβῶς διακρίνει μεταξὺ ἀναφερομένου γεγονότος καὶ ἔρμαντικῆς μαρτυρίας. 'Ὅτο ἀναγκαῖον διὰ τοὺς μάρτυρας τῆς παραδοσεως νὰ καταφύγουν εἰς μίαν μεγάλην ποικιλίαν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν, ἀν καὶ οὐδὲν ἀνέφερον ἐκτὸς ἢ διάφορον τῶν γενομένων, ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ δηποτὸν πράγματι συνέβη. Κατ' οὐδένα ἀλλον τρόπον δὲ ἀκροτητῆς καὶ ἀναγνώστης θάξεις ἔχει σχέσιν πρὸς αὐτὸν σῆμερον» (σελ. 22). Τὸ Ἑναγγέλιον ἔγραψε κάπου ἐντὸς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας δι' ἔθνικούς ἀναγνώστας μεταξὺ 60 - 66 μ.Χ.

'Ινα κατανοήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Μάρκου δέον, κατὰ τὸν σ., νὰ λάβωμεν ὑπὸ δψει τρεῖς κυρίως παράγοντας : 1) Τὸ ἐνδιαιρέον τῶν ιουδαιοχριστιανικῶν κοινοτήτων διὰ τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν δημιουργίαν πρὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ κατὰ Μᾶρκον τῆς πηγῆς τῶν Λογίων. 2) Τὸ δῆτι αἱ ἔθνικοχριστιανικαὶ κοινότητες, αἱ ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ ἵεραποστόλων ὡς ὁ Παῦλος, ἐνδιεφέροντα διὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ. Ήτο διὰ τὴν σημασίαν τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, διχὶ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰησοῦ. «Ο ἀπὸ Ναζαρὲτ Ἰησοῦς εἶχε πρὸ πολλοῦ ἔξαφενισθῆ εἰς τὴν σκιάν τοῦ οὐρανίου Χριστοῦ καὶ δὲν ἦτο πράγματι σαφές διατί τὸ δόνομα Ἑλληνος ἡ ρεμαίου τινὸς Θεοῦ ή οὐσίου Θεοῦ δὲν εἶχε ἐκλεγῆ ὡς σύμβολον διὰ τὴν εἰσόδον τῆς θείας χάριτος, τῆς θείας βασιλείας ἐπὶ τοῦ κόσμου,

και τῆς ἐνότητος τοῦ θείου μετά τοῦ ἀστικού είναι τοῦ ἀφυπνισθέντος ἀνθρώπου. 'Ο Γνωστικισμὸς ἔφθασεν ἀκριβῶς εἰς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν β' αἰώνα μ.Χ.» (σελ. 381). 3) Προσμένει ἐλληνιστικαὶ κοινότητες (ἴσως τῆς Συρίας), αἱ δόσεις δὲν είχον εἰσέρεις ἐπηρεασθῇ ἀπό τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου ἔφθασαν νὰ θεωροῦν τὸν Ἰησοῦν ὡς «θεῖον ἄνδρα», τὸ δὲ ἐνδιαφέρον τῶν συνεκεντροῦντο εἰς τάς θεραπείας καὶ τὰ θαύματα ἐν γένει τὰ δοποὶ ἑτέλουν οἱ «θεῖοι ἄνδρες».

'Ο Μᾶρκος εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν νέαν φιλολογικὴν μορφήν ποὺ ὀνομάζεται «εὐδαγγέλιον». Ἐναντὶ τῆς συλλογῆς τῶν «Λογίων» τοῦ Ἰησοῦ ἡθέλησε νῦ τονίσῃ τὴν σημασίαν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τοῖς ὅποιοις ἐπίστης, ὁ Θεός συναντᾷ ὡς Σωτῆρ τὴν ἀνθρωπότητα. 'Ολως ἰδιαιτέρως, εἰς δὲ τὴν ἀφορᾶ τοὺς Μαθητάς καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τονίζει διτὶ τὸ πᾶν ἀρχίζει μὲν τὴν ἐξουσίᾳ κλήσιν τοῦ Ἰησοῦ. Τονίζεται δλος ἰδιαιτέρως ἡ δυσχέρεια κατανοήσεως τῶν ἔργων καὶ λόγων τοῦ Ἰησοῦ, καθὼς καὶ τὸ διτὶ μόνον ἐν θεῷ τοῦ ζῶντος Θεοῦ δύναται νὰ ἀνεῳχῃ τοὺς δρθαλμοὺς διὰ νῦ ἴσουν οἱ ἀνθρώποι τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ ἡ θεία ἀγάπη ἀναζητεῖ καὶ εὐρίσκει τὸν ἀνθρωπὸν παρὰ τὴν παρουσιαζομένην πολικειδῆ ἀντίστασιν. 'Ἐπειδὴ οἰαδῆποτε ἀμέσως τοὺς κοπαλύωψις θά ώδηγει μόνον εἰς μίαν πίστιν, σπηλιομένην εἰς τὸ θεῷμα, οἷαν κατέχουν ἀκόμη καὶ οἱ δαίμονες, ὁ Θεὸς λαμβάνει τὴν δόδον τοῦ θανάτου ἐν τῇ ἀφανείᾳ, ἐν τῇ ἀτύμῳ καὶ τῇ ταπεινώσει. Τοῦτο είναι σαφὲς ἐν τῇ ἐκπληκτικῇ ἀληθότητι τῆς κραυγῆς τοῦ Ἰησοῦ, «Θεέ μου, Θεέ μου, Ἰνα τί μέ ἐγκατέλιπες;» καὶ ἐν τῇ παραδόσει διτὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦς ἀπέδενε ἀφίσας φωνῆν μεγάλην. 'Η μαθητεία είναι ἡ μόνη μορφή, ἐν ᾧ ἡ πίστις δύναται νὰ ὑπάρχῃ» (σελ. 386).

'Η δλη ἐργασία χαρακτηρίζεται ἀπό ἀπλότητα καὶ σωφρήνειαν. Δὲν εἰσάγει νέας θεορίας ἡ προοπτικάς κατανοήσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Τὰ μειονεκτήματα, ποὺ παρουσιάζει εἰναι τὰ συνήθη τῶν κυκλοφορούντων προτεσταντικῶν ὑπομνημάτων: ποιά τις σύγχυσις καὶ ἀσάφεια μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος καὶ τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας. Πρέπει νῦ διολογηθῇ διτὶ, ἀν δὲν λαβῇ τις σοβαρῶς ὃν δύνι τὴν περὶ Παρακλήτου Πνεύματος διόστακαλιαν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐγγυτοῦ τῆς ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς ἀληθείας, ἡ σύγχυσις είναι ἀναπόθευτος. 'Ἐπειτα, δέον νῦ παρατηρηθῇ διτὶ διστορηθῆται ἀλήθεια καὶ ἀν ὑπάρχῃ εἰς δοσα γράφει δ. σ. περὶ τῶν Λογίων, τῶν κινδύνων τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ, περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος κοινοτήτων τινῶν διά τὸν Ἰησοῦν ὡς θευματουργόν, ὡς τὸ ὑπόβαθρον τῆς συγγραφῆς τοῦ κατὰ Μᾶρκον, δλα αὐτά ἀποτελοῦν εἰκασίας, ἐκφράζουν δὲ, εἰς τὴν καλυτέραν περίπτωσιν, ἐν μέρος τῶν διαφερόντων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, κυρίως δὲ, δ.τι θὰ ἐπρεπε νῦ τὸν ἐνδιαφέρη διάσει τῶν ιδικῶν μας περὶ τῆς ἐποχῆς του γνώσεων καὶ τῶν ιδικῶν μας ὥρας πρὸς τὸν Ἰησοῦν διαφερόντων. 'Εκείνον τὸ δοποῖον, πράγματι, χαίρεται κανεὶς ἀναγιγνώσκων τὸ βιβλίον τοῦ E. Schweitzer ἐκ τῆς ἐπόνεως τῶν συγχρόνων γενικοτέρων πνευματικῶν ζυμώσεων είναι ἡ κατὰ Μᾶρκον παρουσίασις τῆς πίστεως ὡς μαθητείας καὶ πορείας διπισθεν τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποκαλυφθέντος ἐν ἀφανείᾳ καὶ ταπεινώσει Θεοῦ.

Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

Joseph Vogt κ.ά., Jesus in His Time ed. ὑπὸ Haus J. Schultz, μεταφρ. εἰς ἄγγλ. ὑπὸ Brian Watchorn, London, S.P.S.K. 1971, σελ. 148.

Πρόκειται περὶ συντόμου ἀλλ᾽ ἐνδιαφέροντος συλλογικοῦ ἔργου, ἐξετάζοντος τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς ἐποχῆς του. Οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν συγγραφέων τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων είναι καθηγηταὶ τῆς Κ.Δ., προτεστάνται ἡ ρεματοκαθολικοί, ἔχουν δημος συνεργασθῇ καὶ τινὲς κλασικοὶ φιλόλογοι ἡ νομικοὶ ἡ ἐβραιοὶ εἰδοὶ εἰς τὰ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ.

Τό πρώτον κεφ., ύπό τὸν τίτλον «Αύγουστος καὶ Τιβέριος», ἔχει γραφῆ ύπὸ τοῦ καθηγ. τῆς Τυβίγγης J. Voigt, τοποθετεῖ δὲ ἀπλῶς τὰς ἐν τοῖς Εὐεγγελίοις μνείας τῶν αὐτοκράτορων τούτων ἐντὸς τοῦ Ιστορικοῦ πλαισίου διὰ πλειόνων πληροφοριῶν.

Τὸ δεύτερον κεφ., ύπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Ἐλληνορωμαϊκὸν ὑπόβαθρον», ἔχει γραφῆ ύπὸ τοῦ A. Dihle, καθηγ. τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κολωνίας. Μετά τὰ περὶ τοῦ οἰκουμενισμοῦ τῆς Ἐλληνιστικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξανδροῦ, ὁ σ. ἔξετάζει τὸν ύπὸ τῶν νέων συνθηκῶν διαιροφθεόταν θρησκευτικὸν ἀτομισμόν. Ἐκφραστις τοῦ ὅποιού ἀποτελοῦν κυρίως αἱ μυστηριακαὶ θρησκείαι καθὼς καὶ ἡ ἔξατομικευσίς καὶ «ἡθικοποίησις» τῆς φιλοσοφίας. «Ἄν καὶ ἔξ ἄλλης ἀφετηρίας, ἡ ἥθικη διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν ἔχθρὸν κλπ. ἐντάσσεται ἐν τῇ πράξει ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου πλαισίου τοῦ Ἐλληνιστικοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ τὸν σ. μόλις εἶναι δινατόν νῦ εὑρεθῆ ἐν τῇ Ιστορίᾳ τοῦ κόσμου ἀλλη περίοδος, ἐν ἦν τῇ δημοσίᾳ καὶ ἴδιωτικῇ ζωῇ εἰς τοσοῦτον χρόνον ἐπεκράτησεν τόση ἀνοχή, μετριοπάθεια καὶ διαφορισμός, ἐν ἀντιθέσει, κατὰ τὸν συγγραφεῖ πάντοτε, πρὸς δ.τι συνέβη ἀπὸ τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰώνος, καὶ ἔξης, δταν ἡ ἔξουσία περιῆλθεν εἰς ἀνθρώπους ἐκ τῶν λαϊκῶν στρεμμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ίκανον νὰ ἀφομοίωσουν τὴν φιλοσοφικὴν ἥθικήν τῶν προηγουμένων αἰώνων. Τοιουτοτρόπως ὠδηγήθημεν εἰς τὴν ἐκβαρβάρωσιν τῶν ἡμῶν καὶ εἰς τὸν Μεσαίωνα. «Στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἀνθρωπιστικῆς ἥθικης ἐπέζησαν μόνον ὅπου ἡμηνεύθησαν ὡς τὸ περιεχόμενον θρησκευτικῆς διδασκαλίας, καθὼς συνέβη ἐν τῷ Χριστιανισμῷ» (σελ. 15). «Ἐν σχέσει μὲ τὸ κεφ. τοῦτο δὲν ἔχει τὶς παρό νῦ ἐκφράσῃ τὴν ἐκπληξίν του δι τοιαῦτα πράγματα γράφονται ἀκόμη. «Ο σ. εἶναι μέγας Ἐλληνολάτρης, ἀλλὰ φοβερά κακός ιστορικός. Γράφει τόσα π.χ. περὶ Ἐλληνιστικοῦ φιλοσοφικοῦ ἥθους ἐγκωμιαστικά, ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως σαφῶς μονομεροῦς, ἐν σχέσει μάλιστα μὲ τὸν χριστιανισμόν, οὐδόλως δὲ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἥθος τῆς Π.Δ. ἢ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Οὐδὲ καν τὸν ἀπασχολεῖ ἡ σκέψις ἐνδὲ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Ἐλληνισμοῦ. Δι᾽ αὐτὸν ἡ μεγαλυτέρη δωρεά τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, πρὸς τὸν κόσμον, εἶναι ὁ Πλάτων, δχι τὸ Εὐαγγέλιον.

Τὸ τρίτον κεφ., ύπὸ τὸν τίτλον «Ἀνατολή καὶ Δύσις», ἔχει γραφῆ ύπὸ τοῦ Carsten Colpe, καθηγ. τῆς Ιστορίας τῶν Θρησκευμάτων ἐν Γοττίγγη. Οὔτος ἐπιχειρεῖ νῦ δύση ἀπὸ ἀπόψεως θρησκευοιστορικῆς τάς σχέσεις «Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ρώμης καὶ Παρθίας, κυρίως κατά τὴν ἐποχὴν τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πολὺ ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ περὶ τῶν Ιουδαίων τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Παλαιστίνης ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Πάρθους. Παρατίθενται τὰ γεγονότα καὶ τίθενται τὰ προβλήματα, δημολογεῖται δὲ ἡ δυσχέρεια νῦ δοθοῦν σαφεῖς ἀπαντήσεις. «Δὲν δύναται τὶς σαφῶς νῦ εἶπη ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῶν ὅρων αὐτῆς ταύτης τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Πάρθων, πότε καὶ ποῦ πρόκειται κυρίως περὶ Ἐλληνικῆς ἡ περὶ ιρανικῆς ἐπιδράσεως...» (σελ. 26).

«Ακολουθεῖ τὸ κεφ. «Γαλιλαία καὶ Ιουδαία». «Ἐχει γραφῆ ύπὸ τοῦ Bo Reicke, καθηγ. τῆς Κ.Δ. ἐν Basel. «Ἐν συντομίᾳ καὶ μετά χαρακτηριστικῆς ἀκριβείας δίδεται ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ εἰκὼν τοῦ Ιουδαϊσμοῦ ἐν Γαλιλαΐᾳ καὶ Ιουδαίᾳ. Πολὺ φυσικά ὁ σ. καταλήγει ὡς ἔξης : «Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ ὁ Ἰωάννης δείχνουν δτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐνεργασίθη σειρά δλόκηπρος μεσσιανικῶν διεκδικητῶν καὶ Ζηλωτῶν ταραχοποιῶν. Τὸ ἐκ Γαλιλαίας κήρυγμα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἦτο εὐκολὸν νῦ παρερμηνεύθη ύπὸ τῶν ἐκτὸς ὡς πολιτικὸν κίνημα. Ο Ἰησοῦς ἐσταυρώθη ἀντὶ ταραχοποιοῦ τίνος ὀνόματι Βαραβᾶ, ὃ δὲ Παυλὸς βραδύτερον ἔξεληθη ὡς ὁ διάσημος δολοφόνος, ποὺ ἐφερε τὸ παρωνύμιον Αἴγυπτιος. Εἶναι προφανές δτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ ἡ Ιουδαία ἡτο ὠρμως διὰ πολιτικὴν ἐντασιν. «Ἀπετάλει ἐκπληξιν διά τὰς ἀρχὰς τὸ ἀκούσια τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Πιλάτον : ἡ βασιλεία μου οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου».

Τὸ ἐπόμενον κεφ., ύπὸ τὸν τίτλον «Ο Ἡράδης καὶ οἱ διάδοχοι του» ἔχει γραφῆ ύπὸ

τοῦ Abraham Schalit, καθηγ. τῆς Ἰουδ. Ἰστορίας ἐν τῷ παν/μιερ τῆς Ἱερουσαλήμ. 'Εκτίθενται τά γνωστά γεγονότα, τονίζονται δὲ ίδιαιτέρως οἱ λόγοι ποὺ ὠδήγησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡράδου καὶ τῶν διαδόχων του εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 70 μ.Χ. Ιδιαιτέρας ἔξαρσες ἦξια θεωροῦμεν δυσα ὁ σ. μνημονεύει (σελ. 42 - 44) περὶ τοῦ μεσσιανισμοῦ τῆς ἡρωδιανῆς δυναστείας. Τὴν αὐτὴν ἀποψιν ἐκτιθεμένην ἐν πλάτει ἐκ τῶν κειμένων δύναται νῦ εἶρη ὁ ἔλλην ἀναγνώστης καὶ εἰς τίνας ἐκ τῶν ἡμετέρων μελέτων.

'Ἐπιστηματίνομεν τὰ στοιχεῖα ταῦτα, διότι σήμερον τὰ περὶ τῶν Ἡρεδιανῶν, ἐν σχέσει μάλιστα πρὸς τοὺς Ἐσσαίους, τυγχάνουν ίδιαιτέρας προσοχῆς. 'Ο Schalit ὑποστηρίζει, δχι ἀνεύ λόγου, ὅτι ἡ τοιαύτη ἥρωδιανή θεολογία τὰ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν Φαρισαίων καὶ τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν.

'Ο Paul Winter, Ιουδαῖος συγγραφεὺς, διαπραγματεύεται ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων. Δύο σημεῖα κυρίως τονίζει, πέραν τοῦ καθαρῶς Ἰστορικοῦ - πληροφοριακοῦ, κατά πάντα ἐνδιαφέροντος στοιχείου : α) ἀπολογεῖται τοῦ Φαρισαϊσμοῦ ἔναντι ἀδίκων, ὡς νομίζει, κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Εὐαγγελιστῶν μέχρι σήμερον εἰς δι, τι κυρίως ἀφορᾷ τὰ περὶ «καθαρότητος» καὶ «ἀνταποδόσεως», τονίζει δὲ ίδιαιτέρως τὴν συγγένειαν τοῦ χριστιανικοῦ πρὸς τὸ Φαρισαϊκὸν κίνημα· β) παρουσιάζει τὸ ἀδογματίστον, ὡς ἐπόψεως καθορισμοῦ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Μόνον ἡ πίστις εἰς Ἑννα Θεόν, κύριον ἐπὶ τῆς Ἰστορίας, ἀποτελεῖ τὸν κοινὸν παρονομαστήν τοῦ Ιουδαϊσμοῦ ὡς θρησκείας, «Ως πρὸς τὰ λοιπὰ ὑπάρχει μεγάλη ἐλευθερία. Εἴτε δὲ Ιουδαῖος πιστεῖει εἰς ζωὴν μετά θάνατον εἴτε δχι, εἴτε πιστεῖει εἰς ἄγγελους καὶ πνεύματα εἴτε δχι, εἴτε ἀναμένει Μεσσίαν εἴτε δχι, δὲν καθιστᾶ αὐτὸν Ιουδαῖον οὔτε ἀποκλείει αὐτὸν τοῦ Ιουδαϊσμοῦ» (σελ. 55 - 56). 'Η τελευταῖα αὐτὴ διακίστωσις είναι σημαντική διά τὴν κατανόησιν τοῦ Ιουδαϊκοῦ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ, καθὼς καὶ διά τὸν σύγχρονον Διάλογον μετά τοῦ Ιουδαϊσμοῦ.

'Ο καθηγ. τῆς Π.Δ. ἐν Hamburg κ. Klaus Koch γράφει τὸ ἐπόμενον κεφ. μὲ τίτλον «Ἀποκαλυπτική καὶ Ἐσχατολογία», ἐν ᾧ δρίζονται οἱ φύλολογικοὶ ἐκπρόσωποι καὶ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ εἶδους. 'Ο σ. ἀναπτύσσει τὴν θεστὶν διότι ἡ ἀποκαλυπτικὴ είναι ἡ γέφυρα ποὺ ἔνωνται τὴν Π. μετά τῆς Κ. Διαθῆκης, ἐνῷ συγχρόνως τονίζει δρθῶς τοὺς λόγους δι, οὗτος δὲ Ιουδαϊσμὸς καὶ δι Χριστιανισμὸς ἀπέρριψαν συγχρόνως, ἂν καὶ διά διαφόρους λόγους, τὴν Ἀποκαλυπτικὴν. 'Ως ἐκ τούτου δημος δ σ. θὰ ἐπρεπε ν' ἀντιμετωπίσῃ σοβαρότερον τὸ ἔρωτημα : 'Αφοδ δ Χριστιανισμὸς ἡδυνήθη ἀπὸ τοῦ β' αἰώνος νῦ ἐκφράση ἔαυτὸν ἀσχέτως πρὸς τὴν Ἀποκαλυπτικὴν, μήπως δὲν πρέπει νῦ συνδέσωμεν αὐτῆν, κατά τὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν Ἰησοῦν, εἰς διν βαθμὸν πράττει τοῦτο δ καθ. Koch : 'Αλλωστε τὸ γεγονός δι τούτων τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν δ Μεσσίας καὶ δ νέος αἰώνος ἡδη δηλούν παρουσιάζει μίαν ἐντελῶς νέαν κατάστασιν, διοπίστεις τῆς Ἀποκαλυπτικῆς.

Τὸ 8ον κεφ. «Περὶ τῆς Κοινότητος τοῦ Qumran» ἔχει γραφῆ ἀπό τὸν Herbert Braun, καθηγ. τῆς Κ.Δ. εἰς τὸ Παν/μιον τοῦ Mainz, τὸ δέ 9ον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἴερόν καὶ Συναγωγὴ» ὑπὸ τοῦ Eduard Lohse, καθηγ. τῆς Κ.Δ. εἰς τὸ Παν/μιον τῆς Γοττίγης. Καὶ εἰς τὰ δύο ἔχομεν συνοπτικὴν καὶ περιεκτικὴν Ἑκθεσιν τῶν οὐσιωδῶν σημείων ἐπὶ τῶν ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θεμάτων δὲ συσχέτισις πρὸς τὴν Κ.Δ. είναι ἀκριβῆς καὶ διδακτική.

Τὸ 10ον κεφ. μὲ τίτλον «Ο Ἰησοῦς καὶ οἱ Μαθηταὶ τοῦ» ἔχει γραφῆ ὑπὸ τοῦ Josef Blinzler ρωμαιοκαθολικοῦ καθηγ. τῆς Κ.Δ. εἰς τὴν Ἀνοτέραν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Passau. 'Ἐν ἀρχῇ δίδεται ἡ ἔννοια «μαθητῆς» παρ' ἔλλησι καὶ ἔβραιοις. 'Ἐπειτα παρουσιάζονται τὰ κοινὰ καὶ αἱ διαφοραὶ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς συγχρόνους τοῦ Roßbühnen τοῦ καθολικοῦ μαθητείαν. 'Ακολούθως, ἔξετάζεται τί εἰν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀρχικῶς ἀφεώρα εἰς τοὺς «διδόκειν» καὶ διατί καὶ πῶς, δταν ἐγράφησαν τὰ Εὐαγγέλια, ταῦτα κατέληξαν

νά άφορούν τὸν μαθητὴν ἡτοὶ τὸν χριστιανὸν γενικῶς. Εἴτα ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπιστήμανσις τῶν δρῶν «μαθητῆς», «ἀπόστολος» καὶ «οἱ δάδεκα». Τὸ ποικίλον τῆς προελένσεως τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ δεικνύει τὴν δύναμιν τῆς προσωπικότητὸς Του.

Τὸ κεφ. 11 ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸ σύγχρονὸν τῶν ὑπόβαθρουν» ἔχει γραψῆ ὑπὸ τοῦ Anton Vögile, καθηγ. τῆς Κ.Δ. εἰς τὸ Παν/μιον τοῦ Münster, καὶ εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς συλλογῆς. Παρὰ τὴν γνωστὴν ἐλευθεριάζουσαν προτεσταντικὴν γενικοτέραν θέσιν τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τοῦ θέματος, ἡ συνοπτικὴ αὐτῆς μελέτη του περιέχει πολὺ ἀνδιαφέροντα στοιχεῖα. «Ο συγγρ. δὲν ἀσχολεῖται μὲν τὰ θαύματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἰδιον τὸν Ἰησοῦ, ἀλλὰ μόνον μὲν τὰ θαυματουργικά ἔργα του, διότε οἱ ἔξορκισμοι δαιμόνων, λάστεις ἀσθενειῶν, καὶ τὰ θαύματα ἐπὶ τῆς φύσεως. Συγκρίνων τις τός τρεῖς ταύτας κατηγορίας πρόctοι ιουδαϊκὸν καὶ Ἑλληνιστικὸν τῶν ὑπόβαθρον, εὑρίσκει «ὅμοιοτητά τινα» καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀφηγήσεως καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν θαυματουργικῶν ἴστοριῶν, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλεισθῇ ἐκ προτέρου ἡ δυνατότης, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εἰκόνος τοῦ «Θείου ἀνδρός» τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, αἱ εὐαγγελικαὶ διηγήσεις νὰ ἀπέκτησαν πρόσθετα χρώματα διὰ καθαρῶν κατηχητικῶν σκοπούς, ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία ἡτο ἡδη πεπεισμένη διτὶ δὲ Ἰησοῦς ἢτο ὁ Χριστός, δ. Σωτὴρ τοῦ κόσμου. Τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῶν εὐαγγελικῶν θαυμάτων πρὸς ἑκεῖνα τοῦ περιβάλλοντος κόσμου δὲν δυνάμεται νὰ ἀντιμετωπίσωμεν μὲν ἐναὶ ἡ ἐναὶ «οὖ». Δὲν δυνάμεται νὰ εἰπωμεν «αναὶ» λόγῳ τῆς ἐντυπωσιαζοῦσης ποιότητος τοῦ μοναδικοῦ, ποὺ χαρακτηρίζει τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. «Τὰ Εὐαγγέλια δὲν ἔχουν ἀπόλογητικάς ἴστορίας τοῦ ραββινικοῦ εἰδοῦς οὔτε θαύματα ἀνταμοιβῆς, πληρωμῆς ἢ κέρδους. Ο 'Ἰησοῦς δὲν ἐτέλεσε θαύματα δι」 ἐπίδειξιν δυνάμεως ἢ πρὸς τιμωρίαν» (σελ. 100). «Ἀλλὰ καὶ ἡ σύγκρισις τῶν θαυμάτων τῶν Εὐαγγελισῶν πρὸς ἑκεῖνα τοῦ συγχρόνου Ἑλληνιστικοῦ κόσμου δεικνύει «τὴν ἐξαιρετικῶν ἐντυπωσιάζουσαν πρετοτύπιαν καὶ διακεκριμένην ἀνωτερότητα τοῦ θαυματουργοῦ τῶν Εὐαγγελισῶν παρὰ τὴν παρουσιαζομένην σχέσιν πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀφηγήσεως καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα» (σελ.101). «Ο σ. τονίζει τὴν σύνδεσιν ἔργων καὶ νοήματος τοῦ ἐν ἔργῳ διὰ τῶν θαυμάτων εἶναι ἐπίστης πάντοτε κατ」 οὐσίαν κάτι ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, προσφορά σωτηρίας» (102).

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν «οὖ», διότι ἡ ἔρευνα δεῖξε καὶ τὰς ὅμοιοτητας. «Ο σ. δέχεται διτὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς κατηχήσεως ἐδῶ καὶ ἑκεὶ προσελήφθησαν χαρακτηριστικά τινα χρώματα καὶ στοιχεῖα ἀπὸ μὴ χριστιανικάς θαυματουργικάς ἴστορίας. Ός τοιαύτας ἐπεξειργασμένας εὐαγγελικάς θαυματουργικάς ἴστορίας θεωρεῖ π.χ. ὁ σ. τὴν ἔηρανθείσαν συκῆν, τὴν θεραπείαν τοῦ τυφλοῦ ἐν Μάρκ. 8, 22 - 26, τὴν θεραπείαν τῆς αἴμορροούσης κ.ά. Θά είχε τὶς δομαὶς νὰ τοῦ ἀντιπαρατηρήσῃ, διτὶ ἡ ἐξήγησις κοινῶν τινῶν σπηλαιῶν εἰς χριστιανικά καὶ ἔξωχριστιανικά θαύματα ἐπιδεχεται πλείονας τῆς μιᾶς ἐρμηνείας, τὸ δὲ ὑπόκειμενον τελικῶν θύ αὐτοφασίσην ὑπὲρ ταῦτας ἡ ἑκείνης οὐχὶ βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων. Ός πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς φύσεως θαύματα δ. σ. ἀπορρίπτει αὐτά, δεχόμενος τὴν ἐπίδρασην ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καθιερωμένων χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνιστικοῦ τόπου τοῦ «Θείου ἀνδρός», ἀφοῦ τοῦτο ἡτο. ἄλλωστε, σύμφωνον πρὸς τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἰησοῦ διτὶ ἐν τῷ ἔργῳ του ἀπεκαλύφθη ἡ ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς ὑπεσχημένη σωτήριος ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ σ. προφανῶς ὑποκύπτει εἰς φιλοσοφικάς ἔναντι τοῦ θαύματος ἀρνητικάς ἀπόφεις, παραγνωρίζει δὲ τὸν ὀργανικὸν δεσμὸν τοῦ κοσμικῆς ἐκτάσεως σωτηριολογικοῦ νοήματος τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὰ ἔργα αὐτοῦ.

«Ακολούθει ἡ μελέτη τοῦ Willi Marxsen μὲ τίτλον «Τὸ Δεῖπνον τοῦ Κυρίου: Βασικαὶ ἔννοιαι καὶ ἔξελιξις». Αἱ γνωσταὶ καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων ἀπόντες τοῦ σ. περὶ τῶν προβλημάτων τῆς μεταφορῆς ἔννοιῶν καὶ πράξεων ἐκ τοῦ τερψιθικοῦ εἰς τὸν Ἑλληνιστικὸν χώρον ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Όρθιδες παρουσιάζονται τὰ

χαρακτηριστικά ἀμφοτέρων και ἐπισημαίνονται αἱ δυσκολίαι τῆς μεταφορᾶς ἡ «μεταφράσεως». Η βασική θέσις τοῦ σ. ὁπός τὴν Θ. Εὐχαριστίαν είναι ὅτι «ἡ ἀρχική Ἔκκλησις, ἡ ὁποία κατ' ἄρχας ἀνέψιμηςκετο εἰς τὰ ίδικά της δεῖπνα τῶν δείπνων μετὰ τοῦ γηλινοῦ Ἰησοῦ, συνέδεσε ταῦτα βραδύτερον μὲ τὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ, διότι εἶδεν ἐν τῷ Σταυρῷ τὴν ἀποφασιστικήν λυτρωτικήν πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ» (σελ. 112). Κατά τὸν σ. οἱ λόγοι ἐπὶ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, κατά τὴν παλαιστίνειον παράδοσιν, είχον ἀναφοράν πρός τὸ δόλον δεῖπνων, συνδεόμενον δι' Ἀναμνήσεως ἀφ' ἐνὸς μὲ τὴν δεῖπνοις ἀποδοχὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀνευ δρων, ἀφ' ἔτερου δὲ μὲ τὴν ἀναμνεομένην ἐπάνοδον τοῦ Ἀναστάντος. Τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ἔξερφαζον τὸ νόμα τοῦ δόλου Δείπνου. Εἰς τὰς Ἑλληνιστικάς κοινωνίας οἱ λόγοι ἀναφέρονται εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, διότι, κατὰ τὴν Ἑλληνιστικήν ἀποφιν, ἡ κοινωνία μετά τοῦ θείου λαμβάνει χώραν δι' οὐσιῶν. Κατὰ τὸν σ., ἡ ἀκριβῆς μεταφορά τῶν πραγμάτων θὰ ἡτο δυνατή εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ περὶ τοῦ (λειτουργικοῦ) χρόνου ἡμετερίᾳ τοῦ Ἰουδαίου θὰ ἥδυνατο νῦν μεταφερθῆι εἰς τοὺς Ἕλληνας. Κατά τὸν σ. τοῦτο ἐπετεύχθη εἰς τίνα βαθμόν, ἐφ' ὅσον ἡ διά τοῦ Ἰησοῦ ἐλθοῦσα σωτηρία, ἢν «ἀνεμμινήσκοντο» ἐν τῷ δεῖπνῳ, δὲν ἀπάλεσεν δύλοτελῶς τὴν ἴστορικήν της διάστασιν. Η τοιαύτη μεταφορά τοῦ ἀρχικοῦ ἔβραϊκον νοήματος τῆς Εὐχαριστίας ἐντὸς τοῦ Ἑλληνιστικοῦ χώρου, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν αὐτῇ συνετελέσθη εἶναι διδακτική καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως μιᾶς παρομοίας προσπαθείας τῆς θεολογίας σήμερον, «διότι ἡ «μεταφορά» αὗτη τοῦ Δείπνου τοῦ Κυρίου πρέπει νῦν γίνεται πάντοτε καὶ κατ' ἐπανάλειψιν» (σελ. 114).

‘Ως πρὸς τὸν οὐδισμὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Marxsen θῶ εἰχέ τις νῦν παρατηρήσῃ τὴν παρ' αὐτῷ ὑποτίμησην τοῦ στοιχείου τῆς «ἀναμνήσεως» καὶ τῆς «κοινότητος» ἡ «συλλογικότητος» ἐν τῇ Θ. Εὐχαριστίᾳ ἐν ταῖς παραδοσομέναις ἀρχαίαις Λειτουργίαις. Τὰ στοιχεῖα δῆμος αὐτά, εἰς τὰς Ἀνατολικάς ίδιως Λειτουργίας, είναι ἔξαιρετικῶς ἔντονα.

‘Ακολουθεὶ ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ρεμαϊκοῦ Δικαίου ἐν τῷ Παν/μίρ τοῦ Münster Dieter Nörr μὲ θέμα : «Προβλήματα τῆς ἴστοριας τοῦ Δικαίου ἐν τοῖς Εναγγελίοι». ‘Ἐν αὐτῷ, ἐξ ἀφορμῆς τῆς περικοπῆς περὶ τῆς μοιχαλίδος γυναικός (Ιοάν. κεφ. 8) ἔξετάζει ὁ σ. τὰ περὶ τὸν ἰσχυρόντος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ ἐν Παλαιστίνῃ δικαιου, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα διτὸ τὸ Ιουδαϊκὸν καὶ διτὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἡ ρωμαϊκὸν δίκαιον εὑρῶντας εἰς τὸ ὑπόθιμον τὸν Εὐαγγελίον. Τοῦτο ἔχει σημασίαν διά τὴν ἴστορικότηταν τῶν εὐαγγελικῶν ἀφηγήσεων καθὼς καὶ διά τὴν ἐμρηνείαν.

‘Ἐν συνεχείᾳ δὲ καθ. τῆς Κ. Διαθήκης ἐν ‘Ην. Πολιτείαις Dieter Georgi ἔξετάζει τὸ θέμα «Μορφai Θρησκευτικῆς Προπαγάνδας». Πρόκειται μᾶλλον περὶ κατατοπιστικοῦ ἄρθρου. Παρουσιάζονται τὰ ἔξωτερικά κοινῶν τῶν πάσης φύσεως ἱεραποστόλων τῆς ἐποχῆς τῆς Κ.Δ. (ἐπαγγεία, τέλεσις θαυματουργικῶν πράξεων, ρητορική διενόθη). Διὰ τοὺς ἱεραποστόλους θρησκείας τινὸς πάντα ταῦτα ήσαν μία πρώτη κρούσις, ἡ ὁποία σκοπὸν είχε νῦν ἐλκύσθη εἰς τὸ ιερὸν τοῦ Θεοῦ, δὲξιεροστάτει δὲιεραπόστολος. Εἰς τοῦτο δὲν ἀπετέλουν ἔξαιρεσιν οἱ Ιουδαῖοι ιεραπόστολοι. ‘Ολαι αἱ θρησκείαι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ φιλοσοφίαι τῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔνα κοσμικῆς ἐκτάσεως μυστικισμὸν, δοτὶς δόγμης ἐκ τῆς περιφέρειας εἰς τὸ κέντρον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐκ τοῦ κέντρου εἰς τὴν περιφέρειαν. ‘Ο Γνωστικισμὸς δῆμος, παρουσιάζει μὲν ιεραποστολικὴν δραστηριότητα, τονίζει δῆμος μονομερῆς τὸ κέντρον, τὸ στοιχεῖον τῆς φυγῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἔχθρότητος πρὸς αὐτὸν. Αἱ πλέον σημαντικαὶ μορφαὶ προπαγάνδας εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν ήσαν ἡ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λόγου καὶ ἡ τῆς γλωσσοσιλαίας. ‘Ο χριστιανισμὸς ἐδιδάχθη ἀρκετά ἀπὸ τὰς ιεραποστολικάς θρησκείας τῆς ἐποχῆς, ίδιως ἀπὸ τὸν Ιουδαϊσμόν. ‘Αλλ’ ὁ μαθητής ὑπέρβη τοὺς διδασκάλους του καὶ ἐκυρώρχησεν ἐπ’ αὐτῶν, δῆποτε δὲν εἰχε πλέον λόγον διατηρήσεως τῶν ἀπόψεων τῶν ποτὲ ἀντιπάλων του ἐν τῷ ιεραποστολικῷ ἀγῶνι» (σελ. 131).

Ο ρωμαιοκαθολικός καθηγητής της Κ.Δ., ἐν Würzburg, R. Schnackenburg ἀσχολεῖται μὲ τὸν «Πράμον Γνωστικισμὸν». Πρόκειται ἐπίσης περὶ γενικοῦ κατατοπιστικοῦ ἄρθρου. Κατὰ τὸν δρισμὸν τῆς Γνῶσεως ὡς αὐτογνωσίας ἡ ἀνθρωπολογικῆς διδασκαλίας περὶ λυτρώσεως ἔξετάζει δ σ. τὰς προταθείσας περὶ προέλεύσεως τοῦ Γνωστικισμοῦ θεωρίας (λαϊκὸς πλατωνισμός, δι μέθος περὶ 'λυτρωθέντος Λυτρωτοῦ' τοῦ Ἰράν, χριστιανισμός, ἑτερόδοξος ιουδαϊσμός), διά νῦ καταλήξῃ εἰς τὴν γενικώτερον ἀπόδεκτὴν σῆμα· πρὸν ἀποψιν ὅτι εἰς τὸ κράδα τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν λαῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης ὅχι πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεφανίσθη τὸ κίνημα τοῦ Γνωστικισμοῦ. Ο ἑτερόδοξος ιουδαϊσμὸς ἔχρησιμευσεν Ἰσαὼς ὡς καταλάντης εἰς τὴν διαιρόφασιν αὐτοῦ. Πάντως, ἡ τελευταία λέξις δὲν ἔχει λεχθῆ ἐπὶ τοῦ προβλήματος. Τὴν ἐπίδρασιν γνωστικῶν ἰδεῶν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς κειμένοις τῆς Κ.Δ. Γνωστικαὶ ἀπόψεις καταπολεμοῦνται δχὶ μόνον ἐν Κολοσσαῖς ἀλλὰ καὶ ἐν Κορίνθῳ, ὑπὸ τῶν Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν, τῆς Ἐπιστολῆς Ἰούδᾳ καὶ τῶν Ἰεαννείων Ἐπιστολῶν. Η ἑκτασὶς τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγλάστης τοῦ Γνωστικισμοῦ ἔτι τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. είναι θέμα συζητούμενον ἀκόμη. Ο Γνωστικισμὸς ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν β' αἰώνα, ἐν δὲ τῷ Μανιχαϊσμῷ ἀξεφράσθη εἰς πλήρες σύστημα. Ὡς ὁρθῶς παρατείρει δ σ., «εἰς τὸν ἄγαν μεταξὺ Ἑκκλησίας καὶ Γνωστικισμοῦ πρόκειται περὶ συγκρόσεως μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς διδασκαλίας περὶ λυτρώσεως, ἀνθρωπίνης κατασκευῆς, καὶ ἐνὸς θρησκευτικοῦ Εἴναγγελίου ποὺ προσφέρει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τὴν σωτηρίαν τοῦ Θεοῦ, δ ὅποιος ὡς Πρόσωπον ἴσταται ἔναντι αὐτοῦ καὶ ἀπαιτεῖ πίστιν καὶ ὑπακοήν».

Τέλος, ἡ συλλογὴ κλείει μὲ τὴν μελέτην τοῦ ἐν Γοττίγγη καθηγητοῦ τῆς Κ.Δ. H. Conzelmann μὲ τίτλον «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰησοῦ μετά τὸν θάνατὸν του». Ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ μελέτῃ δ σ. προσπαθεῖ νῦ δεῖξη ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἡ «πίστις εἰς τὴν Ἀνάστασιν δὲν εἶναι ἀσχετοῦ μεταξὺ των. Ὡς πίστιν εἰς τὴν Ἀνάστασιν δ σ. θεωρεῖ τὴν ὁμοιογίαν σήμερον διτὸν ὅτι δ Θεὸς ἐσωσε τὸν κόσμον ἐν τῷ Ἰησοῦ, δ Ὁποῖος εἶναι δούλος τοῦ Κύριος καὶ τὸ ἀλλήλου μέτρον διά τὸν κόσμον. Διακρίνει τις καὶ εἰς τὸν Conzelmann αὐτῆν τὴν ψυχολογικὴν καὶ βουλητιαρχικὴν ἐννοιαν τῆς σωτηρίας, ἡ ὅποια ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἀνάστασιν ἑκεῖνο τὸ ὅποιον οὐσιαστικῶς πράττει δ Θεὸς διὰ τὸν ἀνθρωπὸν, τὴν μεταμόρφωσιν ἐν καθολικῇ ἐννοιᾷ, ἐντὸς τῆς ὅποιας εἶναι πλέον δυνατὸν τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας. Δύναται νῦ γίνη δεκτὸν διτὸν ἀπότελει πλεονέκτημα διὰ τὴν πίστιν τὸ διτὸν δύναται νῦ προσαγάγει ἀντικεμενικὴν ἀπόδεξιν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς, καθὼς εἶναι ἐπίσης βέβαιον διτὸν ὥρισμένοι προτεστάνται λόγιοι, κατὰ περίεργον τρόπον, θεωροῦν διλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑκκλησίας, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, ὡς ἐκτροπὴν ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν καὶ ὡς θέμα, τὸ ὅποιον μόνον ὡς ἀπολογούμενος δύναται νῦ ἀντιμετωπίσῃ δ χριστιανός. Ἐν τοιωτῇ δημαρχίᾳ περιπτώσει ποιαν ἐννοιαν δύναται νῦ ἔχῃ ἡ ἀλήθεια «ἐν πίστει». Ο Conzelmann προσπαθεῖ νῦ συνδέσῃ τὸ «ἐν πίστει» μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἡ τελευταία αὗτη ἐννοια ἔξακολουθεῖ καὶ παρ' αὐτῷ νῦ εἶναι ἀστρφής.

Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

G. F. Evans, The Lord's Prayer, London, S.P.C.K., 1963, σελ. 103.

Ἐν ἀρχῇ δ σ. ἔξετάζει τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μορφὴν τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς παρὶ τῷ Ματθαίῳ καὶ τῷ Λουκῷ κατὰ τὰ κοινῶς σήμερον ἴσχοντα ἐκ τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν καὶ τῆς μορφοίστορικῆς κριτικῆς. Ἐν συνεχείᾳ ἐκάστη αἰτησις τῆς προσευχῆς ἔξετάζεται εἰς τὸ ιουδαϊκὸν αὐτῆς ὑπόβαθρον. Εἰς τοὺς λόγους «Πάτερ, ἀγιασθήτω τὸ δόνομό σου» δ σ. σημειοῖ : «παρατίθενται κατὰ τρόπον ἔξαιρέτως συμπεκυνωμένον ἔγγυ-

της και ἀπόστασις, οἰκείότης και διάκρισις, δομούτης και ἀνομούτης . . .» (σελ. 29). Την διαπραγμάτευσιν τῶν λόγων ἀλλέθετο ἡ βασιλεία σου» κατακλείει ὁ Ἑξῆς: «Ἡ ἐνότης τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι ἐκείνη ἐνὸς συστήματος ἡ θικῆς μετ' ἀνωτέρας τινός ἀξιολογήσας περὶ τοῦ οὗ εἶναι ἀγαθὸν ἡ κακόν. Ἡ ἐνότης ἔγκειται ἐν τῇ συνεπειᾱͅ μὲν ἡς, δοάκις ὁ Ἰησοῦς λαλεῖ, φέρει τὸν ἀνθρώπους εἰς τὴν θέσιν ἐν ἡ λαμβάνουν τὸν Θεὸν και τὰς ριζικάς ἀπωτήσεις τῆς βασιλείας του και τοῦ θελήματός του μετ' ἀπόλυτον σοβαρότητο. Αὐτὴ τιναὶ η θέσις ἐξ ἡς οὗτοι προσεύχονται (σελ. 43). Ός ἐπιστούσιον ἀρτον κλίνει ὁ σ. νά ἀπόδεχθι τὸ δεῖπνον τῆς ἔρχομένης βασιλείας, τά δὲ ρήματα «ἀφες», «μή εἰσενέγκεις», «ορθουσι ἐμρηνείει ἐσχατολογικῶς. Εἰς τὸ τελευταῖον κεφ. «Ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ και ὁ Κύριος» διατυπώνει τὴν ἀλήθειαν τῆς κατανοήσας τῆς προσευχῆς ταύτης ἀπὸ τῆς ἀπόψιας τοῦ θανάτου και τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ καθώς και τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πνεύματος. «Τὴν Κυριακὴν Προσευχήν, διας κάθε χριστιανικήν προσευχήν, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύνει προσευχόμεθα ἐν Πνεύματι διά τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Πατέρα» (σελ. 89). Τὸ βαθύτερον τοῦτο νόημά της ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας — θὰ ἡδύνατο νὰ προσθέσῃ ὁ δρῦδδος σχολιαστῆς — εἰρίσκει ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ ἐν τῇ Θείᾳ Λειτουργίᾳ, διαν οἱ πιστοὶ ἀπαγγέλλουν ταύτην ἀκριβῶς πρὸ τῆς μεταλήψεως τῶν Τιμίων Δώρων, τοῦ ἀρραβώνος τούτου τοῦ Πνεύματος ἐν ὅντει τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ ἐσχατολογικὸν δεῖπνον τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

J Carmignac et P. Guibert, *Les Textes de Qumran, Traduits et Annotés*, "ExS. Letouzey et Avé, t. I, Paris 1961.

Ο τόμος περιλαμβάνει έρμηνειαν, μετά σχολιών, τριῶν χειρογράφων τῆς Νεκρῆς Θαύλιστης, ἐκ τῶν προεργοδομένων ἀπό τοῦ πρώτου ἐν Κουμράν σπηλαίου.

I. Μετά σύντομον, γενική μορφής, πρόλογον (σ. 7-8), άκολουθεί ή ύπό τον P. Guilbert παρουσίασις τον Ἐγγειριδίον Πειθαρχίας, ύπό τὸν τίτλον: Κανὼν τῆς Κοινότητος (σ. 9-80). «Ο σ. ἀρχεῖται δὲ» εἰσιστηγῆς (σ. 11-17), ήτις ἀναφέρεται εἰς τὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κείμενου, τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, τῆς κοινότητος εἰς ἣν αφόρη, τοῦ ιδρυτοῦ αὐτῆς, τοῦ Διαδαστάλου τῆς δικαιοσύνης, ὡς καὶ περὶ ἄλλων ἴστορικῶν καὶ θεολογικῶν ὕδεδομένων.

Καταχωρίζουν ὁ σ. τὴν γαλλικήν μετάφραστιν τοῦ Κανόνος, λαμβάνει τὴν ἀφορμὴν νῦ παραθέτει πλήθος ἀγγιογραφικῶν παραπομπῶν καὶ πολλαπλῶν σχολίων. Πρόκειται περὶ μιᾶς λίαν ἀξιόλογου προσπαθείας, διὰ τὴν ὅποιαν ὁ P. Guillet *δὲν ἔρεισθη κόπων δι'* ἀναζητήσεις. Ἀξιόλογος βιβλιογραφία παρατίθεται εἰς τὰς σελ. 17-19.

II. Ο J. Carmignac προσφέρει διά τῶν σελίδων τοῦ ἔξταζομένου τόμου γαλλικήν μετάφρασιν καὶ σχόλια, εἰς τὸ Βιβλίον τοῦ Πολέμου τῶν οὐλῶν τοῦ φωτὸς κατὰ τῶν οὐλῶν τοῦ σκόπους (σ. 81 - 125). Ο σ. ἄρχεται δ' ἐισαγωγῆς (σ. 83 - 88), ἐν ᾧ ἔξταζόντων διάφορα ἱστορικά καὶ λογοτεχνικά δεδομένα, τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ συγγραφέων τοῦ Ἑργού κλπ.

Ἡ γαλλικὴ μετάφραστις ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ κείμενον, τὸ δὲ οἷον καθιστῷ περισσότερον οἰκεῖον εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ἐπιτυχῆς πάντος ἀναφορά εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ὡς καὶ η ἑξδοχὸς διαφωτιστική ἔρευνα περὶ μέγα πλῆθος προβλημάτων. Ταῦτα ἀφοροῦν εἰς τὴν ιδιοτυπίαν τοῦ κείμενου, εἰς τὸν Διδάσκαλον τῆς δικαιοσύνης, τοὺς Κίτιες, τὸν Βελιάν, τὴν περὶ διὸ ὅδων διδάσκαλιαν, τὸ λεξιλόγιον κλπ.

III. Ὁ μντός, ὃς ἐνε συγγραφεῖς παρουσιάζει εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος

τοῦ τόμου τοὺς "Υμνους τῆς Εὐχαριστίας (σ. 127 - 282). Οἱ «"Υμνοι» (Hôdayôt), τυγχάνουν ἐν τῶν πλέον ἀξιολόγων κειμένων τῆς N. Θαλάσσης. Ἡ εἰσαγωγὴ (σ. 129 - 145) ἀναφέρεται εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ χειρογράφου, τά τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ κειμένου του, τῆς σχέσεως τῆς ποιήσεώς του μετὰ τῆς βιβλικῆς, τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς, εἰς τὰς ἔννοιας Θεός, ἀνθρώπος, δικαιόσις, κάθαρσις, Ἀποκάλυψις, Ἐσχατολογία κλπ. Περιττεύει ἵστος νῦν σημειωθῆ ὁ πλούσιος ὑπομνηματισμὸς τῆς μεταφράσεως.

J. Carmignac, É. Cothenet et H. Lignee, *Les Textes de Qumran*, t. 2, Paris 1963.

Οἱ τρεῖς συνεργάται μετέχουν εἰς τὸν τόμον ὡς ἀκολούθως :

I. 'Ο É. Cothenet παρουσιάζει τὸ Δαμασκηνὸν κείμενον (σ. 129 - 204). Τῆς γαλλικῆς ἀποδόσεως προτάσσεται εἰσαγωγὴ (σ. 131 - 146). 'Εξετάζεται κατ' αὐτὴν ἡ ἱστορία τοῦ κειμένου, ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ἡ σχέσις του μετά τῆς ἐν Κουμράν κοινότητος, τὸ πρόβλημα τοῦ συγγραφέως, ἡ ἐνότης τοῦ ἔργου κλπ. Τὴν ἐρμηνείαν συνοδεύουν καὶ ἐνταῦθα πλείσται δύσις ἱστορικοκριτικαὶ καὶ θεολογικαὶ παρατηρήσεις.

II. 'Ο H. Lignee ἀσχολεῖται μετά τῆς ἐν Κουμράν Ἀποκρύφου Γενέσεως (σ. 205 - 242). Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικῶν ἴδιομόρφου ἔργου, τὸ ὅποιον γνωσθὲν ἀρχικῶς ὡς Ἀποκάλυψις τοῦ Λάμψη, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν (σ. 207 - 217) ἐρευνῶνται διάφοροι προβλήματα, ἐν οἷς καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἔργου μετά τῶν Ἀποκρύφων τῶν Ἱωβηλαίων καὶ τοῦ Ἔνω. 'Ορθῶς, ἐντεῦθεν, συχνὴ τυγχάνει ἡ ἀναφορά τοῦ σ. εἰς τὰ Ἀποκρύφα ταῦτα, ἡ μετά τῶν ὅποιων σχέσις δύναται νῦν διαφορτίσῃ τὸν χρόνον καὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου.

III. Σπουδαιοτάτη τυγχάνει ἡ καὶ εἰς τὸν τόμον αὐτὸν δημιουργικὴ συμμετοχὴ τοῦ J. Carmignac. Παρουσιάζονται ὑπὸ αὐτοῦ ἀρκετά δργα καὶ δῆ τοῦ ἔκτης :

α'. Κανὼν τῆς Συνάξεως (σ. 9 - 27).

β'. Συλλογὴ εὐλογιῶν (σ. 29 - 42).

γ'. "Υπομνήματα εἰς τοὺς Προφήτας καὶ τοὺς Ψαλμούς (σ. 43 - 108).

δ'. Διάφορα ἀποσκάσματα ἀπὸ τοῦ IQ προερχόμενα (σ. 243 - 267).

ε'. Διάφορα ἀποσπάσματα ἀπὸ τοῦ 4Q προερχόμενα (σ. 269 - 320).

Τῆς καταχωρίσεως τῶν γαλλικῶν μεταφράσεων προτάσσονται πάντοτε σύντομοι πρόλογοι, οἵτινες ἀφοροῦν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν χειρογράφων, τὸ περιεχόμενον, τὸν συγγραφέα, τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς ὡς καὶ εἰς εἰδικὰ ἐκάστοτε θέματα. Τὴν μετάφρασιν συνοδεύει μέγας ἀριθμὸς παρατηρήσεων καὶ ὑποστηματίσεων.

'Ο J. Carmignac καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συνεργάζομενοι ἐπέτυχον νῦν καταστήσουν τὸ δίτομον ἔργον των βοήθημα ἀπαραίτητον, διά πάντα, δοτὶς ἐπιθυμεῖ νῦν ἀσχοληθῆ μὲ τὰ Χειρόγραφα τῆς N. Θαλάσσης.

ΓΕΩΡΓ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ

BULLETIN OF BIBLICAL STUDIES

Published twice a year

Editorial Board : Prof. S. Agourides

N. Papadopoulos, Assist. Prof.
G. Gratzseas, Dr. Theol.
J. Panagopoulos, Dr. Theol.
G. Patronos
Ag. Kalovoulos
Nic. Rallis

Responsible for the edition : Agellos Kalovoulos, Messogion 12, Ag. Paraskevi, Attica.

Direction : Prof. Savas Agourides, Efranoros 12, Athens 502.

Articles, studies, communications, book reviews, books etc. should be addressed to : John Panagopoulos, Chr. Mantica 1, Athens 812. Manuscripts should be written in Greek, english, french, german, preferably in greek.

Contributors receive at request 25 off - prints free of charge.

Translation, re-edition, photomechanic print of any text of the Bulletin prohibited without permission of the Direction.

Manuscripts should be typewritten.

Year subscription :	in Greece : Drach. 100
	abroad : \$ 4
	Issue price : Drach. 50

